

Apostolski pohod (vizitacija) Katoličkoj Crkvi u Bosni i Hercegovini 1910.-1914.

Prvi dio: Uzroci, početak i značenje apostolskoga pohoda u svjetlu suvremenih izvora 1908.-1910.

PETAR VRANKIĆ
Augsburg
E-mail: vrankic@t-online.de

UDK: 27-5(497,6)"1910/1914"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 11. svibnja 2021.
Prihvaćeno: 29. lipnja 2021.

Sažetak

Katoličku Crkvu u BiH potresali su brojni crkveni, politički i ljudski sukobi od 1908. do 1914. koji su se održavali u već kroničnu sukobu između nadbiskupa Stadlera i bosanskih franjevaca oko raspodjele i odstupanja župa, u osnivanju i podupiranju političkih društava: Hrvatske narodne zajednice (HNZ) te od 1910. i Hrvatske katoličke udruge (HKU). Kao dodatne i logične posljedice pojavit će se i sukobi franjevaca s dijecezanskim klerom i isusovcima. Hrvatska svjetovna inteligencija, koja se pojavljuje početkom 20. stoljeća u BiH i traži svoje prikladno mjesto u bh. društvu između dva već postojeća i suprotstavljena klerikalna pola i interesne sfere, nadbiskupa Stadlera i bh. franjevaca, odlučit će se većinom za franjevačku stranu. Cijeli sukob dobit će oblike kako unutarhrvatskoga tako i unutarkatoličkoga sukoba, koji će u studenom 1910. potaknuti Svetu Stolicu, nakon brojnih prispjelih pritužbi u Rim, na poduzimanje crkveno-pravnih mjera, blaže forme apostolske vizitacije, sa svrhom da utvrdi činjenično stanje, izmiri zavađene strane, zabrani međusobno na-

padanje i vrijeđanje preko javnoga tiska i anonimnih brošura te uspostavi nužno potrebnu ljudsku, vjersku i političku suradnju. Ovi vjerski, politički i svjetonazorski sukobi u BiH među katolicima Hrvatima, premda nose u sebi, bez sumnje, autohtone bh. obrise, nastale poslije uvođenjem redovite biskupske hijerarhije, istovremeno su manja ili veća varijanta brojnijih i dubljih rascjepa koji su bili prisutni u društvu i u Crkvi ostalih hrvatskih zemalja: Banske Hrvatske, Dalmacije i Istre te susjednih srednjoeuropskih zemalja.

Na kraju prvoga dijela ovog opširnijeg istraživanja, autor prilaže 19 dokumenata na talijanskom, latinskom i njemačkom jeziku, koji su prethodili pohodu i koji rasvijetljaju još dublje uzroke, početak i značenje apostolskoga pohoda Katoličkoj Crkvi u BiH. Za vrijeme apostolskoga pohoda nastat će brojni i važni drugi dokumenti na hrvatskom, latinskom, talijanskom, njemačkom i francuskom jeziku, koji će biti uzeti u obzir i po mogućnosti biti objavljeni u drugom dijelu ovog istraživanja. Izvori koji osvjetljavaju ovaj važan događaj u Katoličkoj Crkvi u BiH u razdoblju od 1908. do 1914. veoma su brojni i pohranjeni su u tri različita fonda Vatikanskog Apostolskog arhiva. Osim Vatikanskog arhiva važan arhivski materijal čuvaju arhivski fondovi Zajedničkoga ministarstva financija u Beču i Zemaljske vlade u Sarajevu, danas pohranjeni u Arhivu BiH u Sarajevu, fondovi Ministarstva vanjskih poslova u Političkom arhivu Dvorskog i Državnog arhiva u Beču. Arhivski fondovi vjerskih institucija: Vrhbosanske nadbiskupije, Banjolučke i Mostarske biskupije, Franjevačkih provincija u Sarajevu i Mostaru, Družbe Isusove i Družbe sestara Služavki maloga Isusa u Zagrebu, premda bogati po sadržaju nisu, na žalost, još dovoljno prilagođeni standardnim potrebama istraživača.

Gljučne riječi: nadbiskup Stadler; biskup Buconjić; biskup Marković; biskup Šarić; delegat Bastien; car Franjo Josip; kardinal državni tajnik Merry del Val; ministar Burián; papa Pio X.; predsjednik dr. Mandić; provincijal Mišić; Sveta Stolica; biskupijsko svećenstvo; franjevci; isusovci; Hrvatska narodna zajednica; Hrvatska katolička udruga; *Hrvatski dnevnik*; katolici; muslimani; pravoslavci; Hrvati; Muslimani; Srbi; aneksija; izbori za bh. Sabor; svjetovna inteligencija; franjevački klerikalizam; Stadlerov klerikalizam; Stadlerovo financijsko poslovanje; Zajedničko ministarstvo financija; Zemaljska vlada.

Apostolic visitation to the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina 1910-1914

First part: Causes, beginning and significance of the apostolic visit in the light of contemporary sources 1908-1910

Original scientific article

Received: 11 May 2021

Accepted: 29 June 2021

Summary

The three-year confrontations, conflicts and struggles in the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina (BiH) (1908-1910) bore ecclesiastical, moral, political and ethnic characteristics typical of the Catholic BiH environment. The main actors were the Bosnian Franciscans, Archbishop of Vrhbosna Stadler, a young Croatian lay intelligentsia, gathered in the political organization HNZ, hungry and thirsty for political and social success, and Stadler's organization HKU, also hungry and thirsty for political affirmation. For centuries, the main ecclesiastical, cultural and political factor among Catholics - with the exception of the Diocese of Trebinje - within the borders of today's BiH, which no one should have ignored, were the Franciscans. After the definitive removal of the Dominicans with the help of Pope John XXII of Avignon in 1330, the Franciscans took over de facto pastoral care for Catholics in the Banate of Bosnia, the Kingdom of Bosnia and later in the Bosnian Sandjak, Pashaluq and Vilayet. In 1878, the new occupying state of Austro-Hungary found them in such a role. Through their 600 years of spiritual service, but also spiritual rule, the Franciscans first founded the Bosnian Vicariate (*Vicaria Bosnensis*) round 1340 and the Bosnian Province (*Provincia Bosna Argentina*) 1517, which they will in their historical consciousness call in Croatian *Redodržava Bosna Srebrena* (*Orderstate of Bosna Srebrena*). They will call their provincial minister an Orderstatesman, following the example of some Orders of Knights in Europe or many other ecclesiastical orders or states with archbishops, bishops and abbots as secular and ecclesiastical princes. Thanks to the Ahd-name of Sultan Mehmed the Conqueror in 1463, which was unfortunately rarely respected by both local administrators and the central Ottoman authorities, the Franciscans gained the right to reside, a gu-

arantee of pastoral service and absolute influence on the Catholic faithful in Bosnia. In almost 350 years, the *Orderstate of Bosna Srebrena* had no real spiritual or secular Catholic competitor, except themselves and their monastic districtisms, and politically conditioned regionalisms. From 1735 the Franciscans were not always happy about coexisting with the Apostolic Vicars.

Diocesan priests, Glagolitic, who had had their roots in the mission of the holy brothers Cyril and Methodius, operated in Croatia and Bosnia for centuries before the arrival of the Turks and before the founding and arrival of the Dominicans and Franciscans. They were the first Catholic, Croatian and Bosnian, national and domestic priests, whom the Franciscans upon their arrival mostly ignored, marginalized and finally extinguished at the beginning of the second half of the 19th century.

With the arrival of Austro-Hungary and the reorganization of political, administrative and ecclesiastical-religious life, the Franciscans still retained almost all parishes and absolute spiritual control over the Catholic population. In 1881, a regular hierarchy was established. In addition to the already existing Diocese of Trebinje, the dioceses of Mostar-Duvno and Banja Luka and the archdiocese with a metropolitan rank in Sarajevo were established. The Herzegovinian Franciscan Paškal Bucunjić immediately took the Mostar episcopal see, and the Bosnian Franciscan Marijan Marković as administrator in Banja Luka, after a three-year temporary solution with Archbishop Stadler.

However, the Franciscans did not manage to obtain the highest rank in ruling the Catholic Church in BiH: the metropolitan chair in Vrhbosna. It was occupied by Josip Stadler from Brod on Sava River (Slavonski Brod), whose family from father's side had distant Jewish roots. He was an ardent Croat, Austrophile and monarchist, Jesuit pupil and student, distinguished university professor in Zagreb, a prolific philosophical and theological writer, spiritual leader, charitable worker, great organizer, entrepreneur, builder, financial genius and *homo politicus*. When he arrived in Sarajevo in January 1882 and took over the Archdiocese, he moved as a tenant to a Muslim, and later to a Jewish house, where he would remain until 1895. In Stadler's time (1882-1918) "Catholic Sarajevo" flourished ecclesiastically, culturally and politically, which, in the history of the city no other religious denomination has experienced before.

As great, successful, even unattainable as Stadler was in many fields, not only in Bosnia but throughout the Monarchy, he was

at the same time in the eyes of his many opponents a proselyte, a symbol of intolerance, tactlessness, discord, a "suitcase porter" (immigrant), a financial genius (speculator), and a foreigner both in the archdiocese and in BiH society. For many, he was - partly due to jealousy, fear, hatred and ideology, partly due to objective or subjective assessment of his life and work - incompatible with the religious and political reality of BiH.

Most Bosnian Franciscans saw and perceived Stadler as a constant challenge, danger and partial insult for the alleged permanent disparagement, attempts to secularize, take over or split their greatest material and spiritual wealth, parishes and believers. The Muslims of BiH, frightened by the constant Serbian propaganda about their impending baptism by Austria, perceived Stadler and the Jesuits ("jezuiti") with fear as representatives of that militant Catholic Austria and always, when there was a quiet conversion, there were strong Muslim reactions and protest. Orthodox Serbs regarded Stadler and his right-wing ideology as a representation of trialism and as a spread of Starčević's and Frank's "political program" of unifying BiH with Croatia. Consequently, Stadler posed a political threat to Greater Serbia's own propaganda and policy of joining BiH to Serbia. For the Provincial Government, Stadler was both an important ally and an uncontrolled opponent. In the last decade of Austro-Hungarian rule, the Provincial Government saw him as an opponent, a real "Störenfried" (troublemaker) of its "artificial", mostly supernational political goals, which were to strengthen civil, religious and national harmony in the spirit of the ruling dual Monarchy. Literally, in the eyes of the Government, Stadler, with his trialist political ideas and immoderate daily press, was a slanderer and opponent of Government policy, an ungrateful and multiple beneficiary of numerous privileges, services, facilities, financial support even in moments of his financial speculation, high annual appanage, which he enjoyed to death.

Stadler gained serious opponents in the intellectual Croatian and Catholic ranks of BiH with the emergence of a thin layer of young Croatian intelligentsia, led by lawyer Nikola Mandić, brought up and educated mostly in progressive universities in Zagreb, Graz, Vienna, Prague and Paris, and imbued, no doubt, with the spirit of the then progressive, anti-church, anticlerical and South Slav ideology which circulated throughout the Monarchy, to a large extent in Ban's Croatia. He did not know or did not want to understand their political and national goals in time, he did not try to follow them benevolently and fatherly,

occasionally moderate and win them over, because in his unilateral political vision he saw and perceived them as a religious danger and political competition. It is this young intelligentsia, which will find its main political and national stronghold in the Franciscans through the HNZ, that will become not only a statistical, but also a political and moral winner over Stadler and his political creation HKU. The conflict between Stadler and the Croatian intelligentsia was not tactical or opportunistic, as some thought, but political, ideological, cultural and partly ecclesiastical. The Croatian intelligentsia severely accused Stadler of allegedly equating Croats and Catholics, of alienating Croat Catholics in BiH from Muslims and Orthodox Serbs, of being the sole culprit in a long-term and devastating dispute with "beloved" BiH Franciscans, of uncanonical treatment of church property for destructive and anti-national writing of his press and the like.

The accusations from the HNZ, thanks to the precision and knowledge of Stadler's former lawyer Mandić, will turn the scale of the Holy See for sending the Apostolic Visitor to the Catholic Church in BiH, in other words, for introducing church monitoring for the person and the "Josip Stadler system".

The Apostolic Visitor arrived and investigated the situation in the Catholic Church in BiH, predominantly in the Archdiocese of Vrhbosna. This task required great patience on the Visitor's part, above-average diplomatic skills, and the talent to read between the lines; since each side of the conflicting parties served and defended only "its own truth" and none could boast of objective truthfulness, both morally and politically.

The documents attached here were mostly available to the Apostolic Visitor in Italian, Latin or German at the beginning of the Apostolic Visit. During the visit, other important documents appeared in Croatian, Latin, Italian, German and French and today contain extensive original archival material which is stored in three different funds of the Vatican Apostolic Archives. An important archival source for the preparation, opening and course of the Apostolic Visit in the Church of BiH is contained in the archives of the Provincial Government in Sarajevo, the Joint Ministry of Finance in Vienna and Sarajevo, and the Joint Ministry of Foreign Affairs in the Political Archives of Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Vienna, which are quoted several times in this text. The religious institutions of the Archdiocese of Vrhbosna, the Dioceses of Banja Luka and Mostar, the two Franciscan Provinces, the Jesuits, and the Congregation of sisters Servants

of Infant Jesus have not yet made the materials in their archives sufficiently accessible.

Keywords: Archbishop Stadler; Bishop Buconjić; Bishop Marković; Bishop Šarić; Cardinal State secretary Merry del Val; Apostolic delegate Bastien; Emperor Franz Joseph; minister Burián; president Dr. Mandić; provincial Mišić; pope Pio X.; Holy Sea; Diocesan clergy; Franciscans; Jesuits; annexation; lay intelligence; parliamentary elections; Parliament; *Zemaljska vlada* (Provincial Government); *Hrvatska narodna zajednica*; *Hrvatska katolička udruga*; *Hrvatski dnevnik*; catholics; muslims; orthodox; Croats; Muslims; Serbs; Franciscan clericalism; Stadler's clericalism; Stadler's financial operations.

Uvod

U godinama 1908.-1910. eskalirao je u Katoličkoj Crkvi u BiH višestruki sukob koji je bio crkvene, političke, nacionalne, migracijske i staleške naravi, sukob koji ne će samo zabrinuti i zaokupiti lokalne crkvene i političke aktere, nego će prekoračiti pokrajinske granice i postati tema razmišljanja i savjetovanja Zajedničkih ministarstava financija i vanjskih poslova u Beču, Državnoga tajništva i Zbora za izvanredne crkvene poslove Svete Stolice u Rimu te dnevnog i periodičnog tiska diljem Monarhije. Ovi mučni događaji na početku 20. stoljeća nisu bili nikakva novost za Katoličku Crkvu u ove dvije zemlje. Druga polovica 18. stoljeća i cijelo 19. stoljeće bili su, uza sve vidne i snažne napretke i velike crkvene i narodnosne uspjehe, razdoblje brojnih napetosti, svađa, afera, apostolskih pohoda, suspenzija, odcjepljenja, dioba, osobnih prijetnji i međusobnoga vrijeđanja i poniženja u Katoličkoj Crkvi u BiH, na sablazan ne samo domaćega katoličkog puka nego i pripadnika drugih konfesija i vjera, pravoslavnih, muslimana i židova.¹

1 Ovdje se mogu spomenuti najpoznatiji i najdelikatniji primjeri sukoba ili afera između apostolskih vikara (franjevaca) i uprave Franjevačke provincije Bosne Srebrene: afera fra Grge Ilića Varešanina s vodstvom provincije Bosne Srebrene, dugogodišnja afera apostolskoga vikara Barišića s Definitorijem Provincije, sukob vikara Šunjića s provincijalom Pašalićem (1857.-1860.), sukob Provincije Bosne Srebrene s vikarom Vuičićem kao i zajednička borba apostolskoga vikara Vuičića i provincije Bosne Srebrene protiv dolaska trapista u Bosnu, predvođenih Franjom Pfannerom. U Hercegovini je bilo sablažnji-

Dolazak austrougarske uprave nakon zauzeća zemlje 1878., uvođenje redovite biskupske hijerarhije, podizanje nadbiskupije s metropolijom u Sarajevu, osnivanje novih biskupijskih sjedišta u Mostaru i u Banjoj Luci, gradnja i otvaranje odgojnih zavoda za buduće dijecezanske svećenike u Travniku i Sarajevu, za bosanske franjevce u Visokom i Sarajevu, te za hercegovačke franjevce na Širokom Brijegu i u Mostaru, brojno naseljavanje ženskih redovničkih zajednica iz Hrvatske i Austrije, gradnja i osnivanje osnovnih i srednjih katoličkih škola, instituta i akademija moglo je izgledati kako katoličkom zanesenjaku, tako i domaćem katolikofobu kao novi katolički El Dorado, ne u Americi, nego u BiH. No svi oni, bili starosjedioci u BiH ili oni koji su došli izvana i bili nazivani u domaćem ksenofobskom i antimigracijskom rječniku "kuferasi", imali su svoje pozitivne i negativne "gene", koji su u isto vrijeme mogli biti dobitak i opterećenje, uspjeh i slabost.²

Neosporiva je činjenica da početkom 20. stoljeća u redovima bh. Hrvata katolika djeluju dva klerikalna nositelja hrvatske i katoličke političke misli: nadbiskup Stadler i bh. franjevci. Stadlerova politička opcija i njegov krug ušli su nepravedno u povijesne knjige i prikaze kao jedina katolička klerikalna opcija u BiH u doba austrougarske uprave, kratko Stadlerov klerikalizam. On je vukao svoje korijene prvenstveno iz Prvoga hrvatskoga katoličkoga kongresa, održana u Zagrebu 1900., iz Katoličkoga pokreta, Katoličke akcije te iz osniva-

vih sukoba između apostolskoga vikara Barišića i poznatoga franjevca Petra Bakule, te sukob apostolskoga vikara fra Anđela Kraljevića s vodstvom provincije na čelu s provincijalom fra Paškalom Buconjićem, koji je završio apostolskim pohodom. Usp. Илија Кеџмановић, *Барушићева афера*, Сарајево, 1954., str. 20-27; SREĆKO M. DŽAJA, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće*, Zagreb, 1971., str. 189-223; PETAR VRANKIĆ, *La Chiesa cattolica nella Bosnia ed Erzegovina al tempo del vescovo fra Raffaele Barišić (1832-1863)*, *Analecta Gregoriana* 235, Roma, 1984., str. 114-213, 242, 279-282; ISTI, *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878-1918)*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1998., str. 346-348, 353-354, 411-415; VJEKO VRČIĆ, *Biskup fra Paškal Vujčić*, Imotski, 1992.

- 2 Zanimljiv je komentar iz Sarajeva, koji je prenio ugledni i politički umjereni hrvatski intelektualac, znanstveni djelatnik, prakticirajući vjernik u Sarajevu i "kuferas", dr. Ćiro Truhelka u siječnju 1906. godine, nakon pojave *Hrvatskoga dnevnika*, četiri godine prije apostolskoga pohoda u BiH, o "kuferasu" Stadleru: "Danas se već pronijela riječ Bosnom, da ni sam vrag, da je zasio na biskupsku stolicu u Sarajevu, nebi Hrvatstvu i katoličtvu mogao toliko škoditi kao Stadler!", HR-HDA-804.7.687, OF I. Kršnjavi. Ćiro Truhelka Isi Kršnjavome, 29. I. 1906vbb.

nja i rada katoličkih đaćkih, omladinskih i radničkih pokretâ, koji su se u skladu sa Stadlerovim željama počeli širiti i u Vrhbosanskoj metropoliji, te su imali do 1908. više socijalno-crkveno nego klerikalno-političko obilježje.³ Stadlerovu je klerikalizmu prethodio već stoljećima u Bosni prisutan i etabliran franjevački klerikalizam, mješavina katoličanstva, bošnjaštva, hrvatstva, književnog i umjetničkog stvaranja, političke orijentacije, prvenstveno u službi interesa bh. franjevaca i njihovih vjernika, u međuvremenu proglašen i eufemistički općenito prihvaćen kao franjevaštvo, odnosno politika bh. franjevaca.⁴ Franjevci će nastaviti svoju ekskluzivnu klerikalnu franjevačku političku orijentaciju i poslije raspada Austro-Ugarske Monarhije: u Kraljevini Jugoslaviji, u NDH, u komunističkoj Jugoslaviji te i u današnjoj BiH. Oba ova klerikalizma, otvoreniji i upadljiviji u Stadlera; spretniji, prikriiveniji, bez velike graje u bh. franjevaca, bila su dva izdanka istoga katoličkog i političkog monopola u BiH. Klerikalizam koji proizlazi iz franjevačkoga kruga dokazat će se u borbi za eliminaciju njihovih katoličkih protivnika: dominikanaca, glagoljaša, trapista, dijecezanskih svećenika i isusovaca. Međutim, u Stadlerovu krugu radilo se, počevši od 1881., o novonastalu crkvenom monopolu u BiH, orijentiranu prvenstveno na istiskivanje franjevaca i njihova klerikalizma, o pokušaju preuzimanja župa, vođenju i kreiranju hrvatske i katoličke politike u konzervativnom, austrofilskom i teološki u protumodernističkom duhu pape Pija X.

3 Klerikalizam u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31857> (15. 6. 2021.). STJEPAN KORENIĆ (prir.), *Prvi hrvatski katolički sastanak 3.-5. IX. 1900.*, Zagreb, 1900; JURE KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994., str. 227-289; MARIO STRECHA, *Mi smo Hrvati i katolici...! Prvi hrvatski i katolički kongres 1900*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2008.; STJEPAN BALOBAN - VLADIMIR DUGALIĆ, "Neke oznake solidarnosti u katoličkoj socijalnoj misli u Hrvatskoj od 1900. do 1945.", u: *Bogoslovska smotra*, 74, Zagreb, 2/2004., str. 493-538; Arhiv Vrhbosanskog ordinarijata (AVO) Sarajevo, Fascicl. IX/5. Izvješće o stvaranju i radu katoličkoga đaćkog pokreta u BiH; LUKA ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, Globus, Zagreb, 1985., str. 180-226.

4 Kao najbolji prikaz i izvor za proučavanje franjevačkoga klerikalizma može poslužiti povijesno nezaobilazno djelo bosanskoga franjevca fra Julijana Jelenića. Usp. JULIJAN JLENIĆ, *Kultura i Bosanski franjevci*, I., Sarajevo, 1912., str. 71-94, 183-209; ISTI, *Kultura i Bosanski franjevci*, II., Sarajevo, 1915., str. 85-90. Vrijedno je isto tako konzultirati ove radove: PETAR BAKULA, *Politika za svakog čovika*, I.-II., Mostar, 1869.-1871., drugo izdanje Mostar, 1998.; PHI-

Veoma važan, nov i vrlo pozitivan čimbenik u redovima bh. Hrvata katolika na početku 20. stoljeća bila je pojava mlade i smjele, politički i narodnosno usmjerene hrvatske svjetovne inteligencije. Pod utjecajem višestranačkoga političkog i sindikalnog života u Banskoj Hrvatskoj te kroz praćenje uporne borbe bh. pravoslavaca i muslimana za njihovu vjersku, školsku, prosvjetnu, odnosno vakufsko-mearifsku autonomiju, osjećala se potreba i želja za osnivanjem jedne nadstranačke političke organizacije Hrvata katolika u BiH, koja bi natkrilila, odnosno ujedinila partikularne interese Stadlera, njegova klera i posvuda prisutnih bh. franjevacu. Pojedini mladi hrvatski intelektualci, koji su svoje, većinom pravne ili medicinske studije, bili završili u Zagrebu, Grazu, Beču, Pragu i Parizu, vratili su se u svoju užu domovinu s upijenim modernim idejama koje su crpili iz njemačkoga *Kulturkampf*a, austrijskoga *Los von Rom*, starokatoličkoga i češkoga reformnog crkvenog pokreta te općeg europskog protukatoličkog, protuklerikalnog i sekularnog pokreta.⁵ Drugi su se uselili kao "kuferaši", jer su dobili zaposlenje u Zemaljskoj vladi ili u nekoj od rijetkih kulturnih institucija u BiH. Premda su još uvijek bili nedovoljno politički iskusni, bili su voljni dati osobni prilog za napredak svoga naroda, ili naroda s kojim će se postupno asimilirati, kao i za napre-

LADELPHUS PHILALETES (Radoslav Glavaš, st.), *Politika bosanskih i hercegovačkih franjevacu u prošlosti i sadašnjosti*, I, Hrvatska dionička tiskara, Mostar, 1904., str. 88-100; IGNACIJE GAVRAN, *Suputnici bosanske povijesti*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1990., str. 30-35, 39, 44, 61-63, 111-117; MARKO KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914.*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1992., str. 55-69; ANDRIJA NIKIĆ, *Fra Didak Buntić hrvatski i crkveni velikan*, Mostar, 2004., str. 326-413.

- 5 MANUEL BORUTTA, *Antikatholizismus Deutschland und Italien im Zeitalter der europäischen Kulturkämpfe*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2010., str. 289-351; KARL-REINHART TRAUNER, *Die Los-von-Rom-Bewegung. Gesellschaftspolitische und kirchliche Strömung in der ausgehenden Habsburgermonarchie*, Szentendre, 2¹⁹⁹⁹; TIHOMIR CIPEK, "Tomáš Garrigue Masaryk i kriza Europe", u: *Politička misao*, Zagreb, 3/2003., str. 145-154; WOLFRAM KAISER, "Clericalism - That is our Enemy!" European Anticlericalism and the Culture Wars", u: CHRISTOPHER CLARK - WOLFRAM KAISER (prir.), *Culture Wars: Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*, Cambridge, 2003., str. 47-76; OWEN CHADWICK, *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century*, Cambridge, 1977., str. 108-137; LISA DIETRICH, *Antiklerikalismus in Europa. Öffentlichkeit und Säkularisierung in Frankreich, Italien und Deutschlandm*, Göttingen, 2014., str. 491-512; ZLATKO MATIJEVIĆ, "Reformni pokret dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919-1924. god.)", u: *Povijesni prilozi*, 8, Zagreb, 1989., str. 1-90; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 270-274.

dak seljaštva, radništva i tankoga građanskog, trgovačkog i obrtničkog sloja. Poput drugih mladih slavenskih intelektualaca s područja Monarhije: Čeha, Poljaka, Slovenaca, Hrvata iz Banske Hrvatske, Dalmacije i Istre, novonastala hrvatska svjetovna inteligencija iz BiH suočavala se s kompleksnim pitanjem pretenzija Beča, Budimpešte, Carigrada, Beograda i Cetinja.⁶ Istovremeno se budi zanimanje za sudbinu, položaj i prava hrvatskih radnika u BiH. Zanimljiva je činjenica da je neposredno poslije svibanjskih štrajkova u Sarajevu 1906., pod vodstvom novinara Đure Džamonje, u Mostaru osnovana "Organizacija radnika Hrvata", od 1907. preimenovana u "Maticu radnika Hrvata za Bosnu i Hercegovinu". Organizacija, odnosno Matica imala je prioritetnu zadaću da među hrvatskim radnicima u Bosni i Hercegovini razvija hrvatsku misao i da se razvije u konkurentsku organizaciju Glavnom radničkom savezu, socijaldemokratske orijentacije, za Bosnu i Hercegovinu. Novinar Džamonja u Mostaru nekoliko će godina snažno poticati organiziranje hrvatskoga radništva i učiniti ga sastavnicom buduće Hrvatske narodne zajednice (HNZ).⁷ Stoga, koliko god su razmišljanja i zapažanja nadbiskupa Stadlera o teškom položaju Hrvata katolika u BiH bila široka, duboka, produhovljena, rimokatolička i narodnosno-hrvatska, bila su istovremeno u podsvijesti austrofilaska, monarhijska i habsburška. Zahvaljujući njegovoj zagrebačko-rimsko-austrijskoj formaciji, on i njegov krug nisu bili još uvijek dovoljno umreženi u mentalitet i psihi narodnoga bića povjerenog stada niti u mentalitet multireligiozne bh. sredine, u kojoj su morali živjeti i djelovati u vrlo bliskoj udaljenosti, odnosno udaljenoj bliskosti s pravoslavnim, muslimanskim i židovskim sugrađanima. Odgoj i izobrazba svećeničkoga pomlatka, posebno budućih dijecezanskih svećenika u Travniku i Sarajevu, bili su, bez sumnje, na visokoj intelektualnoj razini, no istovremeno djelomično ukočeni i ne uvijek bliski puku i sredini iz koje su dolazili. Isusovci, koji su kako u Travniku tako i u Sarajevu vodili te institucije, bili su zasigurno najkvalificiraniji odgojitelji i profesori koji su se mogli

6 L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 175-189.

7 *Osvit*, br. 67, 11/1908., Mostar, 13. VI. 1908., str. 1; "Čast hrvatskim radnicima!", u: *Radnička obrana* (dalje: RO), br. 16, 1/1908., Mostar, 1. IX. 1908., str. 1-2; "Na lopovluk t.zv. 'Radničke obrane'", u: *Hrvatski dnevnik* (skraćeno HD), br. 204, 3/1908., Sarajevo, 10. IX. 1908., str. 2; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 156-166; DŽEVAD JUZBAŠIĆ, "Radničko pitanje u programima građanske politike i djelatnosti bosansko-hercegovačkog Sabora", u: *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, ANU BiH, Sarajevo, 2002., str. 320, 322.

naći u to doba u cijeloj Monarhiji. No, istovremeno većina njih nije mogla biti dovoljno bliska tadanjem jednostavnu, siromašnu i većinom nepismenu vjerniku katoliku i Hrvat, čije su sinove trebali pripremati na svećeništvo. Paralelno, zahvaljujući svojoj višestoljetnoj prisutnosti u BiH i takozvanom "franjevačkom duhu", bh. franjevci su bili puno bliskiji katoličkom, bosanskom, hercegovačkom (hrvatskom) puku, iz kojega su dolazili i za koji su se pripremali. Time su posjedovali veću bliskost i omiljenost u narodu koju su svjesno i vješto koristili za svoju premoć, te za taktičke, materijalne i političke ciljeve, koji se mogu, bez pretjerivanja, nazvati svakodnevno življenje u ozračju franjevačkoga klerikalizma.

Uzroci nesloge i sučeljavanja

Gore spomenutoj eskalaciji unutar katoličkih krugova prethodila je borba dviju drugih bosansko-hercegovačkih konfesija, odnosno vjera, pravoslavnih i muslimana u obliku borbe za njihovu vjersku, školsku i prosvjetnu autonomiju (samoupravu). Borba pravoslavnih Srba, koja je bila trajno obilježje srpske politike u BiH, postigla je svoj prvotni cilj autonomnim statutom 18. kolovoza 1905.⁸ Istovremeno, borba muslimanskih Bošnjaka okončana je, barem prividno, statutom od 1. svibnja 1909.⁹ Borba Srba i Muslimana za njihovu vjersku i školsku samoupravu zatekla je katolike Hrvate, unatoč njihovim klasičnim unutarnjim napetostima, u slatku snu "po austrijanzizmu usrećenih" i istovremeno i od "susjeda preduhitrenih" pod okriljem više katolički zamišljene nego katolički realizirane Monarhije. Pokretanje lista *Srpske riječi* 1.(14.) siječnja 1905. u Sarajevu, koji će u duhu polustoljetne ustaljene srpske promidžbe sve hrvatske aspiracije na BiH na temelju hrvatskoga državnog prava proglašavati kao "utopističku i najamničku politiku", postojanje hrvatske narodnosti u BiH negirati i difimirati hrvatski nacionalni pokret kao tvorevinu Beča i Vatikana,¹⁰ potaknulo je nadbiskupa Stadlera na odgovarajuću protuakci-

8 Божо Маџар, *Покрет Срба Восне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, Библиотека "Културно наслеђе", Веселин Маслеша, Сарајево, 1982., стр. 419; P. VRANKIĆ, *Religion und Politik*, стр. 290.

9 FERDO HAUPTMANN, *Borba Muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku i vaukufsko-mearifsku autonomiju*, Arhiv S.R. BiH, Građa III., Oslobođenje, Sarajevo, 1967., стр. 649; NUSRET ŠEHIĆ, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 1980., стр. 374.

10 *Српска ријеч* 1.(14.) и 6.(19.) јануара 1906.

ju: osnivanje *Hrvatskoga dnevnika* čiji je prvi broj izašao 2. siječnja 1906. Istovremeno političke i vjerske borbe i dostignuća susjednih pravoslavaca i muslimana potaknuli su brojne svjetovnjake, redovnike, svećenike i biskupe, među kojima je bio i nadbiskup Stadler, da se zajednički potrudu za osnivanje hrvatske narodne organizacije u BiH. Pripremne razgovore i susrete obavili su većinom dr. Ivo Pilar, odvjetnik iz Tuzle i Đuro Džamonja, novinar iz Mostara. Poslije tih priprema i razgovora s vodećim osobama, dogovoren je zajednički termin, 16. kolovoza 1906., u Dolcu kod Travnika za osnivanje prve hrvatske narodne organizacije, koja će dobiti ime Hrvatska narodna zajednica. Termin je bio usuglašen s otvaranjem Hrvatskoga doma, isto tako u Dolcu kod Travnika i cijeli skup će se pretvoriti u veliko hrvatsko slavlje u BiH.¹¹ Nadbiskup Stadler zaputio se na slavlje

11 Na blagdan Marijina Uznesenja, u srijedu 15. kolovoza 1906., poslije pontifikalne Mise u Travniku, obavljena je posveta stijega *Hrvatskoga pjevačkog društva Vlašić*, koje je slavilo desetogodišnjicu svoga osnutka. To je bilo opće hrvatsko slavlje kojem je nazočilo više od 15.000 Hrvata katolika, svjetovnjaka, svećenika, političara, trgovaca, činovnika, težaka i brojnih predstavnika hrvatskih društava. Na upriličenu banketu održani su brojni pozdravni govori. Uz domaćina slavlja Stjepana Kukrića govorili su Stadler, Džamonja, Dora Frank, "kuma društvenog barjaka", zastupnici u Hrvatskom i Dalmatinskom saboru te Vladimir Frank. Istu večer mnogi su pošli u susjedni Dolac, gdje je bio domaćin mjesni župnik fra Marijan Duić. Sutradan, u četvrtak 16. kolovoza, bio je otvoren Hrvatski dom s čitaonicom u Dolcu. Predstavnici hrvatskih društava u BiH trebali su uputiti svoje predstavnike i opunomoćiti ih, "da mogu na sastanku u svrhu organizacije Hrvata u Bosni Hercegovini raspravljati i glasovati, a ona mjesta, koja, bilo imadu svoje društvo, ali ne misle odaslati svoje izaslanike na tu slavu, bilo nemaju društva te će pojedinci prisustovati istoj, da tu gospodu opunomoće, da mogu raspravljati i glasovati o gore spomenutom". Na ovu je sjednicu pozvao tadašnji hrvatski tisak u BiH, mostarski *Osvit* i sarajevski *Hrvatski dnevnik* 8. kolovoza 1906. Poziv je uputio i potpisao mostarski novinar Đuro Džamonja "u ime privremenog odbora za organizaciju Hrvata u Bosni i Hercegovini". Džamonja je bio najvažniji idejni pokretač i organizator ovoga velikog hrvatskog slavlja u Dolcu. Usp. "Iz uredništva", u: *Osvit*, br. 61, 9/1906., 8. VIII. 1906., str. 3; GJ. DŽAMONJA, "Za organizaciju Hrvata u Bosni Hercegovini", u: *HD*, br. 180, 1/1906., 8. VIII. 1906., str. 1. Na otvorenju Hrvatskoga doma govorili su mjesni župnik Duić, zastupnik Ivo Elegović, predsjednik mjesne čitaonice Kosta Gjebić-Marušić, dr. Pilar i Đuro Džamonja. Na kraju je otpjevana "Lijepa naša" i puk je napustio dvoranu u kojoj su ostali zastupnici hrvatskih društava. Na sjednici, koja je trajala oko dva sata, izabran je Odbor šestorice, kao zastupnici šest bh. okruga: dr. Nikola Mandić (Sarajevo), dr. Milan Katičić (Bihać), dr. Jozo Sunarić (Banja Luka), Stjepan Kukrić (Travnik), dr. Ivo Pilar (Tuzla) i Đuro Džamonja (Mostar) da pripremi pravila organizacije i da ih uruči Zemaljskoj

vlakom u utorak 14. kolovoza i pratili su ga kanonik Šarić, župnici Andrija Predmerski i Ante Alaupović te urednik *Hrvatskoga dnevnika* Kerubin Šegvić.¹² Iz Zagreba su stigli na slavlje ugledni gosti: Vladimir Frank sa suprugom Dorom kao izaslanik svoga oca Josipa Franka, čelnika Čiste stranke prava. Među drugim uglednim gostima nalazili su se Aleksandar Horvat, Egidije Kornitzer, Vatroslav Brlić, Ivo Elegović, Ante Tandarić kao i brojni drugi.¹³ Osnivanje hrvatske organizacije podupirali su nadbiskup Stadler, biskupi Buconjić i Marković te dvojica franjevačkih provincijala. Nadbiskup Stadler, preko svoga tiska, posebno *Hrvatskoga dnevnika* i svojim sudjelovanjem, uvelike je pridonio da je došlo do velikoga hrvatskog slavlja u Travniku i u Dolcu. Tako je, zahvaljujući zajedničkom naporu i slozi svih pozvanih, prisutnih i odgovornih mogla biti osnovana i od sviju prihvaćena zajednička organizacija svih bh. Hrvata katolika.¹⁴

U Pravilima i Statutu HNZ-a, koji su bili odobreni od 10. studenoga 1907., bilo je naglašeno gospodarsko-prosvjetno podizanje hrvatsko-

vlađi na odobrenje. I ovom slavlju i vijećanju nazočio je nadbiskup Stadler. Usp. "Hrvatska slava u Travniku. Treći dan slave", u: *HD*, br. 189, 1/1906., 20. VIII. 1906., str. 1; "Politički pregled. Austro-Ugarska", u: *Naša sloga*, br. 34, Pula, 23. VIII. 1906., str. 1; "K slavi 'Vlašića' u Travniku i čitaonice u Dolcu", (4), u: *Hrvatsko pravo (HP)*, br. 3230, 24. VIII. 1906., str. 1-2; IVO PILAR, "Die Kroaten in Bosnien", u: *Die Zeit*, 7/1908., Nr. 2176, 14. X. 1908., str. 1-2; ZAJEDNIČAR (Ivo Pilar), *Nadbiskup Stadler i Hrv. Nar. Zajednica, Sarajevoer Tagblatt*, Sarajevo, 1910., str. 16; IGNACIJE GAVRAN, *Lucerna lucens?*, Visoko, 1978., str. 81; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 229; P. VRANKIĆ, *Religion und Politik*, str. 725; ZORAN GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Hrvatski Institut za povijest, Biblioteka Hrvatska povjesnica, Monografije i studije, III/14, Zagreb, 2001., str. 177; MILENKO KREŠIĆ, "Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica. Nastanak i razvoj sukoba te misija izmirenja apostolskog delegata P. Bastiena (1918.-1912.)", u: *Vrhbosnensia*, 23, Sarajevo, 2/2019., str. 483; TOMISLAV JONJIĆ, *Ivo Pilar, pisac, političar, ideolog (1888.-1918.)*, AGM, Zagreb, 2020., str. 237-249.

12 "Presvijetli g. nadbiskup na hrvatskoj slavi u Travniku", u: *HD*, br. 185, 1/1906., 14. VIII. 1906., str. 5.

13 "Hrvatska slava u Travniku. Prvi dan slave", u: *HD*, br. 186, 1/906., 16. VIII. 1906., str. 1; "Hrvatsko slavlje u Travniku i Dolcu", u: *Osvit*, br. 64, 9/1906., 18. VIII. 1906., str. 2.

14 U doba hrvatske podijeljenosti i međusobnih predbacivanja i napetosti (1908.-1910.) došlo je do obostrana svojatanja glavne zasluge oko osnivanja HNZ-a, koja se i danas povlači po historijskoj literaturi, prema već udomaćenim svjetonazorima i političkim opcijama. Usp. L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 271-275; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 283-289; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 177-190; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 247-255.

ga naroda u BiH, dok je svaka politička djelatnost bila isključena.¹⁵ Pravila su bila tiskana početkom siječnja 1908. u obliku brošure i bila su uručena sredinom mjeseca vrhbosanskom nadbiskupu dr. Stadleru. Već u veljači 1908. obratio se dr. Stadler pismom Središnjem odboru HNZ-a i priopćio mu svoje nezadovoljstvo, jer pravila nisu počivala "na principima katoličkog morala", pa je zaključio da je "Pravila HNZ potanko proučio te na temelju toga odrješito došao do zaključka da takva pravila ne mogu odobriti i da ću biti prisiljen svećenicima zabraniti svako sudjelovanje u Zajednici". On je bio mišljenja: "Zajednica, ako bi htjela vršiti ovaj zadatak u prosvjetnom pravcu za Hrvate katoličke vjere, morala bi da stoji ne samo na hrvatskom, nego i na katoličkom vjerskom stanovištu."¹⁶ Na to je pohitjela šesteročlana delegacija Središnjeg odbora k Stadleru i u višesatnom razgovoru postigla kompromis s njime da će Pravila tijekom jedne godine biti izmijenjena i njegovoj želji prilagođena.¹⁷ Navodno, već na sljedećem zasjedanju Središnjeg odbora od 22. do 25. veljače 1908. bilo je odlučeno da se Pravila izmijene i "prvom prigodom" umetne: "Obzirom na postojeće propise vjerske i prosvjetne autonomije za pravoslavne i muslimane prestaje djelokrug H.N.Z. u vjerskim pitanjima, te se ograničuje jedino na katoličku vjeroispovijest. S toga u vjersko-prosvjetnim pitanjima H.N.Z. prema svojim katoličkim članovima stoji na načelima katoličke vjere i morala."¹⁸ Na istom zasjedanju Središnji je odbor usvojio zaključak kojim se Stadlerov *Hrvatski dnevnik* prihvaća kao glasilo HNZ-a. I nadbiskup Stadler pokazao se velikodušan i otvoren te je u svojoj poslanici, koja je liturgijski antedatirana na blagdan Svijećnice, 2. veljače 1908., i koja je trebala biti putokaz Središnjem odboru HNZ-a, zaključio: "Htjelo se s početka da članovi Zajednice budu samo katolici, no, mislilo se, da će bolje biti da se svi

15 ABiH, Präs. ZMF, br. 184-703 od 10. XI. 1907.; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 235.

16 ABiH "Napretkova" kulturno-historijska zbirka, Fascikl II/3. (Korespondencija i dopisi Središnjeg odbora HNZ-a); L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 272.

17 "Hrvatska Katolička Udruga za Bosnu i Hercegovinu", u: *HD*, br. 207, 4/1909., 12. IX. 1909., str. 1; ABiH "Napretkova" kulturno-historijska zbirka, Fascikl VIII, (Prilog 18. Izvještaj predstavnika Središnjeg odbora HNZ nadbiskupu Stadleru); L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 273-274; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 189; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 377-380.

18 "Prvo zasjedanje središnjeg odbora Hrvatske Narodne Zajednice", u: *HD*, br. 45, 23. II. 1908., str. 1; "Nakon prvog zasjedanja središnjega odbora H.N.Z.", u: *HD*, br. 50, 4/1909., 29. II. 1908., str. 1; "Drugo redovito zasjedanje H.N.Z. za Bosnu i Hercegovinu u god. 1909.", u: *RO*, br. 36, 2/1909., 25. IX. 1909., str. 1.

koji se priznaju Hrvatima u ovoj zemlji okupe u jednu zajednicu, te se organizacija provede na širokoj podlozi. Kad se jednom naša po krvi braća muslimani učvrste u svem, čim se svrha Zajednice Hrvatske postiže, ter se katolici utvrde u svojoj organizaciji, pa se uvidi, da će se laglje napredovati, ako svaka za se samostalno radi, ter se pružu bratsku ruku u mnogih poduzećih, da se ondje zajedno rade, gdje se zajedničkom slogom mogu polučiti veći uspjesi:... Budući, dakle, da stvari tako stoje, što se tiče naše Hrvatske zajednice, to ja svim dušobrižnikom na srce stavljam da što više članova nastoje pribaviti za našu Hrvatsku zajednicu, neka bi se nadomila u svakom selu naše mile hrvatske Bosne i Hercegovine."¹⁹ Iz reakcije obiju strana, koje su se trudile da nastupe kao "složna braća", ne može se nazreti da je ijedna strana namjeravala raskid međusobne suradnje, naprotiv, postojali su vidljivi znakovi velike harmonije, koji se po sebi ne mogu tumačiti kao pokušaj da se "zamagle oči nadbiskupu Stadleru kako ne bi stvarao probleme oko formiranja spomenutog udruženja".²⁰ Manje je ostalo poznato da se u veljači 1908., najvjerojatnije poslije zasjedanja Središnjeg odbora, tročlana delegacija HNZ-a uputila u Beč i posjetila ministra vanjskih poslova Aehrenthala kako bi se založila za aneksiju BiH.²¹ Stadlerovo otvoreno zagovaranje kršćansko-socijalnih načela i pozivanje na katoličku autonomiju, sličnu onoj koju su pravoslavni bili izborili i za kakvu su se muslimani još uvijek borili, značilo je istovremeno da su se Stadler i njegov kler zalagali za gospodarski, kulturni i politički boljitak bh. Hrvata katolika, te su se isto tako pripremali za aktivniji politički i socijalni nastup na bh. sceni. Kompromisom u veljači dobio je HNZ, bez sumnje, na vremenu i sve je više nastupao kao politički predvodnik Hrvata katolika u BiH. Tako je dr. Nikola Mandić²² sredinom travnja 1908. javno i samou-

19 *Vrhbosna*, br. 5-6, Sarajevo, 20. III. 1908., str. 79-84, ovdje str. 84.

20 M. KREŠIĆ, "Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica", str. 484, bilj. 34.

21 "Auf Grund dieses Programmes, welches sehr bezeichnend für die Erfahrung der bosnischen Kroaten ist, setzten sich die bosnischen Kroaten sehr energisch für die Annexion ein, sandten auch im Februar 1908 eine dreigliederige Deputation zu Aehrenthal, um Annexion zu betreiben". L. VON SÜDLAND, *Die südslawische Frage und der Weltkrieg*, Wien, 1918., str. 669; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 311. Nije poznato je li Stadler bio upućen u odlazak spomenutog izaslanstva u Beč, u kojem je najvjerojatnije osim Mandića i Pilara sudjelovao i Sunarić.

22 Nikola Mandić, Dolac kod Travnika, 20. siječnja 1869. - Zagreb, 7. lipnja 1945.?), ugledni odvjetnik u Sarajevu, predsjednik Hrvatskoga pjevačkog društva "Trebević", suutemeljitelj i predsjednik HNZ-a, 1908. nositelj Musli-

vjerenom osudio uplitanje nekih stranih elemenata iz Beča u politički složeno i vrlo osjetljivo agrarno pitanje BiH. Pritom je naglasio da takve izjave nisu dolazile od zakonitih predstavnika hrvatskoga naroda, "ispred kojega može davati opće vrijedeće izjave samo Hrvatska Narodna Zajednica".²³ Ovakve izjave, koje je Stadler čitao u svojem *Hrvatskom dnevniku*, morale su sigurno na njega djelovati kao prvi, premda još uvijek dozirani znakovi, da vodstvo HNZ-a definitivno prelazi u ruke njegovog političkog suparnika dr. Mandića. Osim svega toga, svima poznata, redovito prešućivana činjenica, da se hrvatska narodna svijest teže širila u Bosni, dok je ona u Hercegovini još u osamdesetim godinama 19. stoljeća, pod utjecajem preporoditeljskog, izdavačkog i već promidžbeno-pravaškog djelovanja fra (don) Franje Milićevića i njegovih listova *Hercegovačkog bosiljka* i *Glasa Hercegovca* bila uhvatila duboke korijene.²⁴ Stoga je tvrd-

mansko-hrvatske liste za gradsko zastupstvo, donaćelnik Sarajeva, dopredsjednik i predsjednik bh. Sabora, od 1914. zemaljski doglavar BiH. Bio je suutemeljitelj i prvi predsjednik Hrvatske centralne banke i podružnice Poljoprivredne banke u Sarajevu i najvažniji hrvatski političar u BiH od 1908. do 1918. U Prvoj Jugoslaviji bio je biran za narodnoga zastupnika u Ustavotvornoj skupštini na listi Hrvatske težačke stranke. Usprotivio se Vidovdanskom ustavu i napustio politiku te je živio i radio kao odvjetnik u Sarajevu. U doba NDH, bio je odvjetnik i predsjednik Odvjetničke komore u Sarajevu. U rujnu 1942. bio je imenovan državnim tajnikom u mirovini, a 2. rujna 1943. premijerom NDH. Dužnost predsjednika Hrvatske vlade vršio je do 8. svibnja 1945. Zatim se povukao u Austriju i predao se britanskim vojnim vlastima zatraživši politički azil. Bio je odbijen i izručen od britanske vojne policije 18. svibnja vlastima komunističke Jugoslavije. Vojni sud II. armije osudio ga je u Zagrebu na smrt 6. lipnja 1945. Točno mjesto i vrijeme smaknuća nije još utvrđeno. *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945.*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 253; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 16.

23 "Izjava 'Predsjedništva hrvatske narodne zajednice'", u: *HD*, br. 88, 3/1908., 16. IV. 1908., str. 1; "Izjava 'Predsjedništva hrvatske narodne zajednice'", u: *HP*, br. 3275, 17. IV. 1908., str. 1.

24 Fra (don) Franjo Milićević, Veliki Ograđenik, 1835. - Mostar, 1903., hrvatski i bh. pisac, tiskar i preporoditelj. Školovanje je započeo kod franjevacu u Mostaru i završio u samostanu na Širokom Brijegu. Tu je stupio u Franjevački red. Studij teologije pohađao je 1857.-1861. u Italiji, u Perugi i okolnim gradovima, gdje je 1860. bio ređen za svećenika. Nakon povratka u Hercegovinu 1861. djelovao je pastoralno u nekoliko hercegovačkih i dalmatinskih župa. U Dalmaciji je upio ideje hrvatskoga narodnog i kulturnog prosvjeđivanja. Na prijedlog i poziv apostolskoga vikara, biskupa Kraljevića, bio je premješten 1871. u Mostar, gdje je 1872. u školi pokraj biskupske rezidencije u Vukodolu, još u doba turske vladavine, otvorio prvu hrvatsku tiskaru u BiH, financira-

nja hercegovačkog franjevca Buntića, u pismu Isi Kršanjavome s početka 1909., da je hrvatska svijest došla u Bosnu iz Mostara a ne iz Slavenskog Broda, premda nepravedna, djelomice i točna. Buntić, mora se ovdje spomenuti, odjednom se nije više sjećao kao "dobar" hercegovački franjevac narodnosnoga, kulturnoga i preporoditeljskoga djelovanja "bosanskih ujaka" Jukića, Nedića i posebno njegova zemljaka Martića. Stoga je Buntić mogao pisati: "Uostalom ne sudite, Presvietli, preoštro Bošnjake. Oni su sve doskora spavali, oni doista nisu bili ništa drugo nego Bošnjaci. Zublja narodne sviesti hrvatske, Starčevićanstvo nije došlo iz Slavenskoga Broda u Bosnu (od Stadlera!, op. autora), nego iz Hercegovine, napose iz kamenitog Mostara, koji je zadržao svoj narodni karakter naproti malom Berlinu-Sarajevu."²⁵ Tko je znao čitati "znakove pokraj političkog puta" bh. katolika

nu milodarima austrougarske vlade u Beču. U njoj je tiskao brojna nabožna i preporoditeljska djela. No, sukobi s redovničkim poglavarima i na kraju s biskupom Kraljevićem, prisilili su ga da se sekularizira i prijeđe u Šibensku biskupiju, gdje mu je biskup Antun Josip Fosco dao gostoprimstvo 1878. godine. Tiskaru je ipak spasio i premjestio u kuću svoga brata u Mostaru. U Mostar se vratio 1882. i započeo pokretanje svojih najvažnijih preporoditeljskih i prosvjetno-političkih hercegovačkih listova na početku austrougarske uprave: *Hercegovački bosiljak* (1883.), *Novi hercegovački bosiljak* (1884./1885.). Godine 1885. pokrenuo je novi list *Glas Hercegovca*, koji će izlaziti do 1896. godine kao jedino kulturno i političko glasilo Hrvata u BiH. List je bio otvoren i za muslimanske i srpske novinare, pisce i pjesnike. Don Franjo Milićević se hrabro borio protiv nasrtaja srpskoga tiska iz Sarajeva, Mostara, Beograda, Novog Sada i Zagreba. Kako ga je lokalna austrougarska cenzura redovito pratila, tolerirala i progonila, konačno ga je 1896. razvlastila i potom ugasila tiskaru. Njegov sinovac i novinar Ivan Aziz Milićević ipak je spasio i preuzeo tiskaru te 1898. pokrenuo novo i tada isto tako jedino hrvatsko glasilo u BiH, *Osvit*, koje će početi, osim starčevićanstva, lagano utirati put naprednjačkim idejama, kasnije i idejama Hrvatsko-srpske koalicije, koje će dolaziti iz Zagreba. Po dekretu biskupa Buconjića don Franjo je proveo svoje posljednje godine kao župnik u Blagaju, gdje je 1903. umro. Novinar Đuro Džamonja nazvat će sad već don Franju "apostol hrvatstva i čelik karakter". Usp. IVAN ŠEVO, "Fra (don) Franjo Milićević - utemeljitelj tiskarstva u Hercegovini", u: IVAN ŠEVO (ur.) *Fra (don) Franjo Milićević, hrvatski narodni preporoditelj: u povodu 180. obljetnice njegova rođenja*, Mostar, 2016., str. 129-139, ovdje str. 136; IVAN ŠIVRIĆ, "Prilog razumijevanju okolnosti djelovanja preporoditelja fra/don Franje Milićevića", u: I. ŠEVO, *Fra (don) Franjo Milićević*, str. 271-283, ovdje str. 272-273; ŠIMUN MUSA, "Novinsko-publicistička i prosvjetno-kulturna postignuća Franje Milićevića", u: I. ŠEVO, *Fra (don) Franjo Milićević*, str. 363-378.

25 ANDRIJA NIKIĆ, *Hercegovački i bosanski franjevci između 1844. i 1944. godine*, Franjevačka knjižnica Mostar i Franjevački arhiv, Mostar, 1996., str. 119; ISTI, *Fra Didak Buntić: hrvatski i crkveni velikan. U povodu dana fra Didaka*

Hrvata, morao je osjetiti da će sukob oko njihova političkog predvodništva brzo izbiti na površinu i da su novinski napisi iz Zagreba i Mostara već u proljeće i u ljeto 1908. pobijali Stadlerov klerikalizam a Stadlerovi listovi *Vrhbosna* i *Hrvatski dnevnik* istovremeno rušili mostarski i zagrebački naprednjački, odnosno pokretaški protuklerikalizam te i franjevački klerikalizam, pod plaštom franjevaštva. Sukob dvaju hrvatskih političkih strujanja, koji je bio na pomolu, bio je višestruk. On je bio prije svega kronični, unutarnji crkveni sukob između nadbiskupa Stadlera i bosanskih franjevaca oko raspodjele župa, koji će uz vjerske poprimiti i društveno-političke okvire. To je bio isto tako sukob između nadbiskupa Stadlera, koji će nastojati zadržati za sebe političko-kulturno vodstvo (monopol) Hrvata katolika i mlade svjetovne hrvatske inteligencije, željne isto tako prestiža i utjecaja na oblikovanje narodnih, političkih i kulturnih ciljeva bh. Hrvata, koja je, ne stavljajući iz navodnog obzira prema muslimanima svoju katoličku pripadnost u fokus političkih interesa i planova, prikrivala vrlo vješto svoj liberalni i protukatolički nazor.²⁶ Mnogim Hrvatima, međutim, nije se sviđalo Stadlerovo austrofilstvo, koje spomenuti franjevac Buntić u svojoj osobnoj političkoj nepostojanosti, lebdeći između hrvatstva i jugoslavenstva, spominje i djelomice ksenofobski napada: "Stadler hoće da osnuje u Bosni Hercegovini Kristlich (kršćanska)-socijalnu stranku, kojoj da on bude vođa i bez ičijega pitanja te da se njemu kao nadbiskupu bezuvjetno pokorava u političkim pitanjima. Mogao je biti, ne poričem, da je bio otac. Ali ne, on je uistinu maćeha, i to zlobna maćeha naše braće u Bosni (franjevaca!). Kršćanski socijali ma kako nam se sviđali zato, što su uistinu kršćani i socijali, zato što idu u susret našim težnjama, mi se s njima ne možemo poistovjetiti, jer su oni radikalni Nijemci isto tako, kao što su pangermani, a mi smo naprotiv Hrvati i Slaveni. S njima hoćemo prijateljstvo, a ne jedinstvo!"²⁷ Bez sumnje, postojala je u Stadlera kao pravaša i austrofila snažna politička volja i plan, preko kršćanskih socijala, nadvojvode Franje Ferdinanda, njegova konzervativnoga velikoaustrijskoga kruga i utjecajnog tiska (*Reichspost*) ostvariti svoju trijalističku opciju i pomoći ujediniti BiH s Hrvatskom, Dalmacijom, Istrom i slovenskim zemljama u treću državu, ovaj put južnoslavensku državnu jedinicu i time preustrojiti postojeću dvojnu

Buntića, 8.-10. listopada 2004. u *Gradničima*, Franjevačka knjižnica Mostar - Hrvatsko kulturno društvo Napredak Mostar, Mostar, 2004., str. 507.

26 J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 270-274.

27 Buntićevo pismo Isi Kršnjavom, A. NIKIĆ, *Fra Didak Buntić*, str. 505.

Monarhiju u novu i trojnu, pod krunom Habsburgovaca. Svakako je ostalo ključno pitanje, koje još uvijek nije povijesno razjašnjeno, što su austrijski konzervativni krugovi htjeli vidjeti i vidjeli u trijalizmu: novo i dugoročno rješenje preuređenja Dvojne Monarhije ili samo sredstvo permanentnog političkog pritiska na Madžare unutar već postojeće Austro-ugarske nagodbe? Uostalom, koji bi ugarski kralj i austrijski car, koji je već prigodom krunjena dao zakletvu o integritetu krune sv. Stjepana, mogao prekršiti datu prisegu? Nijedan! Začudujuće je da svi trijalisti pa i Stadler nisu dovoljno ozbiljno računali s ugarskim otporom, koji je mogao biti velika opasnost za opstanak Monarhije. Trijalističkoj političkoj opciji među Hrvatima u svim hrvatskim zemljama stajala je kao protuteža politika Hrvatsko-srpske koalicije u Zagrebu od 1906. do 1918. Bila je potpomagana od ugarske politike u Budimpešti, srbijanske politike i propagande u Beogradu te talijanske politike u Rimu. U konačnici vodit će k pobjedi jugoslavenstva i stvaranju zajedničke države sa Srbijom, Jugoslavije.²⁸

28 AUREL POPOVICI, *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*, Leipzig, 1906., str. 265-286; RICHARD CHARMATZ, "Die Probleme und die Zukunft Österreich-Ungarns", u: *Zeitschrift für Politik*, 2 (1909), str. 252-280; NIKOLA ZVONIMIR BJELOVUČIĆ, *Trijalizam i Hrvatska država*, Dubrovnik, 1911., str. 7-20; ERNST VICTOR ZENKER, "Die staatsrechtliche Stellung Bosniens und der Trialismus", u: *Die Wage*, 15 (1912), str. 753-769; R. W. SETON-WATSON, *Die südlawische Frage im Habsburger Reiche*, Berlin, 1913., str. 577-586; JOVAN SKERLIĆ, *Današnji srpsko-hrvatski nacionalizam*, Rijeka, 1913.; DR. JURČIĆ (Ivo Pilar), *Svjetski rat i Hrvati: pokus orientacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*, Zagreb, 1915.; L. VON SÜDLAND, *Die südslawische Frage und der Weltkrieg*, str. 686-700; ROBERT A. KANN, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918. Band 2: Ideen und Pläne zur Reichsreform*, Graz, 1964., str. 256-263; MIRJANA GROSS, "Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda", u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 2/1970., str. 9-72; ISTA, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973., str. 409-413; ISTA, "Föderationspläne bei den Kroaten: Habsburgermonarchie oder Jugoslawien", u: *Südosteuropa-Studien*, 34 (1985), str. 99-116; IVAN VITZIĆ, "Die Römisch-katholische Kirche bei den Kroaten", u: A. WANDRUSZKA - P. URBANITSCH, (ur.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, IV., Wien, 1985., str. 332-398, ovdje str. 366-367; HORST HASELSTEINER, *Bosnien-Hercegovina. Orientkrise und südslawische Frage* (Buchreihe des Institutes für den Donaauraum und Mitteleuropa, 3), Wien, 1996.; STJEPAN MATKOVIĆ, "Razmišljanja Ive Pilara i R. W. Seton-Watsona o južnoslavenskom pitanju", u: *Hrvatska revija*, 1 (2005), str. 25-34; IVAN BULIĆ, "Politika Hrvatsko-srpske koalicije uoči Prvoga svjetskog rata 1907.-1913.", u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 2/2012.,

Aneksijska kriza

Novonastala opća međunarodna konstelacija i aneksijska kriza iz 1908.-1909., nije donijela jedinstvo i slogu Hrvatima katolicima u BiH, nego je naprotiv dodatno pojačala njihovu napetost i podijeljenost. Naime, u srpnju 1908. izbila je Mladoturska revolucija koja je prisilila sultana Abdul Hamida II., Velikog ubojicu, kako su ga njegovi suvremenici nazvali,²⁹ da uvede dokinuti ustav iz 1876., sazove Parlament i raspiše izbore za sve krajeve Carstva. Kako je BiH još uvijek državnopravno pripadala Osmanskom Carstvu, Mladoturci su se spremali zatražiti reviziju Berlinskog ugovora, a bh. Srbi i Muslimani birati svoje zastupnike za budući Parlament u Carigradu.³⁰ Nasuprot tomu, hrvatski političari u BiH, Stadler i predstavnici HNZ-a, kao i brojni drugi iz Banske Hrvatske i Dalmacije, vidjeli su u suprotnom rješenju, u budućoj aneksiji prvi korak za ujedinjenje BiH s Hrvatskom. Ministar vanjskih poslova Aehrenthal, već od imenovanja na čelo ministarstva 1906. godine, počeo je raditi na pripremama aneksije BiH. Mladoturska revolucija u Osmanskom Carstvu, autonomističke želje Muslimana i Srba u BiH bile su dobrodošla prigoda da Austro-Ugarska promijeni međunarodni status BiH. Aneksija je uslijedila nakon postignute usmene suglasnosti između austrougarskoga ministra Aehrenthala i ruskoga ministra Izvoljskoga u moravskom Buchlau (Buchlovice) 16. rujna 1908.³¹ Car Franjo

str. 415-453; ANDREJ RATHEN, *Ivan Šusteršič, der ungekrönte Herzog von Krain. Die slowenische katholische Bewegung zwischen trialistischem Reformkonzept und jugoslawischer Staatsidee*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2012.

- 29 Britanski premijer W. E. Gladstone nazvao Abdul Hamida II. *Grand Assassin* (Veliki ubojica) zbog genocida u Armeniji između 1894.-1896., u kojem su turske postrojbe ubile po zapovijedi ili uza suglasnost Abdul Hamida II., preko 300.000 armenskih kršćana. Usp. EDWIN MUNSELL BLISS, *Turkish Cruelties upon the Armenian Christians. A Reign of Terror from Tartar huts to Constantinople palaces*, Imperial Publishing Co., Philadelphia, 1896., str. 464-481; JAMES CREELMAN, "The Slaughter of Christians in Asia Minor", u: *The New York Times*, 22. VIII. 1909.; JEREMY SALT, *Imperialism, evangelism and the Ottoman Armenians*, 1878.-1896., Franck Cass, London, 1993., str. 155-157; TANER AKÇAM, *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*, Metropolitan Books, New York, 2006., str. 42.
- 30 RADOMIR NEŠKOVIĆ, *Nedovršena država. Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2017., str. 78-79.
- 31 LUIGI ALBERTINI, *The Origins of the War of 1914.*, Enigma Books, New York, 2005., str. 207-208.

Josip I. proglasom od 6. listopada 1908. sankcionirao je dogovor iz Buchlaura i time anektirao BiH. U proglasu se moglo čitati da car podjeljuje objema zemljama (BiH) "konstitucionalne ustanove - koje će odgovarati njihovijem prilikama i zajedničkim interesima - i stvoriti na taj način zakonsku podlogu za predstavništvo njihovijeh želja i koristi", drugim riječima pravo na vlastitu autonomiju, vlastiti ustav i vlastiti sabor pod suverenitetom cara Franje Josipa i njegovih nasljednika.³² Austro-Ugarska je u ovoj političkoj odluci iskoristila slabost Otomanskoga Carstva, oslobodila BiH ali i sebe od tridesetogodišnjeg privremenog statusa i inicirala u zemlji "mnogo obećavajući moderni i demokratski" razvitak, drugim riječima: Austro-Ugarska je definitivno "otkupila" BiH, što dosad politički nije uspjela dobiti. Pritom je čak bila spremna riskirati rat s Rusijom i Srbijom.³³ Istovremeno je izazvala napetost i nezadovoljstvo u zemljama Trojne antante, posebno Velike Britanije jer je *de facto* prekršila međunarodni ugovor Berlinskoga kongresa iz 1878. godine.³⁴ Istovremeno, službeni Beč i Budimpešta, nesposobni da spriječe velikosrpsku pro-

32 "Proglas za narod Bosne i Hercegovine", u: *Sarajevski list*, br. 120, od 7. listopada 1908., str. 1.

33 Austro-Ugarska i Osmansko Carstvo, pod pritiskom općega neraspoloženja u Europi, potpisali su 26. veljače 1909. sporazum prema kojemu je Austro-Ugarska stekla (kupila) puno pravo nad BiH. Pritom se obvezala vratiti Turskoj Sandžak Novi Pazar, zajamčiti punu vjersku slobodu bosanskim muslimanima i platiti Carigradu odštetu od 2,5 milijuna turskih funti - 54 milijuna austrougarskih kruna - u zlatu kao naknadu. PIERRE RENOUVIN, *Evropska kriza i prvi svjetski rat*, Naprijed, Zagreb, 1965., str. 131-135; EDWARD CRANKSHAW, *The Fall of the House of Habsburg*, Sphere Books Limited, London, 1972., str. 348-349; JOSEF MATUZ, *Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1985., str. 252; ARNOLD SUPPAN, "Barron Aehrenthal, Pan-Serbian Propaganda and the Annexation of Bosnia-Herzegovina", u: CATHERINE HOREL (ur.), *1908, l'annexion de la Bosnie-Herzégovine, cent ans après*, Peter Lang, Bruxelles, 2011., str. 37-50; STJEPAN MATKOVIĆ, "Croats Views of the Annexation Crisis", u: C. HOREL (ur.), *1908, l'annexion de la Bosnie-Herzégovine*, str. 199-208; DUŠAN T. BATKOVIĆ, "Les Serbes de Bosnie-Herzégovine face à l'annexion (1908-1914)", u: C. HOREL (ur.), *1908, l'annexion de la Bosnie-Herzégovine*, str. 177-198; CHRISTOPHER CLARK, *How Europe Went to War in 1914*, Penguin Books, London, 2012., str. 73.

34 PATRICK LOUVIER, "Le Royaume-Uni et la crise de Bosnie. Succès et revers d'une diplomatie idéaliste et pragmatique", u: C. HOREL (ur.), *1908, l'annexion de la Bosnie-Herzégovine*, str. 77-89.

pagandu u Banskoj Hrvatskoj,³⁵ izazvali su optužbama i drastičnim kaznama za nelojalnost i veleizdaju dodatno nezadovoljstvo među Hrvatima i Srbima te ih još više gurali u zagrljaj Kraljevine Srbije.³⁶

Bosanskohercegovački katolici Hrvati i njihovi predstavnici, kako klerički tako i svjetovni, bili su vrlo zadovoljni carskom odlukom. To što je na prvi mah izgledalo kao velik uspjeh za hrvatske vizije budućnosti BiH, pretvorit će se brzo u dodatnu borbu između postojećih političkih hrvatskih rivala. Dvije poklonstvene delegacije bh. katolika Hrvata putovale su na dva različita "kolosijeka" u Budimpeštu i Beč. Umjesto da naglase narodno i vjersko jedinstvo i da zajednički pođu u Beč, prvenstveno su se potrudili da uzveličaju sami sebe i pokažu svoju-podijeljenost i međusobnu političku i svjetonazorsku netrpeljivost. Članovi Središnjeg odbora HNZ-a dr. Mandić i dr. Ivo Pilar³⁷ zatekli su se u trenutku proglašenja aneksije u Beču na

35 SVETOZAR PRIBIČEVIĆ, *Izabrani politički spisi*, Golden marketing - Narodne novine, Zagreb, 2000., str. 227.

36 LIVIA KARDUM, "Aneksiona kriza i Friedjungov proces", u: *Politička misao*, Zagreb, 1/1993., str. 133-147, ovdje str. 137-138; MISLAV GABELICA, "Zagrebačka veleizdajnička parnica 1909. godine", u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 1/2014., str. 131-157.

37 Ivo Pilar (Zagreb, 1874. - Zagreb, 1933.), ugledni hrvatski odvjetnik, publicist, povjesničar i političar. Ponajprije se kretao u naprednjačko-liberalnim, kasnije u pravaški orijentiranim političkim krugovima. Djelovao je u Sarajevu, Tuzli i Zagrebu. Bio je suosnivač i član Središnjeg odbora HNZ-a. Dr. Mandić i njegovi istomišljenici postupno će ga marginalizirati. U početku je bio odlučan protivnik Stadlerovih političkih ciljeva, što je na pamfletistički i anonimn način pokazivao. U tijeku Prvoga svjetskog rata prešao je u Stadlerov tabor i postao njegova desna ruka i na kraju čak i urednik *Hrvatskoga dnevnika*. Poslije rata preselio se u Zagreb i zbog političkoga progona posvetio se pretežno svojoj odvjetničkoj djelatnosti. U Zagrebu je umro kao protivnik i progonjenik tadanjega režima u okolnostima koje upućuju na političko umorstvo. Pilar je objavljivao mnogo pod raznim pseudonimima, posebno kada je mislio da se mora eksponirati: ZAJEDNIČAR, *Nadbiskup Stadler i Hrv. Nar. Zajednica*, Sarajevo, 1910.; DR. JURIČIĆ, *Svjetski rat i Hrvati. Pokus orijentacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*, Zagreb, 1915.; L. v. SÜDLAND, *Die Südslawische Frage und der Weltkrieg*, Wien, 1918.; FLORIAN LICHTTRÄGER, *Immer wieder Serbien. Jugoslawiens Schicksalsstunde*, Berlin, 1933. Usp. MISLAV MATIJEVIĆ, "Politika i sudbina: Dr. Ivo Pilar i njegova borba za samostojnost hrvatskog naroda", u: JASNA TURKALJ - ZLATKO MATIJEVIĆ - STJEPAN MATKOVIĆ (ur.), *Pravaška misao i politika*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2007., str. 213-243; <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=48233>, (17. 5. 2021.).

putu u Budimpeštu na zasjedanje Delegacija.³⁸ Odmah su telegrafski pozvali članove Središnjeg odbora da dođu u Budimpeštu,³⁹ zatraživši istovremeno preko svojih poznanstava audijenciju kod cara.⁴⁰ Franjo Josip I. primio je u audijenciju dvanaestočlanu delegaciju HNZ-a 12. listopada 1908. u Kraljevskom dvorcu u Budimpešti.⁴¹ Dr. Mandić je u ime HNZ-a i hrvatskoga naroda u BiH učtivo zahvalio caru za proglašenu aneksiju i mudro šutio glede budućnosti BiH. U replici car nije čak ni spomenuo hrvatski narod.⁴² U audijenciji kod prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, poslije poklonstvene zahvale, dr. Mandić se odvažio, premda stidljivo, zaželjeti sjedinjenje anektiranih zemalja BiH s Hrvatskom. U svome odgovoru nadvojvoda je naglasio općepoznato političko načelo službenoga Beča i Budimpešte: Austro-Ugarska Monarhija štitiće interes svih vjera u BiH. Mandićeva ideja, koju će on kasnije iznijeti u memorandumu prijestolonasljedniku, bila je: Hrvatsko-muslimanska većina može biti brana velikosrpskom prodoru, omogućiti sjedinjenje BiH s Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom i pripremiti Monarhiji status velesile na Jadranu.⁴³ Mandić je

38 Pilar tvrdi da je vodstvo HNZ-a (Mandić i Pilar) pozvalo Središnji odbor početkom listopada da pođe u Budimpeštu na vijećanje Delegacija i da tamo istakne hrvatska stanovišta. Na putu ih je sustigla vijest o aneksiji te su se odlučili "makar reprezentativno djelovati, što im je i potpuno uspjelo". Usp. ZAJEDNIČAR (Ivo Pilar), *Nadbiskup Stadler i Hrv. Nar. Zajednica*, str. 17; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 342.

39 L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 275.

40 "Predstojeća audijencija izaslanika H.N.Z. kod Nj. veličanstva", u: *HD*, 3/1908., br. 233, 11. X. 1908., str. 4.

41 Austrijski i hrvatski tisak izvijestio je opširno o audijenciji. "Vizebürgermeister Dr. Mandic über den Empfang beim Kaiser", u: *Reichspost*, 15/1908., Nr. 282, 13. X. 1908., str. 3-4; "Hrvati Bosne i Hercegovine pred kraljem", u: *HP*, br. 2871, 14. X. 1908., str. 2; "Poslije aneksije. Dr. Nikola Mandić o audijenciji hrvatske deputacije kod kralja", u: *HD*, 3/1908., br. 238, 17. X. 1908., str. 1-2; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 353-354.

42 Profesorica Gross, Đaković i brojni drugi tvrde da je audijencija bila upriličena u Beču i ne povezuju je s planiranim zasjedanjem Delegacija u Budimpešti. Usp. MIRJANA GROSS, "Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878-1914", u: *Historijski zbornik*, 19-20, Zagreb, 1966.-1967., str. 9-68, ovdje str. 33; ABiH "Napretkova" kulturno-historijska zbirka, Fascikl XII/2; *HD* od 13. X., 15. X. i 21. X. 1908.; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 275-276; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 189.

43 Gross vidi u Mandićevu memorandumu, koji je napisao poslije audijencije, kao i u njegovim planovima, želju okupljanja i sjedinjenja hrvatskih zemalja oko BiH kao centra, a ne oko Hrvatske. M. GROSS, "Hrvatska politika", str. 33.

imao, bez sumnje, velike zasluge za Monarhiju, jer je kao sarajevski donaćelnik potaknuo gradsko vijeće Sarajeva, jedan dio Muslimana i čak jedan dio Srba da isto tako pođu na poklon u Beč, zbog čega je bio od Dvora dostojno odlikovan.⁴⁴

Nadbiskup Stadler u svojim poodmaklim godinama bio je zatečen brzinom političkih događanja u Osmanskom Carstvu i iznenadnom reakcijom Monarhije. Posebno je bio pretečen hitrom reakcijom Središnjeg odbora HNZ-a i njegovom "Blitz" poklonstvenom deputacijom u Budimpešti, a da o tome nije bio obaviješten. Stoga je on, jer se osjećao vjerski i politički vođa katolika Hrvata u BiH, nastojao što hitnije organizirati "pravu" poklonstvenu deputaciju caru i kralju Franji Josipu i zahvaliti mu za provedenu aneksiju zemlje. Delegaciju je najavio u pismu prijestolonasljedniku Franji Ferdinandu od 1. studenoga 1908., premda su ga Zemaljska vlada i HNZ pokušavali spriječiti u toj namjeri. Vodstvo HNZ-a glumilo je uvrijeđenost što je vrhbosanski nadbiskup prije polaska u Beč naglasio kako predvodi izaslanstvo Hrvata-katolika i stoga mu je predlagalo da zadrži samo konfesionalno obilježje, jer je car već bio primio hrvatsku deputaciju.⁴⁵ Stadler, u dogovoru sa svojim sufraganima, provincijalima i Kaptolom, sabrao je brojnu i reprezentativnu delegaciju od 416 članova, u kojoj su bila dva biskupa franjevac, dva franjevačka provincijala, članovi Kaptola, oko 80 svećenika (franjevaca, dijecezanskih svećenika i isusovaca), brojne redovnice, đački djevojački zbor, brojni svjetovnjaci raznih profesija, od obrtnika i trgovaca do radnika i težaka.⁴⁶ Prvi dan, 25. studenoga pohodili su, što je bilo posve logično,

44 "Svečani doček muslimanske deputacije i sarajevskog grds. zastupstva u Beču", u: *HD*, 3/1908., br. 257, 8. XI. 1908., str. 3; M. GROSS, "Hrvatska politika", str. 33; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 256; *Agramer Zeitung*, (skraćeno *AZ*), 85/1910., Nr. 131, 11. VI. 1910., str. 2; *Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1910.*, str. 103.

45 ABiH, Präs. 1873/1908., 11. XI. 1908., 1952/1908., 19. XI. 1908.; "Neke refleksije sa naše poklonstvene deputacije. Hrvati ili katolici?", 1, u: *HD*, 3/1908., br. 281, 8. XII. 1908., str. 1; IVAN TRTANJ, "Bosna i Hercegovina. Našim ujacima - fratrima", u: *HP*, 1910., br. 4090, str. 7; "Čitaj, narode, i sudi, ko je kriv smutnjama u 'Hrv. nar. Zajednici'?", u: *Hrvatska Zajednica* (dalje: *HZ*), 2/1910., br. 3, 13. I. 1910., str. 1-2; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 281; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 392-397.

46 Popis članova Stadlerove deputacije donio je *HD*, 3/1908., br. 273, 27. XI. 1908., str. 2-3; *Vrhbosna*, br. 23, Sarajevo, 5. XII. 1908., str. 416-418, ovdje 416. ABiH, Präs. GFM 1952/1908., 19. XI. 1908. Navodno su se još neki priključili iz Zagreba i Beča. Među njima je bio i Bonaventura Jeglič, ljubljanski biskup i nekoć vrhbo-

zajedničkog ministra financija Buriána, vrhovnog upravitelja BiH. U pozdravnom govoru Stadler je zatražio ujedinjenje BiH "s materom zemljom hrvatskom", zatražio je, da na budućim izborima za bh. Sabor katoličke zastupnike biraju "samo katolici",⁴⁷ istaknuo je zasluge franjevacu na kulturnom i političkom polju i zamolio ministra Buriána da im ubuduće dodjeljuje veću novčanu potporu. Na kraju je odlučno zatražio katoličku autonomiju u BiH, najvjerojatnije pod utjecajem dostignuća pravoslavnih kršćana. Ministar Burián čestitao je katolicima na aneksiji, "jer da su se time približili svojoj braći", koga je on pod braćom smatrao, nije se pobliže izjasnio. Obećao je da će katoličke zastupnike birati samo katolici i da će franjevcima dati izdašniju potporu. Kod uvođenja katoličke autonomije obećao je da će raditi sporazumno s episkopatom.⁴⁸ Navečer istoga dana primio ih je i bečki gradonačelnik Lueger i njegovi austrijski kršćanski socijali. Primanju su nazočili brojni hrvatski i bečki političari i članovi Carevinskoga vijeća te crkveni dostojanstvenici. U svečanom pozdravu gradonačelnik Lueger, hvaleći zajedničku borbu protiv Madžara, nespretno je nazvao Hrvate "treue Diener der Dynastie" (vjerni sluge Dinastije), što su Stadlerovi protivnici kako u Hrvatskoj, Madžar-

sanski kanonik. Časopis *Vrhbosna* zaokružuje općenito novinarski: "iz svih slojeva naroda u čisto narodnoj nošnji na broju oko 500". *Isto*, str. 416. L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 281-282; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 276.

47 Usp. današnje izborno pravo u BiH radi aktualnosti!

48 "Deputacija kod ministra Buriána", u: *HD*, 3/1908., br. 272, 26. XI. 1908., str. 1; *Vrhbosna*, br. 23, Sarajevo, 5. XII. 1908., str. 416. Franjevački povjesničari ne spominju ovo Stadlerovo zauzimanje za franjevce i njihove školske i odgojne institute. Radije spominju Stadlerovo navodno zapostavljanje franjevacu na audijenciji kod cara Franje Josipa i nadvojvode Ferdinanda, kada su navodno bili caru predstavljeni poslije članova vrhbosanskoga kaptola i redovnica. Hercegovački je provincijal Ambroz Miletić, kako piše Stadler Svetoj Stolici, u svome bijesu i povrijeđenosti uzviknuo Stadleru u lice, da on (Stadler) daje prednost suknjama gospođa pred svetim habitom franjevacu ("che io preferisca le gonne delle signore al sacro abito dei francescani"). Sve je kulminiralo nakon audijencije kod nadvojvode Ferdinanda, koji je započeo ophod kod redovnica, djevojaka i gospođa koje su pjevale i završio kod franjevačkih provincijala koji su stajali u prvom redu ali na dugoj strani polukružne dvorane za primanje. Nadvojvoda Ferdinand je sam odlučio gdje će započeti s pojedinačnim susretima. Da se prvo obratio djevojačkom zboru, koji je uzveličao prijem, bilo je normalno kako tada tako i danas. Usp. Predstavku nadbiskupa Stadlera papi Piju X. od 29. travnja 1910., AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 8, fol. 69r; PROSPERUS DALMATA (ANTE CIKOJEVIĆ), *Nadbiskup Stadler i Franjevci*, Splitska Društvena Tiskara, Spljet, 1909., str. 46-48; I. GAVRAN, *Lucerna lucens?*, str. 84.

skoj ali i u Bosni s prijazirom komentirali.⁴⁹ Sutradan, 26. studenoga 1908., bili su primljeni kako kod cara tako i kod prijestolonasljednika. Pred carem Franjom Josipom nadbiskup Stadler izgovorio je znamenitu rečenicu, državničkog obilježja: "Našu pak otadžbinu vazda time zadužite, jer nama kao katolicima osiguraste slobodu vjere, a kao Hrvatima narodni opstanak, svima pako otvoriste širom vrata k prosvjeti, k napretku, k boljoj budućnosti. Prema tomu, mi katolici Hrvati Bosne i Hercegovine zajedno sa naseljenicima u tim zemljama čestitamo iz dna duše svoje, što Vam je Bog dao što doživjeste šestdesetgodišnjicu Svoga slavnog vladanja, ter Vam se ujedno srdačno zahvaljujemo, što Bosnu i Hercegovinu pripojiste Austro-Ugarskoj Monarhiji."⁵⁰ Sjedinjenje s Hrvatskom nije Stadler pred carem spomenuo. Pred nadvojvodom Franjom Ferdinandom u 14 sati poslijepodne bio je hrabriji te je iznio "vruću molbu Hrvata Bosne i Hercegovine, da se Bosna i Hercegovina što prije sjedine s materom zemljom Kraljevinom Hrvatskom da se majka i kći u svome domu zagrlje u krilu Monarhije".⁵¹ Stadler je ispustio spomenuti ujedinjenje i s Dalmacijom, krunskom zemljom Austrije, kako ne bi doveo u pitanje austrijske državne interese. Stadler je, bez sumnje, mogao biti presretan, što je u punini mogao iskoristiti Bečku pozornicu za dodatno profiliranje kako bi ostao ili postao prvi i jedini predvodnik bh. katolika Hrvata!⁵²

Na povratku iz Beča navratio se s deputacijom u Zagreb, kao što je učinio i na polasku. Stadler i cijela delegacija bili su službeno primljeni kod nadbiskupa Posilovića i gradonačelnika Amruša. Članovi hrvatsko-srpske koalicije u Zagrebu kao i uredništvo *Obzora* bili

49 *Novosti*, Zagreb, 30. XII. 1908.; "Dani slavlja u Beču", u: *HD*, br. 274, 3/1908., 28. XI. 1908., str. 1; "Bečki načelnik dr. K. Lueger i slavosrpska podmetanja", u: *HD*, 4/1909., br. 1, 1. I. 1909., str. 1-2; MÁRTA TÖMÖRY, "Bosznia-Hercegovina anektálásának történetéből - Részletek Thallóczy Lajos naplóból" ("Iz povijesti aneksije Bosne i Hercegovine - Detalji iz dnevnika Lajosa Thallóczyja"), u: *Századok*, 4-6 (1966.), str. 878-923, ovdje str. 905; M. GROSS, "Hrvatska politika", str. 34; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 283; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 396.

50 "Audijencija kod Njeg. Veličanstva", u: *HD*, 3/1908., br. 273, 27. XI. 1908., str. 1-2; *Vrhbosna*, br. 23, Sarajevo, 5. XII. 1908., str. 417; ABO Mostar, *Govor nadbiskupa Stadlera, napisan u Sarajevu 9. studenog 1908., a izgovoren pred carem Franjom Josipom I. u Beču 26. studenog 1908.*; Z. GRUJAK, *Politička djelatnost*, str. 190, 661.

51 *Vrhbosna*, br. 23, 5. XII. 1908., str. 417.

52 "Dani slavlja u Beču", u: *HD*, 3/1908., br. 274, 28. XI. 1908., str. 1.

su neprijateljski raspoloženi prema Stadleru, njegovu poklonstvenu putu u Beču i posjetu Zagrebu.⁵³ Deputacija je posjetila i Josipa Franka, predvodnika Frankovačkih pravaša čiji su se odnosi sa Stadlerom tih mjeseci počeli vidno popravljati, jer su se međusobno trebali.⁵⁴ U vrtu Frankove kuće bio je priređen prijem i dolična svečanost za cijelu deputaciju. Bosanski franjevac Marijan Duić, uvjeravao je dr. Franka u svome pozdravu da su svi bosanski katolici pristaše Čiste stranke prava.⁵⁵ Istovremeno je Frank koristio ovu priliku da prikaže samoga sebe još uvijek jedinim vođom pravaša i hrvatskog naroda, jer su ga tri bosansko-hercegovačka biskupa grlila i nazivala vođom hrvatskoga naroda.⁵⁶ Sve dotada u očima brojnih pravaša, starčevićanaca, milinovaca i frankovaca, Stadler nije uvijek visoko kotirao, jer se po njihovu mišljenju u Bosni ponašao "kao rimski misionar s crncima u Centralnoj Africi", sve zbog politički i vjerski nepotrebnih pojedinačnih krštenja muslimanskih građana. Time je nailazio na pojedinačnu pravašku osudu, kako zbog svoje "intelektualne i kršćanske uskogrudnosti" u pogledu razumijevanja uloge bh. muslimana, tako i crkvenog omalovažavanja i potiskivanja bosanskih franjevaca.⁵⁷ Međutim, u očima velikoaustrijskih krugova u Beču, Stadler je bio onaj koji je zagovarao aneksiju prije aneksije, te je poslije aneksije bio najodlučniji zagovaratelj ujedinjenja BiH s Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom. Car Franjo Josip imenovao ga je pravim tajnim savjetni-

53 L. VON SÜDLAND, *Die südslawische Frage*, str. 662.

54 "Nekoliko riječi mojim jednomišljenicima i prijateljima glede Bosne i Hercegovine", u: *Hrvatsko pravo* (dalje: *HP*), 8. X. 1908., str. 1; "Starčevićeva hrvatska stranka prava i nadbiskup dr. Josip Stadler", u: *HD*, 3/1908., br. 256, 7. XI. 1908., str. 3; "Deputacija bosansko-hercegovačkih katolika u Zagrebu", u: *HD*, 3/1908., br. 275, 29. XI. 1908., str. 1. O istovjetnosti i različitosti pravaških vizija kod dr. Stadlera i dr. Franka usp.: STJEPAN MATKOVIĆ, "Dvije vizije modernog pravaštva: Nadbiskup Josip Stadler i Josip Frank", u: *Vrhbosnensia*, Sarajevo, 1/2020., str. 41-57, ovdje str. 48-52.

55 "Die Bosnische Deputation in Agram", u: *Agramer Zeitung* (dalje: *AZ*), 83/1908., Nr. 289, 30. XI. 1908., str. 2. Bila je to prigodna pohvala dr. Franku. Franjevci u BiH bili su privrženci Mile Starčevića, "Milinovci", ni u kojem slučaju "Frankovci"!

56 "Die katholische bosnische Deputation in Agram", u: *Neue Freie Presse Morgenblatt* (dalje: *NFP. Morgenblatt*), Nr. 15904, Wien, 29. XI. 1908., str. 9; STJEPAN MATKOVIĆ - MARKO TROGRLIĆ (prir.), *Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2014., dok. 33, str. 214-217.

57 *Hrvatsko pravo* (dalje: *HP*), br. 3043 od 1906. Na to će odgovoriti *Vrhbosna* u prosincu 1906. Usp. "Katolička stranka", u: *Vrhbosna*, 20/1906., br. 23, 5. XII. 1906., str. 391.

kom "Njegovog Veličanstva kralja".⁵⁸ U međuvremenu Stadler se vratio u Sarajevo s poklonstvenom deputacijom iz Beča i bio je dočekan hvalospjevima kao pravi hrvatski junak. Hvalospjevima se priključio *volens-nolens* i dr. Mandić, čestitao je nadbiskupu imenovanje prvim tajnim savjetnikom, na što je Stadler zahvalio i skromno komentirao: On vidi svoje imenovanje kao priznanje ne samo njemu, nego i svim Hrvatima katolicima u BiH. Tom prigodom Stadler je nastupio "državnički", znajući dobro da mora popraviti neke svoje ne uvijek sretne političke izjave zadnjih godina, te je naglasio kako je spreman gledati ne samo na katolike nego i na muslimane s kojima ih vežu zajednički interesi, posebno u agrarnome pitanju.⁵⁹

Proces razdruživanja

Veliki uspjesi i dočeci u Beču, Zagrebu i Sarajevu, naslućivanje novih političkih promjena te "komešanje" u HNZ-u, potaknuli su najvjerojatnije Stadlera da krene u nove, za njegove godine vrlo rizične akcije. Istovremeno su Stadlerova poklonstvena deputacija, audijencije i nastupi kod cara i prijestolonasljednika u Beču, njegovi prijemi po Beču i Zagrebu, brojni novinski prikazi, većinom pozitivni, "usplahirili" političko vodstvo HNZ-a u BiH. Stoga je vodstvo HNZ-a, dok je Stadler još bio u Zagrebu sazvalo treću sjednicu Središnjeg odbora HNZ-a u Travniku 28.-30. studenoga 1908.⁶⁰ Sjednica je, može se pretpostaviti, morala imati važne ciljeve: pokušati dodatnim odugovlačenjem spriječiti predstojeći sukob s nadbiskupom Stadlerom ili ga ublažiti eventualnim prilagođavanjem Pravila njegovim zahtjevima, uspostaviti unutarne jedinstvo stranke nastalo rivalstvom pojedinih članova Središnjeg odbora, posebno između Mandića i Sunarića, te ono najvažnije, izraditi potreban politički program HNZ-a, jer je aneksija otvorila vrata ne samo za gospodarsko-prosvjetnu nego i za buduću političku djelatnost bh. nacionalnih organizacija te even-

58 Prijedlog je podnio ministar Burián uza suglasnost Zemaljske vlade u Sarajevu. Usp. ABiH, GFM, Präs. BH, 1998/1908.; "Nadbiskup dr. Stadler pravi tajni savjetnik Nj. Vel. kralja", u: *HD*, 3/1908., br. 272, 26. XI. 1908., str. 1; Ž. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 194.

59 "Sarajevski katolici Hrvati svome Nadpastiru", u: *HD*, 3/1908., br. 278, 4. XII. 1908., str. 1; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 396-397.

60 "K III. redovitom zasjedanju 'Hrv. Nar. Zajednice'", u: *HD*, 3/1908., br. 272, 26. XI. 1908., str. 3.

tualno traženje prikladnih kandidata za Sabor.⁶¹ Navodno je *Hrvatski dnevnik* dobio na uvid zaključke sjednice Središnjeg odbora, ali ih nije objavio, čekajući prvo Stadlerovu reakciju, odnosno rasplet novonastale situacije.⁶² O svim ovim događajima nemamo dovoljno provjerenih izvora. Puno toga saznajemo kasnije ili iz druge ruke. Naime, naprednjački list *Pokret* donosi krajem veljače 1909. vijesti da je HNZ prošle jeseni pokušala promijeniti svoja pravila i proširiti ih na političku djelatnost, što je Zemaljska vlada u početku spriječila. *Hrvatski dnevnik* se navodno požalio na ovu odluku Vlade ali nije inzistirao jer su se u nadbiskupovu krugu već vršile pripreme za osnivanje "organizacije i mimo 'Zajednice'".⁶³ I Zemaljska vlada je pratila nova zbivanja između HNZ-a i Stadlera, posredno preko uhođa i neposredno preko okružnih vlasti u Travniku, Sarajevu i drugdje, o čemu će zemaljski poglavar, general Anton Winzor, izvijestiti Ministarstvo u Beču 22. prosinca 1908.⁶⁴ O zahtjevima i planovima i nemiru u HNZ-u posebno izvješćuje anonimni izvor od 22. prosinca (izvješće je zemaljski poglavar dao prevesti i u Beč poslati) da su Hrvati održali povjerljiv sastanak (sjednicu Središnjeg stožera!), u kojem su sudjelovali i svećenici. Raspravljalo se o Mandiću, kojega su neki htjeli smijeniti s mjesta predsjednika HNZ-a, jer se nije dovoljno zalagao za narod i da se samo borio za svoju karijeru u Beču, gdje je želio biti imenovan barunom, da je nedavno napao dr. Josipa Franka i što je zastupao kompromis sa Srbima. Izvješće spominje da i Stadler želi voditi politiku u ime Hrvata u BiH i da traži da se ta politika prepusti njemu i svećenstvu.⁶⁵ Zemaljski poglavar u svome popratnom pismu izvješćuje dalje da ima podatke kako je više ozbiljnih ljudi pokušalo utjecati na Stadlera i na Mandića da uklone

61 "U oči saborskih izbora za Bosnu i Hercegovinu, (III). Kandidati za bosanski sabor", u: *HD*, 3/1908., br. 291, 20. XII. 1908., str. 1; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 396-397.

62 "'Hrv. dnevnik' proti 'H.N.Z.'. (Odgovor preč. gosp. Msgru Karlu Cankaru od Fra Marijana Duića, predsjednika okružnog odbora Hrv. narodne zajednice u Travniku)", u: *RO*, 2/1909., br. 4, 24. I. 1909., str. 3-4.

63 "Tečaj ustavne ankete u Sarajevu", u: *Pokret*, 6/1909., br. 42, 22. II. 1909., str. 1-2; ABiH, Pras. BH 2225/1908. Izvješće zemaljskog poglavara Winzora od 22. XII. 1908. Ministarstvu u Beču; M. GROSS, "Hrvatska politika", str. 34.

64 ABiH, GFM, Präs. 2225/1908. Pismo generala Winzora ministru Buriánu 22. 12. 1908.

65 ABiH, GFM, Präs. 14/1909. Pismo generala Winzora ministru Buriánu 30. 12. 1908.; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 286; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 193-194.

razmirice. U istom izvješću generala Winzora spominju se po prvi put golemi dugovi *Hrvatskoga dnevnika*, koji su se popeli na 30.000 kruna.⁶⁶ Posebnu pažnju svratio je zemaljski poglavar na paragraf 2 novih Pravila koja su predviđala ne samo kulturno i gospodarsko, nego i socijalno, društveno i političko, uzdizanje hrvatskoga naroda u BiH. Premda HNZ nije bila podnijela zahtjev za odobrenje ova- ga dodatka u Pravilima, general Winzor je odmah upozorio Mini- starstvo u Beču na činjenicu da se jedna nepolitička udruga, ukoliko želi proširiti svoju djelatnost i na političko područje, mora podvr- gnuti odredbama Zakona o udrugama od 15. studenoga 1867., dakle iz doba Bachova apsolutizma, koji to zabranjuje.⁶⁷ Vladino izvješće pokazuje da se HNZ nije puno trudila da promjenom Pravila izađe u susret Stadleru, nego više brigom kako osigurati politički mono- pol nad katolicima Hrvatima u BiH, za kojim je istovremeno žudio i Stadler, što uspješno naglašuju, svaki sa svoga stanovišta Đaković, Grijak i Jonjić.⁶⁸

Proces razdruživanja između HNZ-a i nadbiskupa Stadlera, započet već u veljači 1908., postao je posebno intenzivan u studenom i pro- sincu iste godine, kako se gore moglo vidjeti. Većina članova HNZ-a, kako svjetovnjaci, u prvom redu Ivo Pilar, tako i većina njima privr- ženih franjevca nisu smatrali potrebnim, iz obzira prema susjednim muslimanima ili iz osobnog svjetonazora, da vjersko, tj. katoličko obilježje uđe u naslov i program HNZ-a. Drugim riječima, već po- stojećim kroničnim razmiricama između nadbiskupa Stadlera i bo- sanskih franjevaca pridružila se od kasne jeseni 1908. nova, vidno politiziranija i time samim kompleksnija borba između nadbiskupa Stadlera i domaće svjetovne inteligencije, podupirane od franjevaca, za političko predvođenje bosansko-hercegovačkih katolika Hrva-

66 *Isto*. Vijesti o lošem poslovanju Stadlerova *Hrvatskog dnevnika* pronio je kao prvi sam list na svojim stranicama. Mnogi su se uključili u akciju spašavanja, pojedinci i organizacije, među njima i Središnji odbor HNZ i Starčevićeva hr- vatska stranka prava. *RO*, 2/1909., br. 4, 24. I. 1909., str. 3-4. Prof. Krešić ne spominje ove podatke u svojoj vrlo vrijednoj knjizi. Usp. MILENKO KREŠIĆ, *Nadbiskup Stadler i financije. Gradnje, nekretnine, poslovi*, Katolički bogo- slovni fakultet - Glas Koncila, Sarajevo - Zagreb, 2021., str. 148-151.

67 ABiH, ZMF, Präs. 2225/1908. Pismo generala Winzora ministru Buriánu, 22. 12. 1908.

68 L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 235-236; Z. GRIJAK, *Politička djelat- nost*, str. 193-194. Cijelu povijest prilagođavanja pravila unutar HNZ isprav- nije prikazuje Jonjić. Usp. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 410-411.

ta. To je najbolje naglasio na zasjedanju Središnjeg odbora HNZ-a, utjecajni i često polemični predsjednik Okružnog odbora Travnik, bosanski franjevac fra Marijan Duić: "Ne treba dozvoliti da se borba koja se vodi u našem narodnom pokretu između Hrvatske narodne zajednice i Crkvene hijerarhije pretvori u borbu protiv narodne inteligencije. Ja sam protivan da se na narodno ime udara vjerski pečat. Protivnik sam veliki i odlučan da crkveni dostojanstvenici kao takvi monopoliziraju narodno vodstvo..."⁶⁹ Riječi franjevca Duića, nakon što je za sebe osigurao vodstvo jednog od brojno najjačih okružnih odbora HNZ-u u BiH, mogle bi se danas parafrazirati s biblijskom zapovijedi: "Nemoj imati drugog uz mene..."!⁷⁰ Otpor franjevaca, koji su počeli izdašno pomagati HNZ i u njoj su vidjeli svoj zaštitni politički štiti, bio je razumljiv, jer bi svaka organizacija, koja bi imala čisto vjersko i katoličko obilježje, bila po kanonskom pravu posredno ili neposredno podvrgnuta jurisdikciji mjesnog ordinarija. Jedna još dodatna kanonska kontrola ili čak monopol vrhbosanskog ili jednog drugog ordinarija nad političkim izborom ili orijentacijom katolika Hrvata u BiH bilo bi u franjevačkim očima ne samo sputavanje osnovnih ljudskih prava bh. svjetovnjaka, nego i sputavanje već stečenih vlastitih političkih navika, svjetonazora, društvenih sloboda i kontrole katoličkog puka, koju su već stoljećima vršili. Istovremeno Stadler nije imao, ili nije mogao imati u ovom trenutku jednu delikatniju širinu političkoga i svjetonazorskoga horizonta, nije znao prihvatiti i pratiti Središnji odbor HNZ-a kao dugo očekivano političko predstavništvo Hrvata BiH. Spomenuti franjevac Duić navješćivat će 24. siječnja 1909. sa stranica *Radničke obrane* u Mostaru i poručivat će Karlu Cankaru, tadanjem glavnom uredniku *Hrvatskoga dnevnika* da Stadler kao nadbiskup ne može donositi odluke bez naroda niti mu ih nametati, jer bi to bilo "samosilje", odnosno kršenje "parlamentarne slobode".⁷¹ Nastaje pitanje kako tada tako i sada, kada "narod" smije biti "svoj narod" a da mu drugi ne propisuju da bude nečiji narod? Smije li se biskup/nadbiskup politički izravno obratiti "narodu" ili mora upitati prije "bosanskoga ujaka" ili dijece-

69 L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 236. Đaković nije uvijek pouzdan u datiranju pojedinih dokumenata.

70 Knjiga Izlaska 20,3.

71 "'Hrv. dnevnik' proti 'H.N.Z.'. (Odgovor preč. gosp. Msgru Karlu Cankaru od Fra Marijana Duića, predsjednika okružnog odbora Hrv. narodne zajednice u Travniku)", u: *RO*, 2/1909., br. 4, 24. I. 1909., str. 3-4.

zanskoga svećenika, a da mu se ne prigovori da mu otima narod, koji je navodno "njegov begovat" već desetljećima ili stoljećima?

Nadbiskup Stadler, polazeći od uvjerenja i od obećanja koje mu je dao ministar Burián 25. studenoga 1908. u Beču, da će se političke organizacije stvarati samo na konfesionalnu načelu, pokušao je na svoj način riješiti ovo pitanje. Stoga je sazvao 13. prosinca 1908. mjesno (područno) sarajevsko svećenstvo, svjetovno i redovničko, na vijećanje o novonastaloj političkoj situaciji. Na sastanku je bilo zaključeno da se "svi Hrvati katolici Bosne i Hercegovine treba da nađu jedinstveno pod rukovodstvom svojih crkvenih i svjetovnih predstavnika u svrhu očuvanja vjerskih i narodnih interesa".⁷² Na sjednici je izabran Odbor "sedmorice", od kojega su dvojica bili pravi kanonici (Šarić i Hadrović), trojica nadbiskupijski svećenici (Predmerski, Dujmušić i Jablanović), te dva člana Bosne Srebrene, provincijal Komadanović i fra Nikola Momčinović, koji su ovo imenovanje samo formalno primili na znanje.⁷³ Kako se istovremeno počelo razmišljati i o kandidatima za budući Sabor, Stadler je u tome trenutku imao jedno zanimljivo i za trenutačne crkvene prilike u BiH vrlo koncilijsno i progresivno stajalište. Svoja je razmišljanja podijelio s provincijalom Komadanovićem i zamolio ga da se i on obrati preko Generala Reda na Svetu Stolicu. Sa svoje strane Stadler se obratio nunciju Belmonteu u Beč 17. prosinca 1909. Tu se založio za davanje aktivna i pasivna glasa ne samo svjetovnim svećenicima, nego i franjevcima koji vode župe. On je to opravdavao dvostruko: 1. Katolička inteligencija nije brojna, ukoliko se izuzmu svjetovni svećenici i redovnici.⁷⁴ 2. Budući da franjevci opslužuju brojne župe, potrebno je da i oni imaju aktivno i pasivno pravo glasa na izborima.⁷⁵ Stadler je

72 "Što hoćemo u HNZ", u: *Vrhbosna*, 23/1909., br. 2, Sarajevo, 20. I. 1909., str. 31; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 284. Nigdje ne piše tko je sve bio nazočan na ovom sastanku "područnoga klera".

73 "'Hrv. dnevnik' proti 'Hrv. Narodnoj Zajednici'. (Odgovor preč. gosp. Msgru Karlu Cankaru od Fra Marijana Duića, predsjednika okružnog odbora Hrv. narodne zajednice u Travniku)", u: *RO*, 2/1909., br. 6-7, 19. II. 1909., str. 3; *Vrhbosna*, 23/1909., br. 2, str. 31; M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 318, bilj. 24; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 407.

74 "L'intelligenza cattolica non è grande tranne sacerdoti secolari e regolari". Nadbiskup Stadler nunciju Belmonteu, 17. XII. 1909., AAV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 729, fol. 719v-720r.

75 "e perciò sarà necessario, che anche i francescani, i quali hanno l'amministrazione delle parrocchie, abbiano una voce attiva e passiva nell'elezioni dei deputati per nostro parlamento". *Isto*.

vidio jedino zapreku u redovničkim konstitucijama (pravilima), koji zabranjuju redovnicima da se miješaju u politiku. Stoga je on zamolio nuncija da se zauzme kod Svete Stolice da se i redovnicima udijeli ovlast (*facultas*) da se smiju baviti politikom.⁷⁶ Stadlerova molba nunciju u Beču, koju je on prosljedio 3. siječnja 1909. u Rim,⁷⁷ bila je izričito odbijena od Svete Stolice i od pape Pija X. osobno. Odgovor je bio upućen Franjevačkom generalu Reda, fra Dioniziju Schuleru,⁷⁸ sa zadaćom da izvijesti redovničke poglavare u bh. provincijama, što je ovaj učinio upućivanjem prijepisa odluke Svete Stolice i popratnim pismom od 31. siječnja 1909.⁷⁹ Nuncij Pignatelli di Belmonte,

76 "Ma la regola religiosa proibisce ai religiosi occuparsi di politica. Perciò prego umilmente la Vostra Eccellenza di voler della S. Sede impetrare la facoltà ai francescani, i quali anno la cura delle anime, di occuparsi della politica e di poter avere una voce attiva e passiva nell'elezioni dei deputati per nostro parlamento". *Isto*. Vidi Prilog br. 1.

77 "Mgr. Stadler prevede che, per non fare assegnare tutti i mandati del futuro parlamento locale nelle mani dei nemici della nostra religione, sarà necessario di far concorrere a quei posti, anche gli ecclesiastici secolari e regolari, specialmente i francescani. Per i primi non vi è difficoltà; ma ai secondi è vietato per le loro costituzioni di prendere parte attiva nelle elezioni politiche. Mgr. Arcivescovo invoca l'autorità del S. Padre affinché in vista degli interessi, religiosi di quei paesi volesse disporre che il Clero regolare potesse come il secolare dare elementi per il nuovo parlamento nella Bosnia ed Erzegovina; e quindi il diritto di eleggere ed essere eletto". Belmonte državnom tajniku Merry del Valu, 3. I. 1909. AAV, SS, rubr. 247, fasc. 2, 1909, fol. 138r-139r, ovdje fol. 138r-138v.

78 "D'ordine del Santo Padre, mi affretto di comunicare esser volere della medesima Sanità Sua,.....che i Regolari non concorrano in nessun caso come i deputati del futuro Parlamento." Merry del Val franjevačkom generalnom ministru Dioniziju Schuleru, 28. I. 1909. M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 298-299; VELMIR BLAŽEVIĆ, *Bosanski franjevci i nadbiskup dr. Josip Stadler*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2000., str. 175; M. KREŠIĆ, "Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica", str. 486.

79 "La Paternità V.R. ne prenda conoscenza, e faccia scrupolosamente eseguire dai Suoi religiosi gli ordini di Sua Santità espressi in quella lettera". Generalni ministar reda Schuler bh. Provincijalima, 31. siječnja 1909. Usp. V. BLAŽEVIĆ, *Bosanski franjevci i nadbiskup dr. Josip Stadler*, str. 175. Velik je propust da su vrlo vrijedni franjevački povjesničari Karamatić i Blažević, najvjerojatnije zbog nepoznavanja vatikanskih vrela, propustili priliku da se isprave neutemeljeni prigovori i krivnje, upućeni nadbiskupu Stadleru u franjevačkoj historiografiji do današnjih dana po ovom pitanju. Postoje dvije dodatne reakcije. Prva je da je dopis Generala Reda Provincijalatu u Sarajevu završio na stranicama *Obzora* kao prosvjed protiv odluke Svete Stolice i protiv nadbiskupa Stadlera i druga je da je profesor Franjevačke gimnazije u Visokom, Frano Jukić, prosvjedovao kod generala Reda pismom 10. ožujka 1909. Usp. M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 319.

pismom od 21. siječnja, izvijestio je nadbiskupa Stadlera kako je papina volja da ni u kojem slučaju redovnici ne trebaju sudjelovati u natjecanju kao zastupnici u Parlamentu.⁸⁰ Netko iz ureda provincijala Komadanovića, nezadovoljan odlukom Svete Stolice, uputio je prijepis spomenutog Generalova pisma poznatom zagrebačkom *Obzoru*, koji je u svojoj odbojnosti prema Stadleru iz toga pisma čitao da se nadbiskup nije zauzeo za franjevce kod Svete Stolice. Pisanje *Obzora* komentirao je glavni urednik *Vrhbosne*, dr. Dujmušić, i završio: "Nemili pojavi sporadični su i naručeni, pa bi bilo nepravedno pripisati ih franjevačkom redu ili većem broju njegovih članova u Bosni. Ako neki u 'zlobnoj farizejskoj raboti' i agitiraju, sve, što je čestito, okupiti će se u zajedničkoj akciji u prvom redu za katoličku stvar našeg naroda, ovaj u saboru onaj izvan sabora, oko svoga Natpastira."⁸¹ Na ove žestoke riječi urednika *Vrhbosne* reagirala su 10. ožujka 1909. još žešće deseterica profesora Franjevačke gimnazije u Visokom "Otvorenim pismom uredniku *Vrhbosne*", čiji je perovođa bio tada 29-godišnji franjevac Josip Markušić, te su pokušali u listu *Radnička obrana* opravdati svoja prijašnja pisanja kao pokušaje onemogućiti "pisanje i rovarenje protiv franjevaca u Bosni i Hercegovini, koji se nažalost vodi pod maskom i naslovom lista 'Katoličkoj prosvjeti'" te su završili neprimjerenim tonom, "da je 'Vrhbosna' tako duboko pala, te se smatrati mora gorjom od najgorih hrv. listova, koji najviše napadaju na Crkvu i vjeru, priljubnicom Pokretu i listom framazon-skim".⁸² Nije se dugo čekalo na odgovor, koji je preuzeo Stadler, kako direktno Upravi provincije 18. ožujka, tako i javno u *Vrhbosni* od 19. ožujka 1909. Posve je očekivan bio Stadlerov prosvjed kod provincijala Komadanovića, ali nije bilo očekivano da se ovaj prosvjed objavi pod njegovim imenom u *Vrhbosni*. To je trebalo prepustiti glavnom

80 "Il Santo Padre... ha formalmente dichiarato essere Sua volontà che in nessun caso i Regolari della Bosnia ed Erzegovina, e ciò per evitare in tempo dubbi ed equivoci su questo argomento tanto delicato". Nuncij Belmonte Stadleru, 21. I. 1909. "Nadbiskup Stadler, franjevci i sabor", u: *Vrhbosna*, 23/1909., br. 5, str. 82. Vidi Prilog br. 2.

81 "Nadbiskup Stadler, franjevci i sabor", u: *Vrhbosna*, 23/1909., br. 5, str. 82.

82 "Otvoreno pismo uredniku *Vrhbosne*", u: *RO*, 1909., Mostar, 13. 3. 1909., br. 10, str. 2; "Izjava nadbiskupskoga ordinarijata vrhbosanskoga u Sarajevu", u: *Vrhbosna*, 23/1909., br. 6, 20. 3. 1909., str. 85; usp. I. GAVRAN, *Lucerna lucens?*, str. 85; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 294; M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 299-300; V. BLAŽEVIĆ, *Bosanski franjevci i nadbiskup dr. Josip Stadler*, str. 175-176; M. KREŠIĆ, "Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica", str. 487.

uredniku Dujmušiću. U *Vrhbosni* se moglo pročitati: "Prema tomu javno iznesena tvrdnja slavnog profesorskog zbora na franjevačkoj gimnaziji u Visokom, da je 'Vrhbosna' tako duboko pala, te se smatra mora gorjom od najgorih hrv. listova, koji najviše napadaju na Crkvu i vjeru, priljubnicom Pokretu i listom framasonskim, jest *temeraria, scandalosa et suspecta de haeresi* (lakoumna, sablažnjiva i sumnjiva na herezu), pa ju nadbiskupska Crkvena oblast kao takovu osugjuje, i poziva velečasne oce, kojih se tiče, da ju opozovu, jer će inače Crkvena oblast sebi na drugi način zadovoljštinu pribaviti."⁸³ Izjava visočkih profesora nije bila sumnjiva na herezu, nego uvrjedljiva i kršćanski neprihvatljiva i na nju je trebalo u javnosti, ako uopće, razborito i očinski reagirati. Uprava provincije Bosne Srebrene dala je sa svoje strane 28. ožujka podršku subraći u Visokom.⁸⁴ Premda je nadbiskup Stadler tražio opoziv do 5. travnja 1909., i kad ga nije dobio, odredio je kanonske sankcije spomenutim profesorima, koji ni dalje nisu htjeli poslušati. Nasuprot, oni su dobivali sve veću podršku od subraće, gvardijana i sa franjevačkih učilišta u Livnu i Mostaru. Provincijal Komadanović, premda se našao u procjepu, izražavao je i dalje solidarnost s optuženom subračom.⁸⁵ Cijeli i u biti nepotrebni spor, koji je bio prerastao u "Visočku aferu", završio je na provincijskom kongresu 28.-29. travnja, na kojemu su se radi željena mira pojavili pomoćni biskup Šarić i urednik Dujmušić. Te večeri 28. travnja visočki su profesori opozvali svoje izjave u blažoj formi, izbjegavajući krucijalnu riječ *suspecta de haeresi*, s čime se i nadbiskup Stadler konačno zadovoljio, izrečene sankcije povukao te sve i u Rim javio.⁸⁶ Ako je uopće uputno komentirati ovaj slučaj međusobnog ophođenja, onda se čovjek može jedino prisjetiti one Horacijeve izreke: *Tresu se brda, a rodit će se smiješan miš*.⁸⁷

Stadlerov prijedlog pasivna prava redovnika-župnika na predstojećim izborima zaslužuje ipak da mu se posveti kratko razmišljanje s nekoliko upita. 1. Ako je točno, što i jest, da je Stadler preko nun-

83 "Izjava nadbiskupskoga ordinarijata vrhbosanskoga u Sarajevu", u: *Vrhbosna*, 23/1909., br. 6, 20. 3. 1909., str. 85.

84 V. BLAŽEVIĆ, *Bosanski franjevci i nadbiskup dr. Josip Stadler*, str. 176.

85 *Isto*, str. 176.

86 I. GAVRAN, *Lucerna lucens?*, str. 86; M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 300; V. BLAŽEVIĆ, *Bosanski franjevci i nadbiskup dr. Josip Stadler*, str. 176-177; M. KREŠIĆ, "Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica", str. 487.

87 *Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.* HORATIUS, *Ars poetica*, 139.

cija pokušao isposlovati da i franjevci-župnici u BiH imaju pasivno pravo na izborima, zašto mu je to uzeto za zlo? Sveta Stolica je to odbila jer nisu dopuštale redovničke konstitucije. Nadbiskup je prihvatio odluku Svete Stolice. Zašto je nisu prihvatili i redovnici? 2. Što bi se dogodilo da se Stadler nije obratio Svetoj Stolici i da su se pojedini franjevci, navodno ne poznajući konstitucije, kandidirali i bili izabrani u Sabor?! Bi li poslije odstupili ili bi sebi uz pomoć Sabora, Vlade, postojećih medija i vjernika zadržali mandat prijeteći shizmom ili slično? 3. Jesu li se pojedini franjevci, premda su poznavali redovnička pravila, poput Buntića, Duića, Franjića i Miletića, bili voljni i protiv pravila kandidirati i postati saborski zastupnici? Kako bi završila ta redovnička neposlušnost i pred kime? Da li bi se sekularizirali, postali dijecezanski svećenici, kako bi mogli zadržati zastupnički mandat? 4. Otkuda opće uvjerenje u franjevaca, kako je to izložio gimnazijski profesor iz Visokog, fra Frano Jukić, u svome pismu generalu Reda od 10. ožujka 1909.⁸⁸ ili kako je u mnogim napisima u novinama moglo stajati da je nadbiskup Stadler kriv za sve, premda se svojom molbom bio založio u korist franjevaca. Nije li to već pitanje kolektivnoga straha u tadanjih dobrim i vrijednih "ujaka" i njihovih podupiratelja? 5. I sam autor ovih redaka zamislio se kada je pročitao da je nuncij Belmonte javio u Rim da se Nadbiskup pokazao beskrajno zadovoljan (*oltremodo sodisfatto*) zbog odluke Rima, jer su redovnici započeli sa suprotnim pokretom, inspirirajući novinske članke vijestima da je Nadbiskup protivnik kandidiranja redovnika u Sabor.⁸⁹ Kako se Stadler mogao pokazati beskrajno zadovoljan ako je Sveta Stolica donijela negativnu odluku, premda je on zagovarao pozitivan odgovor i sada bio još napadan za to? Je li nuncij točno interpretirao Stadlera?

88 "Communis persuasio est, quod hoc evenit per agitationem nostri archiepiscopi apud nuntium vindobonensem - Opće je uvjerenje da se ovo dogodilo agitacijom našega nadbiskupa kod bečkoga nuncija". Frano Jukić generalnom delegatu 10. 3. 1909., Curia Generale dei Frati Minori (CGFM), Bosnia SK, fol. 408r; M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 319; M. KREŠIĆ, "Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica", str. 486.

89 "Msgr. Arcivescovo si è mostrato oltremodo sodisfatto di tale decisione, perché dice egli, già i Francescani hanno iniziato un movimento contrario, ispirando articoli di giornali contro lo stesso Arcivescovo, quale oppositore delle candidature dei Regolari", Nuncij Belmonte kardinalu Merry del Valu 23. 1. 1909. AAV, SS anno 1909, rubr. 247, fasc. 2, fol. 143r. M. KREŠIĆ, "Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica", str. 486.

No, prije cijele ove afere Stadler je održao 22. prosinca još jedan sastanak već spomenuta Odbora "sedmorice", koji Zemaljska vlada zove tajni, i kojemu su nazočili i neki laici, gdje je bilo dodatno zaključeno da se crkvenoj hijerarhiji povjeri vođenje cjelokupne hrvatske politike u BiH i da se iz Središnjeg odbora HNZ-a odstrani dr. Mandić, da se nadbiskupu Stadleru povjeri vođenje Hrvata BiH i da se cijela politika prepusti njemu i svećenstvu.⁹⁰ Samoimenovani Odbor "sedmorice", kako će ga nazvati "Zajedničari", zatražit će 31. prosinca na ultimativan način od vodstva HNZ-a da do 20. siječnja 1909. apsolutno prilagodi svoja Pravila, rad i cijelu organizaciju stranke predodžbama novoosnovanog Odbora. Upućeno pismo potpisali su dr. Stadler i dr. Dujmušić.⁹¹ U međuvremenu Središnji odbor HNZ-a dat će provesti anketu među članstvom, koja će potvrditi dotadašnju politiku stranke i odbaciti preinake Pravila u strogo vjerskom (katoličkom) duhu. Nakon toga je Središnji odbor HNZ-a još u siječnju 1909. odgovorio u žustru tonu i odbacio zahtjeve Odbora "sedmorice": "Kaptol vrhbosanski je pokušao smjelim korakom da preskoči zapreke koje su stavljala po vlasti odobrena, a od naroda prihvaćena pravila HNZ-a i da preko toga kaptolskog odbora sedmorice, koji nema nikakve veze ni sa programom ni sa ciljevima HNZ, vrši vrhovno vodstvo nad čitavom našom organizacijom. Hrvatska narodna zajednica energično odbija ovakve nasrtaje na njeno postojanje."⁹² Istovremeno je *Hrvatski dnevnik* otvorio novu seriju članaka pod naslovom "Budimo iskreni" u kojima je pokušao pojasniti da "nadbiskupovo katolištvo" nije sadržavalo nikakav animozitet prema muslimanima. Naprotiv biti katolik ne znači imati patent na hrvatstvo kao što bi bilo neispravno uvjerenje da samo katolici mogu biti dobri Hrvati.⁹³ Istu temu načet će *Hrvatski dnevnik* još u lipnju i u rujnu 1909. godine.

90 ABiH Sarajevo, Präs. 14/1909., Izvješće zemaljskog poglavara Winzora od 30. XII. 1908., L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 286; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 455. Krešić ne spominje ovaj Stadlerov "tajni sastanak", koji jasno opisuje Stadlerove buduće političke planove na konfesionalnom principu. Usp. M. KREŠIĆ, "Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica", str. 485. Jonjić komentira na svoj način: "Taj ponovni ultimativni zahtjev pokazuje kako s rezervom treba uzeti shvaćanje da je Stadleru bilo samo do ugrađivanja katoličkih načela u Pravila i politiku HNZ-a, a ne i do vodstva u nacionalno-političkom pokretu". Usp. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 411.

91 "Što hoćemo u HNZ", u: *Vrhbosna*, 23/1909., br. 2, Sarajevo, 20. I. 1909., str. 31.

92 ABiH Sarajevo, "Napretkova" kulturno-historijska zbirka, Fascikl IX.; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 288.

93 "Budimo iskreni!", u: *HD*, 4/1909., br. 11, 15. I. 1909., str. 1; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 411.

Osim već spomenute "Visočke afere" dogodila se u siječnju 1909. još jedna druga, s kojom je sve započelo. Naime, 24. siječnja objavio je zagrebački *Obzor* Stadlerovo pismo kardinalu Rampolli, državnom tajniku Svete Stolice iz 1898. Premda se u pismu prvenstveno radilo o župama i sekularizaciji, unutra su bile mnoge teške optužbe, koje su se u ono vrijeme odnosile na život i rad bosanskih franjevaca. I ovo je pismo "netko" uzeo iz Arhiva Provincije i uputio ga *Obzoru*. Stadler je sumnjao na tajnika Provincije, ali nije mogao dokazati.⁹⁴ Tko god bio, htio je svakako u nastalim političkim trzavicama naškoditi Stadlerovim aspiracijama i dijecezanskom kleru te svratiti pozitivnu pažnju na franjevce, koji su velikodušno podupirali HNŽ. Stoga je Stadler u svojoj korizmenoj okružnici od 25. veljače, objavljenoj u *Vrhbosni*, predbacio jednoj skupini franjevaca udaljavanje "od Duha Božjeg i redovničkog".⁹⁵ Malo kasnije, iz Stadlerova kruga, krenuli su već dogovoreni koraci da se smijeni dr. Mandić s čela HNŽ-a. Prvi korak bila je svakako afera oko osnivanja Povlaštene (Privilegovane) agrarne i komercijalne banke za BiH u Sarajevu, osnovane isključivo mađarskim kapitalom, u kojoj je dr. Mandić dobio mjesto upravnoga vijećnika.⁹⁶ Njegove višestruke funkcije u politici, bankama i gradskoj upravi *Hrvatski dnevnik* komentirao je zajedljivo: "On je danas upravni vijećnik zemaljske banke - to nosi novaca. On je pravni zastupnik centralne banke - i to nosi novaca. On je postao upravnim vijećnikom i pravnim zastupnikom Mađarske agrarne banke - i to će

94 V. BLAŽEVIĆ, *Bosanski franjevci i nadbiskup dr. Josip Stadler*, str. 173.

95 "I upravo ta ljubav, koju gajim spram Gospodina Isusa i spram cijelog klera redovničkoga i svjetovnoga i spram cijeloga naroda, što nam je Duh sveti povjerio, qui posuit episcopos regere Ecclesiam Dei, nuka me, dà sili me, da nekoliko riječi onoj braći franjevcima na srce stavim, koji se daleko udaljuju od Duha Božjega i redovničkog. Ne ću da spominjem onog nesretnika, koji je samo smrtnim grijehom mogao doći do službenog akta, upravljena na sv. Stolicu, i koji toga akta nije bez smrtnog grijeha mogao objelodaniti, a on ga objelodanio u protukatoličkim novinama, da dokaže, kao da sam ja proti braći franjevcima... Proti svakomu ću ustati bio franjevac ili svjetovni svećenik, koji smrtne grijehe počinja, pa se njima diči u protukatoličkim novinama". *Vrhbosna*, 23/1909., br. 5, Sarajevo, 5. III. 1909., str. 67-73, ovdje str. 72-73; V. BLAŽEVIĆ, *Bosanski franjevci i nadbiskup dr. Josip Stadler*, str. 173.

96 Dr. Nikola Mandić, *politički vođa Hrvata u Bosni Hercegovini, Privilegovana agrarna banka u Sarajevu, Od jednog člana središnjeg odbora "H.N.Z."*, Mostar, 1909.; LUKA ĐAKOVIĆ, "Privilegovana agrarna i komercijalna banka za Bosnu i Hercegovinu", u: *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, Knjiga VI., Sarajevo, 1966., str. 143-170; IŠT1, *Političke organizacije*, str. 295-299.

nositi novaca, ako još ne nosi. On kao predsjednik centralne banke smjestio je svoju kancelariju i centralnu banku u istu kuću i u isti sprat, budući imadu ljudi, koji dolaze u banku, obično posla i s advokatom."⁹⁷ Kao ugledni sarajevski odvjetnik dr. Mandić bio je nekoć Stadlerov prvi odvjetnik i u to vrijeme još uvijek pravni zastupnik *Hrvatskoga dnevnika*.⁹⁸ Pod pritiskom Stadlerova i austrofilskog tiska u Sarajevu i Beču, ali i iz taktičkih razloga, Mandić je dao ostavku na mjesto upravnoga vijećnika i pravnoga zastupnika Povlaštene agrarne banke kao i na predsjedničko mjesto u HNZ-u, jer mu je mandat ionako isticao.⁹⁹ Pirova pobjeda Stadlerova kruga nije polučila željene ciljeve: Mandićevo potpuno političko rušenje. Umjesto rušenja Mandića Stadlerov je krug postigao sve solidnije stapanje Mandićevih i franjevačkih redova i interesa. Tako će Mandić još 7. veljače 1909., u doba Ustavne ankete i prije "Visočke afere", javno izjaviti: "Mi kanimmo sve moguće poduzeti, te sv. Stolici razjasniti, da to traži 'urgens necessitas Ecclesiae' u Bosni i Hercegovini (pasivno pravo glasa za franjevce!), da ovi narodni pioniri hrvatske katoličke prosvjete ostanu uz narod baš sada, kad su mu najpotrebniji... Mi bismo se radije odrekli cijele naše inteligencije, nego da izgubimo naše franjevce u saboru."¹⁰⁰ Ova snažna i lukava izjava donijela je Mandiću dodatnu podršku u brojnoj bh. franjevačkoj zajednici, čak i među onima koji ga dosad nisu slijedili kao i među vjernicima koje su franjevci vodili i kontrolirali. Istovremeno, on je kao vješt politički tribun reagirao i koristio do iscrpljenja trenutačnu franjevačku kampanju protiv Stadlera, upravo kada je Stadler bio onaj koji se založio za pasivno pravo glasa dijecezanskih svećenika i franjevaca župnika za budući Sabor, kako smo to gore mogli vidjeti.¹⁰¹ No, dr. Mandić, uza zalaganje za

97 "Mandićeva brošura", u: *HD*, 4/1909., br. 53, 6. III. 1909., str. 1-2; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 424-425.

98 "Dr. N. Mandić na putu obraćenja", u: *HD*, 4/1909., br. 73, 31. III. 1909., str. 1; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 425.

99 "Rücktritt des Dr. Mandic von der bosnischen Agrarbank", Reichspost, 16/1909., Nr. 87, 28. III. 1909., str. 5; "Dr. Mandićev inkompatibilitet", u: *HD*, 4/1909., br. 77, 4. IV. 1909., str. 2; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 426.

100 "Za franjevce", u: *RO*, 2/1909., br. 8-9, 4. III. 1909., str. 2-3; "Sa ustavne ankete. Govor dra Nikole Mandića", u: *HD*, 4/1909., br. 40, 19. II. 1909., str. 1; *Serafinski perivoj*, 23/1909., br. 3, str. 54-55; I. GAVRAN, *Lucerna lucens?*, str. 84, bilj. 32; M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 299, 319; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 421-422.

101 *Vrhbosna*, 23/1909., br. 5, Sarajevo, 5. III. 1909., str. 82-83.

franjevce, zalagao se glasnije od drugih hrvatskih političara i za radničke zastupnike i za interese drugih vjera, poglavito bh. muslimana veleposjednika. Njegova je namjera bila da se sve vjere u BiH uvrste u budući ustav i da budu priznate. U Beču i u Pešti zalagao se za priznanje islama u cijeloj Monarhiji poput i drugih priznatih religija i konfesija.¹⁰² Sve su to bili uspješni i vrlo prihvatljivi argumenti koji su mu trebali pomoći da dobije ponovo predsjedničku stolicu u HNZ-u, argumenti koji ne će dopustiti nadbiskupu Stadleru i njegovu krugu da ga politički sruše. Krajem ožujka i početkom travnja 1909., nakon što je unutar HNZ-a došlo do žučnih sučeljavanja između Sunarića,¹⁰³ kojeg je u Sarajevu podržavao Stadler i krug simpatizera oko *Hrvatskoga dnevnika*, predvođen urednikom Boićem, s jedne strane, i Mandića, kojega su podupirali seljaci iz okolnih župa, posebno oni iz Busovače, koje je doveo fra Anđeo Franjić, s druge strane, bili su provedeni okružni izbori u Sarajevskom okrugu. Dr. Mandić je konačno pobijedio Sunarića 6. travnja 1909. u Sarajevu sa 495 glasova

102 Narodna i sveučilišna knjižica Zagreb (skraćeno NSK), R-6626, Memoari Ademage Mešića, 89-96; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 422.

103 Josip (Jozo) Sunarić (Grahovik kod Dolca, Travnik, 1868. - Sarajevo, 1943.), odvjetnik i hrvatski političar. Osnovnu je školu pohađao u Dolcu, gimnaziju kod isusovaca u Travniku, studij prava u Beču. Započeo je raditi kao sudski vježbenik u Travniku te nastavio kao ugledni odvjetnik u Banjoj Luci. Nikola Mandić, Dolačanin kao i on, bio mu je šurjak i uveo ga je u politički život BiH. Prigodom osnivanja HNZ-a u Dolcu kod Travnika 16. kolovoza 1906. bio je izabran u Odbor šestorice kao predstavnik Banjolučkoga okruga, kasnije je postao član Središnjeg odbora HNZ-a i od 1910. njegov predsjednik. Primio je 1908. godine, na preporuku nadbiskupa Stadlera, papinsko odličje *Pro Ecclesia et Pontefice*. Bio je zastupnik u bh. Saboru, njegov podpredsjednik od 1914. do raspuštanja 1915. Pod kraj Prvoga svjetskog rata (28. listopada 1919.) biran je za člana Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS za BiH i za podpredsjednika vlade i povjerenika za unutrašnje poslove. U Prvoj Jugoslaviji, već 1919., pokazao je odmah svoje liberalno i protuklerikalno držanje i založio se za daljnju podjelu bh. Hrvata i za osnivanje *Hrvatske težačke stranke* na štetu već osnovane *Hrvatske pučke stranke*. Nakon proglašenja NDH-a bio je imenovan doglavnikom Glavnog ustaškog stana, ali je iste godine razriješen dužnosti iz neutvrđenih razloga. Umro je u Sarajevu 23. veljače 1943. U bh. politici, premda je jedno vrijeme bio blizak nadbiskupu Stadleru i njegovu krugu, pokazao se kao jedan od najžešćih njegovih protivnika. Usp. STJEPAN MATKOVIĆ, "Prinosi dr. Nikole Mandića/1869.-1945./ hrvatskoj politici", u: *Politički zatvorenik*, I.-III., Glasilo Hrvatskog društva političkih zatvorenika, Zagreb, 23/2013., br. 251, (ožujak - travanj 2013.), str. 31; VERA KATZ, "Hrvati u Bosni i Hercegovini prema ujedinjenju 1918. godine", u: *Historijska traganja*, Sarajevo, 3/2009., str. 107-119; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 16.

dok je Sunarić za sebe izborio 350 glasova. Nakon ključne pobjede u Sarajevu Mandić je pobijedio i na ostalim okružnim skupštinama, afirmirao se protiv svoga zeta i trenutna rivala Sunarića. Prebrojavanje glasova početkom svibnja potvrdilo je da je Mandić izborio 2697, odnosno 2015, a Sunarić 678 glasova. Središnji odbor HNZ-a potvrdio je izbor 21. svibnja. Jedan dan kasnije donesena je odluka da se pokrene vlastiti list *Hrvatska zajednica* i time prekine duga suradnja s *Hrvatskim dnevnikom*. Time je Mandić postao, bez sumnje, vođa Hrvata katolika u BiH izričito protiv volje nadbiskupa Stadlera. Zbog novonastale međusobne podjele bili su stvoreni uvjeti za konačno razdruživanje i samostalno nastupanje u javnosti na veliku štetu općih hrvatskih i katoličkih interesa u BiH.¹⁰⁴

Osnivanje Hrvatske katoličke udruge

Novonastala situacija smanjila je na minimum svaku daljnju političku suradnju između "pobjednika" Mandića i "gubitnika" Stadlera. To je sada ponukalo Stadlera i krug njegovih istomišljenika, ukoliko su dosad možda još i oklijevali, da ožive stare planove i izvrše hitne pripreme za osnivanje vlastite stranke, koja je morala imati hrvatska i katolička načela, kao protutežu takozvanim "liberalnim, protukatoličkim i interkonfesionalnim" načelima HNZ-a. To su već od siječnja 1909. nagovješčivali Stadlerovi listovi *Hrvatski dnevnik* i *Vrhbosna*, premda je navodno bilo i pokušaja kompromisa poput onoga u svibnju s biskupom Šarićem, u Stadlerovoj odsutnosti.¹⁰⁵ U toj već od prosinca 1908. pripremanoj atmosferi održana je u Vrhbosanskom ordinarijatu 25. srpnja 1909. sjednica užih Stadlerovih pristaša koji su skupa s nadbiskupom zaključili da treba osnovati novo hrvatsko društvo - organizaciju, koju su isti dan navijestili viđenijim Hrvatima u BiH.¹⁰⁶ I doista, 12. kolovoza 1909., razaslao je Vrhbosanski ordinarijat oko 500 pisama, ne uvijek istoga sadržaja, s pravilima buduće Hrvatske katoličke udruge (HKU) na uglednije Hrvate BiH.

104 "Rezultat izbora za predsjednika i središnji odbor H.N.Z.", u: *RO*, 2/1909., br. 18, 9. V. 1909., str. 5; "Izbor predsjednika Hrvatske narodne zajednice", u: *Pokret*, 6/1909., br. 108, 12. V. 1909., str. 2; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 306-307; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 457; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 433-437.

105 Tako piše u opširnom izvješću Ordinarijata od 24. kolovoza 1909. AAV, SS, anno 1914, rubr. 247., fasc. 9, fol. 96r-101r.

106 L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 306-307, bilj. 702-703; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 457.

Napadajući Zajednicu, koja se po Stadlerovu mišljenju "faktički raspala", u pismu se nastavlja: "Vrijeme je stoga da se sastanemo i da definitivno zaključimo, kako ćemo se organizirati, da uzmognemo solidarno i sporazumno poraditi za vjeru i domovinu u današnjim sudbonosnim prilikama..."¹⁰⁷ Zagrebački naprednjački list *Pokret*, uočivši manju Stadlerovu poslovnu nekorektnost, jer su pisma bila razasлана kao službena pošta, komentirao je: "Službeno u crkvenom poslu prosto od poštarine", predbacujući Stadleru da se služi "furtimaškim" sredstvima. Premda se u razaslanim dokumentima govori kako je osnivanje HKU motivirano obranom katoličke vjere i potiskivanjem strančarstva, nadbiskup se pojavljuje, po komentaru *Pokreta*, kao najveći strančar, svodeći hrvatstvo na vrlo uske, katoličke okvire. Pisac uvodnih riječi nada se da će bosansko-hercegovački Hrvati shvatiti "gdje im leži - najveći neprijatelj", misleći na Stadlera.¹⁰⁸ Reakcije na nagovještaj osnivanja nove hrvatske i katoličke stranke bile su više nego povoljne po pisanju *Hrvatskoga dnevnika* i *Hrvatskog prava*,¹⁰⁹ kojima se ovdje ne smije puno vjerovati, kao i svim drugim političkim listovima, kada se radi *de causa propria*. Negativne reakcije, kao što se i očekivalo, dolazile su od svih notornih antistadlerovskih listova poput *Obzora*, *Pokreta*, *Hrvatske slobode* i *Pester Lloyd*.¹¹⁰

Ljetna politička najava Stadlerova kruga ipak je uznemirila vodeće ljude iz redova HNZ-a. Stoga su sazvali sjednicu Središnjeg odbora koji je zasjedao 18.-19. rujna 1909. u Sarajevu i pokušao poduzeti hitno sve nužne protumjere. Prvo i najnužnije bilo je učvrstiti unutarne redove, tj. kooptirati isključenoga dr. Sunarića u Središnji odbor, što je bilo i učinjeno, hvaleći ga kao "čeličnog našeg rodoljuba g. dr. Jozu Sunarića", te, ukoliko je još bilo moguće udovoljiti Stadlerovim

107 L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 307, bilj. 704; Z. GRIJAK, *Politička dje-latnost*, str. 458.

108 "Stadlerova 'Hrvatska katolička udruga'", u: *Pokret*, 6/1909., br. 202, 4. IX. 1909., str. 1; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 449-450.

109 "Hrvatska Katolička Udruga za Bosnu i Hercegovinu", u: *HD*, 4/1909., br. 206, 11. IX. 1909., str. 1; br. 208, 14. IX. 1909., str. 1; br. 209, 15. IX. 1909., str. 1; I. TRTANJ, "Bosna i Hercegovina. Sarajevo, 27. srpnja", u: *HP*, br. 4107, 30. VII. 1909., str. 2; I. TRTANJ, "Bosna i Hercegovina. Sarajevo, 28. srpnja", u: *HP*, br. 4110, 3. VIII. 1909., str. 5-6.

110 "Akcija nadbiskupa dr. Stadlera", u: *Hrvatska sloboda*, br. 202, 2/1909., 4. IX. 1909., str. 2; "Hrvatska Katolička Udruga za Bosnu i Hercegovinu", u: *HD*, 4/1909., br. 206, 11. IX. 1909., str. 1; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 450.

zahtjevima.¹¹¹ *Hrvatski dnevnik* povisio je pritisak podsjećajući HNZ na Stadlerove uvjete i vlastita obećanja iz veljače 1908. godine.¹¹² Koji dan kasnije, 25. rujna 1909., komentirajući u svome oglasu planirano osnivanje HKU-a, Središnji odbor HNZ-a izjavio je da: "u sporazumu sa vigjenijim rodoljubima drži osnutak 'Hrvatske katoličke udruge' opasnim korakom za čiste narodne težnje koje idu za ujedinjenjem svih zemalja, gdje obitavaju Hrvati, bez razlike vjeroispovijesti".¹¹³ Dalje, Središnji odbor pobijao je optužbe Stadlerova kruga da HNZ ne štiti dovoljno vjerske interese katolika, pobijao je pisanje *Hrvatskoga dnevnika* i Stadlerovu politiku, s kojom se ne može identificirati te je nastavio: "Hrvatska je misao po svome bivstvu isključivo narodna, a u vjerskom je pogledu isto tako interkonfesionalna, kako je i katolička vjera u svom bivstvu otvorena svim narodnostima (internacionalna). Kako katolička vjera obuhvaća sve narodnosti, tako se hrvatska narodna misao ne veže uz nikakvu vjeru. Hrvatski interkonfesionalni nacionalizam ne smije se pomiješati sa anacionalnom i internacionalnom katoličkom vjerom."¹¹⁴ Na ovo pisanje HNZ-a odgovorit će *Vrhbosna* početkom studenoga pod naslovom: "Internacionalno katolištvo i interkonfesionalno hrvatstvo", poučavajući na svoj način "neupućeno" vodstvo HNZ-a.¹¹⁵ Kao posljedica novih odluka i međusobnoga političkog razdruživanja HNZ je odlučio sprovesti svoju svibanjsku odluku i definitivno pokrenuti vlastiti list *Hrvatska zajednica*, koji je počeo izlaziti 31. listopada 1909., što će još više razbuknati političke strasti kako između dva uredništva tako i između dva hrvatska politička tabora.¹¹⁶ No, usprkos borbenim riječima, na spomenutom zasjedanju bila je predložena i dodatna promjena u Pravilima HNZ-a, koja je bila predložena još u veljači 1908. i

111 "Drugo redovito zasjedanje H.N.Z. za Bosnu i Hercegovinu u god. 1909.", u: *RO*, 2/1909., br. 36, 25. IX. 1909., str. 1; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 451.

112 "Hrvatska Katolička Udruga za Bosnu i Hercegovinu", u: *HD*, 4/1909., br. 213, 20. IX. 1909., str. 1.

113 "Communiqué središnjeg odbora 'Hrvat. narodne zajednice' za Bosnu i Hercegovinu", u: *RO*, 2/1909., br. 39, 26. X. 1909., str. 3. Isti je tekst objavljen i u *HZ*, 1/1909., br. 1, 31. X. 1909., str. 2-3; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 451.

114 *Isto*.

115 "Internacionalno katolištvo i interkonfesionalno hrvatstvo", u: *Vrhbosna*, 23/1909., br. 21, 5. XI. 1909., str. 329-331.

116 *HZ*, 1/1909., br. 1, 31. X. 1909., str. 1. List je u početku financiran prilozima vodećih članova Središnjeg odbora te bosanskih franjevac, ponajprije moćnih gvardijana.

bila je donesena 25. rujna 1909. Ova mala ali bitna promjena Pravila, koja je trebala predstavljati vidan pomak u unutarnjem dozrijevanju HNZ-a u mučnom obostranom "dijalogu" sa Stadlerom, objavljena je istom u *Radničkoj obrani* od 26. listopada 1909. U novom članu 2. Pravila pisalo je: "Svrha HNZ je gospodarsko-prosvjetno-društveno-kršćansko-moralno podizanje hrvatskog-katoličkog naroda u BiH, uslijed čega HNZ, budući da je katoličko društvo, stoji u vjersko-prosvjetnim pitanjima prema svakome na stanovištu katoličke vjere".¹¹⁷ No, ova promjena Pravila, odnosno njihovo objavljivanje, doneseno je prekasno za Stadlerov krug. Naime, Stadler je želio da HNZ ima ne samo jasno narodno, hrvatsko nego i vjersko, katoličko obilježje, što je imao pravo zastupati, ukoliko je mogao postići ili jednu stranku u takvu duhu osnovati. No, njegov zahtjev da HNZ bude potpuno podložna njemu ili Vrhbosanskom kaptolu, kao crkvenom prvaku, kako je to zahtijevao Odbor "sedmorice" 31. prosinca 1908.,¹¹⁸ usprotivio se nazorima vodstva HNZ-a o sudjelovanju crkvenih osoba u politici na početku 20. stoljeća. Čak i Stadlerova uzor stranka u Monarhiji, *Die Christlichsoziale Partei* (Kršćanskosocijalna stranka) u Austriji, premda je bila podupirana poglavito od nižega i samo djelomično od višega klera, bila je predvođena od svjetovnjaka, Karla Luegera, gradonačelnika Beča i predsjedništva stranke. Kako u Austriji nije postojao konfesionalni princip izbora, nijedan biskup i nijedan svećenik

117 Usp. gore bilješku 18 i odgovarajući tekst. RO, 2/1909., br. 39, 26. X. 1909., str. 3; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 235; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 451. Stadler u vrlo opširnu izvješću, upućenu Svetoj Stolici 24. kolovoza 1910., sastavljenu u Ordinarijatu i koje nije njegov osobni spis, iznosi verziju uvođenja katoličkoga predikata u Pravila HNZ-a. U ovom slučaju on ubacuje u igru svoga sufragana, banjolučkoga biskupa Markovića, kojega je on tih mjeseci optuživao kod Svete Stolice. Prema Stadlerovu mišljenju, biskup Marković nagovorio je Vodstvo HNZ-a da antedatira član 2. svojih Pravila, u kojem se HNZ deklarira katoličkim društvom. Ova "prijevera" imala je svrhu da se u javnosti proglasi nepotrebnim osnivanje HKU-a. Teško je prihvatiti ovu verziju kada se uspoređi cijela povijest ovoga člana 2. u Pravilima HNZ-a, kako se gore na više mjesta moglo vidjeti. Drugim riječima, biskup Marković potvrđuje HNZ-u katolički i pravovjerni karakter, s kojim će se vodstvo HNZ-a, godinu dana kasnije po Rimu, pred papom, pred kardinalima i franjevačkim poglavarima hvalisati, dok taj katolički karakter HNZ-a nadbiskup Stadler izričito niječe. AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. AA. EE. SS., Austria-Ungheria, Pos. 1028, vol. 439, fol. 30v-32rv. Povjesničar Krešić prihvaća Stadlerovu verziju. Usp. M. KREŠIĆ, "Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica", str. 488-489, bilj. 55.

118 Usp. gore bilješku 92 te odgovarajući tekst.

u Austriji nije se otimao za neko čelno mjesto u toj stranci. Prema odluci Zemaljske vlade od 23. studenoga 1909., nisu bile usvojene izmjene Pravila HNZ-a u onome dijelu koji bi joj dao pravo na političko djelovanje, na što je *Hrvatska zajednica* vrlo oštro odgovorila.¹¹⁹ Neposredno poslije toga, na burnom zasjedanju u Tuzli 11.-12. prosinca 1909., da bi konačno udovoljio Stadleru, Središnji odbor potrudio se uvrstiti još jednu dodatnu preinaku u članu 2. Pravila: "U vjersko-prosvjetnim pitanjima 'H.N.Z.' stoji na stanovištu katoličke vjere".¹²⁰

Možda su ovi ustupci HNZ-a u Stadlerovim očima mogli biti još dobri i pozitivni, no u očima članova njegova kruga, koji se poput Zajedničarskoga kruga zdušno borio i za vlastiti komad političkoga kolača, koji se trebao podijeliti prigodom budućih izbora, bili su to samo nova taktična igra, kako je to uostalom *Vrhbosna* proglasila.¹²¹ K tomu, na dodatnu napetost poticale su vijesti o spremnosti HNZ-a da surađuje s naprednjacima, s pobornicima hrvatsko-srpske koalicije pa čak i s Mađžarima.¹²² U zadnjim prosinačkim satima 1909. pokušao je Središnji odbor Zajednice preko svojih novina, *Hrvatske zajednice*, nahvaliti nadbiskupa Stadlera kao hrvatskoga rodoljuba i visokoga crkvenog dostojanstvenika, zagovornika kršćanske sloge, čije poglede na odnose s muslimanima i pravoslavnima dijele.¹²³ Međutim, Središnji odbor HNZ-a uputio je istovremeno Stadlerovu tajniku Cankaru oštre kritike, što taktički nije bilo mudro, jer je Cankar uza Šarića bio najmoćniji i najutjecajniji član u Stadlerovu krugu i u cijeloj Nadbiskupiji.¹²⁴ No, sva ova moguća laskanja, premda su sigurno mogla djelovati na Stadlera, nisu zaustavila odlučnije članove njegova kruga, poput Šarića, Dujmušića, Cankara, Tadina, te još k

119 "Vladin liberalizam", u: *HZ*, 1/1909., br. 9, 28. XI. 1909., str. 1.

120 "Zaključak središnjeg odbora 'Hrvatske Narodne Zajednice' od 11. prosinca 1909. u Tuzli", u: *HZ*, 2/1910., br. 12, 13. XII. 1909., str. 1; *Hrvatska obrana* (dalje: *HO*), 3/1910., br. 6, 15. II. 1910., str. 2; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 464.

121 "Epohalni sastanak u Sarajevu", u: *Vrhbosna*, 24/1910., br. 2, 20. I. 1910., str. 26; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 464.

122 "'Reichspost' o budućnosti Bosne i Hercegovine", u: *HZ*, 1/1909., br. 12, 9. XII. 1909., str. 2; "Mi i Srbi", u: *HZ*, 1/1909., br. 5, 14. XI. 1909., str. 1; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 459-460; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 459-460.

123 "Važne izjave hrvatskoga biskupa", u: *HZ*, 1/1909., br. 17, 31. XII. 1909., str. 1. Pohvale su se odnosile na Stadlerove izjave date *Sarajevskom listu* (*Sarajevoer Tagblatt*).

124 "G. Cankar o 'Hrv. Narodnoj Zajednici'", u: *HZ*, 1/1909., br. 17, 31. XII. 1909., str. 4.

tomu svjetovnjake Dražića, Boića i Trtnja, koji su bili Frankovi pouzdanici u Stadlerovu krugu. U prosincu je već bio objavljen nacrt Pravila nove stranke, a 6. siječnja 1910. Stadler je pozvao na osnivačku sjednicu HKU-a, koja se trebala održati 18. siječnja. I doista, osnivačka skupština bila je održana 18. siječnja, kojoj Stadler nije nazočio, i izabrala je za predsjednika HKU-a Josipa Vancaša, arhitekta, graditelja i čovjeka smirena i od Stadlerova najvećeg povjerenja, istovremeno, čovjeka vrlo dobro umrežena u redovima Vladinih činovnika, franjevaca i Mandićevih sljedbenika, drugim riječima, čovjeka sarajevske kulturne elite i svima prihvatljiva. Za potpredsjednika, što je u očima franjevaca moglo izgledati kao providan mamac, izabrali su provincijala Alojzija Mišića, koji se dvoumio¹²⁵ i predsjednika HKD-a Napredak prof. Antu Tandarića, koje je izbor odmah otklonio.¹²⁶ No puno važnija bila je odluka o izboru koordinatora i organizatora HKU-a, biskupa Šarića, koji je, bez sumnje, bio pokretačka snaga novoosnovane stranke.¹²⁷ Premda je osnivanje HKU-a bilo kurtoazno

125 Provincijal Mišić poslao je 16. siječnja 1910. vrlo uljudan pozdravni telegram za osnivačku skupštinu HKU-a. Na to mu je Vrhbosanski ordinarijat saopćio 29. siječnja 1910. da je izabran za potpredsjednika HKU-a. Mišić je očitovao svoje držanje u listu HNZ-a, *Hrvatska zajednica*, br. 9 od 3. veljače 1910. Iz toga priloga vidi se da se moglo raditi o članstvu ukoliko Stadler ispuni njegova tri uvjeta: 1. Nadbiskup Stadler treba poraditi zajedno s HKU-om da se osigura primjerna državna subvencija za održavanje franjevačkih odgojnih zavoda u Visokom i Sarajevu, 2. da u dvanaestočlani odbor HKU-a uz dvojicu svjetovnih svećenika budu izabrana i dvojica franjevaca, 3. da se vodstvu i članovima HNZ-a ne stvaraju problemi i da se ne započinju borbe na život i smrt, jer oni predstavljaju ugledno domaće pučanstvo. Izgleda da se Stadler nije potrudio izići Mišiću u susret i spriječiti neželjeni sukob između dviju hrvatskih organizacija. Usp. ABH, Sarajevo, Präs. GFM, 223/1910; Präs. GFM, 493/1910; AFP Sarajevo, XIII., str. 353; M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 298; ZORAN GRIJAK, "O počecima djelovanja Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge u parlamentarnim uvjetima", u: *Historijska traganja*, 7(2011.), str. 73-117, ovdje str. 82-84; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 467.

126 "Skupština za osnutak Hrv. Kat. Udruge", u: *HO*, 3/1910., br. 3, 22. I. 1910., str. 2. To je saopćio Vrhbosanski ordinarijat provincijalu Mišiću 29. I. 1910. Usp. AFP Sarajevo, XIII., str. 353; M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 298; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 467.

127 "Hrvatska Katolička Udruga", u: *HD*, 5/1910., br. 14-17, 19. I. - 22. 1. 1910.; "Eposalni sastanak u Sarajevu", u: *Vrhbosna*, 24/1910., br. 2, 20. I. 1910., str. 25-29; "Die Katholische-kroatische Vereinigung in Bosnien", u: *Das Vaterland*, Wien, 51/1910., Nr. 33, 22. I. 1910., str. 3; M. GROSS, "Hrvatska politika", str. 37-38; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 325-338; Z. GRIJAK,

pozdravljeno od nekih uglednijih franjevaca,¹²⁸ među franjevcima je prevladalo opće raspoloženje, koje je najbolje izrazio bivši provincijal Anđeo Čurić: "Pošto nemamo i nemožemo (!) imati povjerenja u presv. Gospodina nadbiskupa nikakav pravi franjevac zato neće stupiti u njegovo društvo."¹²⁹ HKU je bila zamišljena kao "političko, kulturno i socijalno društvo, koje će štititi interese hrvatskog naroda onoga kraja za koji je osnovano".¹³⁰ No, po pisanju *Hrvatskoga dnevnika* od 21. siječnja 1910. članom HKU-a mogao je postati svatko, "tko se priznaje Hrvatom-katolikom, ako je navršio 18 godina, a isto tako i ne-Hrvat katolik, i nekatolik Hrvat, ako ne radi proti hrvatskih i katoličkih interesa".¹³¹ Prijedlog je bio dvoznačan, može se promatrati kao politička otvorenost ali i kao izborni trik. Stoga je za Središnji odbor HNZ-a ovakav prijedlog članstva u Udruzi bio, bez sumnje, veliko iznenađenje i dodatna konkurencija, te ga je podvrgla oštroj kritici, jer je HNZ očekivala osnivanje čiste katoličke stranke.¹³² Posebno je oštro napao HKU mostarski urednik *Hrvatske obrane*, novinar Džamonja, tvrdeći da je nova organizacija s vjerskog stajališta suvišna, za franjevence uvrjedljiva i s narodnog aspekta štetna.¹³³

I Stadler je imao velikih poteškoća s odobrenjem Udruge i njezinih Pravila koje Zemaljska vlada nije htjela odobriti iz političkih, pravnih i taktičkih razloga, kao što na početku nije htjela odobriti ni Pravila HNZ-a. Ona je bez sumnje bila sklonija programu HNZ-a, no HKU je i bez odobrenja Pravila mogao sudjelovati na izborima. Pravila HKU bila su podnesena Zemaljskoj vladi na odobrenje već 6. siječnja 1910. i bila su odobrena istom u srpnju 1911.¹³⁴ Pravila Udruge

Politička djelatnost, str. 461-462; M. KREŠIĆ, "Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica, str. 489; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 467.

128 To su bili: Paškal Buconjić, Marijan Marković, Arkandeo Brković, Andrija Buzuk i Nikola Momčinović. "Eposalni sastanak u Sarajevu", u: *Vrhbosna*, 24/1910., br. 2, 20. I. 1910., str. 26-29; M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 298, 319.

129 M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 298.

130 L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 327; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 465.

131 "Hrvatska Katolička Udruga", u: *HD*, 5/1910., br. 16, 21. I. 1910., str. 1.

132 "Čemu to vodi?", u: *HZ*, 2/1910., br. 3, 13. I. 1910., str. 1; "Nakon 'velikoga' dogodjaja", u: *HZ*, 2/1910., br. 5, 20. I. 1910., str. 1.

133 "Hrvatska katolička udruga s vjerskog stanovišta", u: *HO*, 3/1910., br. 4, 1. II. 1910., str. 2.

134 "Pitner proti Hrv. Kat. Udrugi", u: *HD*, 6/1911., br. 108, 13. III. 1911., str. 1-2; "Hrvatska Katolička Udruga odobrena", u: *HD*, 6/1911., br. 164, 25. VII. 1911.,

polazila su od centralne Stadlerove zasade, katoličke vjere i kršćanskoga morala. Isključivala su svaku vjersku propagandu među ino- vjercima a u građanskom pogledu pozivala su na snošljivost među svim bh. vjeroispovijestima, naglašavajući posebnu naklonost prema muslimanima, koje s Hrvatima katolicima povezuju zajedničke veze: narodno podrijetlo, tradicija i narodno načelo.¹³⁵ U političko-držav- nopravnom pogledu Pravila HKU-a oslanjala su se na hrvatsko dr- žavno pravo, narodno načelo i na težnju ostvarenja pravaškoga pro- grama iz 1894. godine: ujedinjenje hrvatskih zemalja počevši od BiH do Istre i Međimurja u jedno samostalno državno tijelo u okviru Monarhije, kojem bi se trebale priključiti i slovenske zemlje.¹³⁶

Nadbiskup Stadler, znajući dobro da se, osim svjetovne inteligenci- je, njegovim planovima protive i bh. franjevci, pokušao je presjeći gordijski čvor, koji je stajao pred njim. Pozivajući se na svoju nad- biskupsku ovlast i na socijalnu encikliku Lava XIII. od 18. siječnja 1901., *Graves de communi re*,¹³⁷ zabranio je okružnicom od 20. veljače 1910. dijecezanskom i redovničkom svećenstvu članstvo i djelovanje u HNZ-u: "Imajući sve ovo napameti, poimenice to, kako je Gos- podin Isus sve učinio, da budemo jedno, kako je On jedno s Ocem, prinuđen sam ovo izjaviti: Ja kako svjetovnim svećenicima tako i redovnicima u Nadbiskupiji Vrhbosanskoj zabranjujem pristupiti H.N.Z. kano članovi, a onima, koji su unutra, zapovijedam, da iz nje istupe; ujedno im nalažem, da ne smiju preporučiti narodu, da kano članovi stupe u H.N.Z. Svim veleč. dekanima ovim se nalaže, da ne smiju nikome dati dozvole, da kamo ide prisustvovati kakovoj sjednici H.N.Z."¹³⁸ Istom okružnicom preporučio je zalaganje oko širenja HKU-a među narodom i zabranio da se u crkvama govori bilo o HNZ-u, bilo o HKU.¹³⁹ No, nije to puno vrijedilo u Vrhbosan-

str. 1; "Das Programm der 'Udruga' in Bosnien", u: *Agramer Zeitung* (dalje: AZ), 86/1911., Nr. 169, 27. VII. 1911., str. 1-2.

135 "Das Programm der 'Udruga' in Bosnien", u: AZ, 86/1911., Nr. 169, 27. VII. 1911., str. 1-2; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 470.

136 *Isto*; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 307-308; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, str. 470.

137 ASS, XXXIII., [1900-1901], str. 306-310.

138 Okružnica od 11. veljače 1910. objavljena u *Vrhbosna*, 24/1910., br. 4, 20. II. 1910., str. 54; I. PILAR, *Nadbiskup Stadler*, str. 104-105.

139 "Što se pak tiče H.K.U., to ju ja svima preporučam, neka bi ju megju narodom što više rasprostrli. Neće li tko positive nastojati, da ju raširi, neka se ne usudi zapriječiti one, koji u njegovu župu dogju, da ju megju narodom šire.

skoj nadbiskupiji. Franjevci su *pro forma* napustili Zajednicu ali su u praksi ostali i dalje njezini gorljivi privrženici i podupiratelji. Dok se sve ovo događalo u Vrhbosanskoj nadbiskupiji, u dvije susjedne i sufraganske biskupije, Mostaru i Banjoj Luci, nije bilo zabrana, jer biskupi franjevci, Buconjić i Marković, nisu vidjeli nikakvo vjersko i moralno zastranjenje u HNZ-u te su ga izdašno pomagali kao katoličku stranku! Biskup Marković, 24. siječnja 1910., neposredno poslije osnivanja Udruge, izjavio je u miroljubivu tonu da ostaje član HNZ-a i da joj daje osobnu podršku.¹⁴⁰ Slično je reagirao i biskup Buconjić, opovrgnuvši glasine da je postao član HKU-a.¹⁴¹ Nadbiskup Stadler bio je jedini biskup ordinarij u BiH koji je vidio, u Pravilima HNZ-a, u pisanju Zajedničarskoga tiska i u držanju Zajedničarskih vođa, načela, mišljenja i izjave koje su se protivile načelima katoličke vjere. On je to mogao misliti i zastupati, no nije to mogao, kako ćemo to kasnije vidjeti, ni pred Svetom Stolicom dokazati.¹⁴²

Većina hrvatskih intelektualaca u BiH mislila je da je Stadler ovom zabranom htio i pogoditi, osim HNZ-a, prvenstveno franjevce, glavne podupirače HNZ-a i time ih indirektno isključiti iz izbornoga procesa. No, franjevci sa svoje strane, puni otpora zbog nadbiskupova "proganjanja", "uklanjanja sa župe, oduzimanja jurisdikcije, ukora i prijatnji", imajući narod iza sebe, tadanje najveće katoličko bogatstvo u BiH, prijanjali su još više uz HNZ i postali su glavni tvorc političkog uspjeha Zajednice i Udrugina izbornog debakla u svibnju 1910.¹⁴³ Kakvo je društveno, političko i vjersko raspoloženje vladalo među katolicima Hrvatima u tim zimskim i proljetnim danima

U crkvi ne smije ni o H.N.Z. ni o H.K.U govoriti", u: *Vrhbosna*, 24/1910., br. 4, 20. II. 1910., str. 54.

140 *HZ*, 2/1910., br. 7, 27. I. 1910., str. 1; "Izjava banjalučkoga biskupa", u: *HD*, 5/1905., br. 22, 28. I. 1910., str. 1; Izjava biskupa Markovića od 24. siječnja 1910. AAV, AA, EE, SS. Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 27rv; Vidi Prilog br. 1.

141 "Biskup Buconjić i Hr. kat. Udruga", u: *HZ*, 2/1910., br. 6, 23. I. 1910., str. 2.

142 Stadler razlaže naširoko ovu temu u svojoj poslanici od 11. veljače 1910. Usp. *Vrhbosna*, 24/1910., br. 4, str. 49-54, ovdje str. 53-54. Ovu svoju poslanicu Stadler je dao prevesti na talijanski te je uputiti s popratnim pismom papi Piju X. 24. travnja 1910. Nije poznata nikakva reakcija Svete Stolice na ovu poslanicu. Usp. AAV, SS. anno 1914, rubr. 247, fasc. 8, fol. 67r-73r i fol. 75r-84v.

143 I. GAVRAN, *Lucerna lucens?*, str. 86.

1910., poslije objavljivanja Stadlerove zabrane, može se pobliže doznati čak iz naslova domaćega hrvatskog tiska.¹⁴⁴

Izborni (ne)uspjesi i obraćanja Beču i Rimu

U ovoj politički usijanoj atmosferi stupio je na snagu 17. veljače 1910. Zemaljski ustav ("Statut") za Bosnu i Hercegovinu (Landesstatut für Bosnien und die Herzegovina).¹⁴⁵ Bio je proglašen tri dana kasnije u velikoj dvorani Zemaljske vlade u Sarajevu. Članom 22 bio je reguliran način izbora za budući Sabor kao i broj zastupnika: dvadeset virilista i 72 birana sabornika.¹⁴⁶ Dok je HNZ mogao staviti na svoju listu brojne poznate kandidate, većinom odvjetnike, liječnike, činovnike, veleposjednike ili posjednike, dotle se HKU morao zadovoljiti s manje poznatim i jedva uspješnim kandidatima, ukoliko se izuzmu arhitekt Josip Vančaš i pomoćni biskup Ivan Šarić.¹⁴⁷ Time su liste kandidata bile već unaprijed ogledalo dviju hrvatskih stranaka, njihove (ne)moći i utjecaja, te su već tada nagovijestile kako tijekom izborne borbe tako i ishod izbornih rezultata.¹⁴⁸ Prema izvješću generala Varešanina, biskup Šarić je u zadnjem trenutku pokušao napraviti kompromis s Mandićem, koji je to odlučno odbio nadajući se svome punom izbornom uspjehu. Pritom se general Varešanin pita hoće li nadbiskup Stadler preuzeti vođenje pregovora i upotrijebiti svoj veliki ugled za osobnu sreću, koja potpuno nedostaje biskupu Šariću.¹⁴⁹

Nadbiskup Stadler razmišljajući u ovom kontekstu, najvjerojatnije predviđajući težak poraz svoje stranke na predstojećim izborima,

144 Usp. "Zajednica - leglo pokretaštva", u: *HD*, 5/1910., br. 53, 7. III. 1910., str. 1; "Tko je razdvojio katolički kler u Bosni?", u: *HZ*, 2/1910., br. 19, 10. III. 1910., str. 1; "Politika nadbiskupa dr. Stadlera", u: *HO*, 3/1910., br. 35, 17. IX. 1910., str. 1.

145 *Gesetz-und Verordnungsblatt für Bosnien und die Herzegovina*, Jahrgang 1910 vom 22. Februar, str. 21-73.

146 *Gesetz-und Verordnungsblatt für Bosnien und die Herzegovina*, Jahrgang 1910, str. 25.

147 ABiH Sarajevo, Präs. GFM. 593/1910.; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 348-349.

148 ABiH Sarajevo, Präs. GFM. 593/1910.; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 348-349.

149 ABiH Sarajevo, Präs. ZMF 593/1910.; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, str. 349.

obratio se svome još jedinom vjernom zaštitniku, papi Piju X. Stoga on, u doba najljuće izborne borbe, 9. svibnja 1910., odlazi u Rim,¹⁵⁰ u posjet "ad limina", koji u očima njegovih protivnika nije bio nikakav posjet "ad limina", nego pokušaj, totalnog napada na bosanske franjeve, na njihove pozicije i "privilegije", kao i napad na HNZ. U Stadlerovim priželjkivanim planovima i priloženim dokumentima bio je to pokušaj reorganizacije cijele nadbiskupije i metropolije po njegovim željama, Stadlerova borba jednog protiv svijeta. Istovremeno bio je to pokušaj, koji je i upućenijima kako tada tako i do danas ostao manje poznat, izvući glavu iz jedne druge, vrlo neugodne omče, koju su mu pripremali Povlaštena zemaljska banka, Zemaljska vlada, Zajedničko ministarstvo financija, Nuncijatura u Beču te na kraju gotovo i sama Sveta Stolica, zbog nepreglednih dugova i financijskih transakcija. Naime, pritisnut dugovima od oko 2,5 milijuna kruna, suma koja se 1910. redovito spominje, većinom kredita kod raznih banaka, te nikad poblizje definirana suma kod nepoznatih lihvara, koje on nije nikad otkrio, zatražio je još u siječnju 1910. audijenciju kod staroga poznanika, političkoga protivnika, zajedničkog ministra financija Stjepana Buriána. Kod ministra je dobio audijenciju 28. siječnja 1910. i kod cara Franje Josipa kratko nakon toga.¹⁵¹ To je bio i razlog da nije mogao, ili nije htio, nazočiti osnivanju HKU-a u Sara-

150 Grijak nema pravo kada napominje Stadlerovo razočaranje i stavlja njegov odlazak u Rim poslije izbora. Usp. Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 462-463.

151 Zanimljive su i teške sudbine dvojice hrvatskih metropolita na početku 20. stoljeća, kada su morali stajati i preznojavati se pred carem Franjom Josipom. Matej Dujam Dvornik, rođeni Splitsanin, zadarski nadbiskup, metropolita dalmatinski, podupirao je glagoljicu, odupirao se talijanstvu. Politički je bio uvjereni hrvatski rodoljub, austrofil, prototalijanaš, teološki umjereno progresivan, nikakav protumodernist. U audijenciji kod cara Franje Josipa, 10. ožujka 1910., stajao je tvrdo poput bračkoga kamena i branio glagoljsku službu u svojoj nadbiskupiji i metropoliji. Car Franjo Josip ga je prisilio da dade ostavku! Josip Stadler, po očevim precima kristijanizirani Židov iz Gornje Austrije, po majci Brođanin, veliki hrvatski rodoljub, austrofil, teološki protumodernist na liniji Pija X., vrhbosanski nadbiskup i metropolita stajao je dva puta pred carem Franjom Josipom i pravdao se zbog dugova, političkih i crkvenih napetosti u svojoj nadbiskupiji, u veljači 1910. i u listopadu 1913. Oba je puta bio pošteđen. Je li sačuvala svoju nadbiskupsku stolicu kao austrofil ili kao protumodernist, *sapienti non satis!* "Rim proti nadbiskupu Dvorniku", u: *Hrvatska riječ*, 5/1909., br. 363, str. 1; "Erzbischof Dvornik beim Kaiser-König", Wien, 10. März, 1910., u: *Agramer Tagblatt*, 26/1910., br. 57, str. 1-2; ADOLPH KOHUT, *Berühmte israelitische Männer und Frauen in der Kulturgeschichte der Menschheit*, II., Leipzig - Reudnitz, 1902., str. 357.

jevu 18. siječnja. Ni sam Stadler nije točno znao kako visok kredit je trebao u tom trenutku, jer nije otkrio pravu visinu zaduženosti. On je svakako znao da mu je potreban jedan vrlo jak bankarski institut kod kojega bi mogao ujediniti sve dotadašnje kredite i dobiti garanciju od Zemaljske vlade da je sposoban vratiti uzeti kredit. Ministar Burián bio je voljan da Povlaštena zemaljska banka u Sarajevu, najjači bankarski institut u zemlji, dade Stadleru traženi kredit, ali bez garancije Zemaljske vlade i pod uvjetom da Stadler izuzme (razvlasti) samoga sebe od vođenja financijskih poslova Nadbiskupije. To je on predložio i nunciju Belmonteu a ovaj Državnom tajništvu u Rimu. Kardinal Merry del Val upoznao je i papu Pija X. s ovom teškom i delikatnom situacijom nadbiskupa Stadlera. Na kraju i sam papa je prihvatio prijedlog da se imenuje prikladna i sigurna osoba, u sporazumu sa Stadlerom, ali i sa Zemaljskom vladom, za upravljanje nadbiskupijskim dobrima, ali ova mjera nije se trebala tumačiti kao kazna za Stadlera.¹⁵² Kada je nuncij svojim pismom od 18. travnja izvijestio Stadlera o ovoj odredbi Svete Stolice, Stadler je to primio teška srca i shvatio kao kaznu, te je tako reagirao u odgovoru, što se može iščitati iz nuncijeva pisma Državnom tajništvu.¹⁵³ No, njegov odlazak u Rim u svibnju 1910., kako god ga je on nazivao, bio je za njega pravo egzistencijalno pitanje. Najprije je dao uputiti 21. travnja 1910. predstavku dijecezanskoga svećenstva, u kojoj je bilo zatraženo uvođenje kongrue.¹⁵⁴ On sam je pripremio i još iz Sarajeva poslao 24. travnja, dakle prije svoga odlaska u Rim, opširno izvješće Svetoj Stolici. To je bio opsežan pregled crkveno-političkih napetosti u Vrhbosanskoj nadbiskupiji, direktne i indirektne pritužbe protiv bosanskohercegovačkih franjevacu, biskupa franjevca Markovića kao i pritužbe protiv HNZ-a i njezinih političkih vođa i franjevačkih pomoćnika.¹⁵⁵ Na kraju je zatražio da se najstrože zabrani agitacija otaca franjevaca za HNZ i njihova agitacija protiv HKU.¹⁵⁶ Stadler je zahtijevao da se opomene biskup Marković zbog njegove izjave i

152 Merry del Val nunciju Belmonteu 16. III. 1910., AAV, Arch. Nunz. Vienna, vol. 729, fol. 660r.

153 Belomonte Stadleru 18. IV. 1910. i Belmonte Merry del Valu 4. V. 1910. AAV, Arch. Nunz. Vienna, vol. 729, fol. 661r-662v i 667r. Usp. M. KREŠIĆ, *Nadbiskup Stadler i financije*, str. 155-158.

154 AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 65r-67r.

155 Stadler papi Piju X. 24. IV. 1910. AAV, SS, 1914., rub. 247, fasc. 8, fol. 67r-73r; 75r-91r.

156 *Isto*, fol. 70v.

potpore HNZ-u od 24. siječnja 1910. i da je opozove.¹⁵⁷ Zatražio je zaštitu za sebe i za svoje svećenstvo od anonimnih i otvorenih napada i uvrjeda sa strane franjevac.¹⁵⁸ No, ono najopasnije i za bosanske franjevce najbolnije pitanje, bila je zamolba za aktiviranjem suspendiranoga dekreta Kongregacije za izvanredne crkvene poslove od 10. prosinca 1881. kojim je Stadleru kao budućem ordinariju bila dana ovlast podjeljivati župe s izuzetkom onih koje su možda bile u sklopu franjevačkih samostana.¹⁵⁹ U istom dopisu zatražio je imenovanje biskupa koadjutora s pravom nasljedstva u Mostaru, i tu je htio promaknuti svoje kandidate: pomoćnoga biskupa Ivana Šarića, ukoliko on ne prođe kod Zemaljske vlade, onda je predlagao dr. Ivana Dujmušića, urednika *Vrhbosne* kao drugoga kandidata i kao trećeg, ukoliko prvu dvojicu Vlada ne prihvati, začasnoga kanonika i katedralnoga župnika Andriju Predmerskoga.¹⁶⁰ Nastojao je spriječiti imenovanje provincijala Mišića, kojega je Zemaljska vlada, kao čovjeka svoga apsolutnog povjerenja, svim svojim sredstvima favorizirala preko Beča kod Svete Stolice.¹⁶¹ Je li usmeno, u audijenciji kod kardinala Merry del Vala, postavio pitanje imenovanja biskupa koadjutora i u Banjoj Luci, kamo je želio promaknuti svoga kanonika i generalnoga vikara Hadrovića, ne može se iz arhivskoga materijala zaključiti.¹⁶² Osobnu molbu za uvođenje kongrue poslao je naknadno 18. svibnja potkrijepljenu peticijom dijecezanskih svećenika.¹⁶³ U audijenciji kod kardinala Merry del Vala Stadler, uza sve teme koje je morao načeti, istine radi, nije spomenuo i svoj isto tako gorući problem, pitanje

157 "Imploro, sia seriamente ammonito il vescovo di Banjaluka, Mons. Mariano Marković, e gli sia ordinato, di revocare l'articolo di fondo 27-gennaio 1910, stampato nel N°7 del "Hrvatska Zajednica", *Isto*.

158 "Imploro, sia preso in difesa il mio clero secolare e la mia dignità arcivescovile contro gli aperti e clandestini attacchi dei francescani". *Isto*.

159 "Imploro finalmente la riattivazione della bolla des Santo Padre Leone XIII, menzionata più sopra, così che i sacerdoti secolari ricevano nelle proprie mani tutte le parrocchie in Bosnia-Erzegovina, eccettuate forse quelle, che sono congiunte con i monasteri". *Isto*.

160 *Isto*, fol. 71v-72v.

161 *Isto*, fol. 72r-72v. Usp. Aide-mémoire für Grafen Szécsen, ABiH. GFM Präs, 841/1910. Ovaj podsjetnik bio je sastavljen u Sarajevu i upućen preko Beča veleposlaniku Szécsenu u Rim.

162 Ovaj se glas pronio među franjevcima, u redovima političara HNZ-a i u krugu Zemaljske vlade.

163 Stadler kardinalu Merry del Valu 18. V. 1910., AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028., fasc. 439, fol. 64rv.

prezaduženosti. Premda mu je nuncij savjetovao da ovu stvar iznese Državnom tajniku i Svetome Ocu, Stadler ju je najradije htio prešutjeti. No, kada ga je kardinal Merry del Val, koji je bio dobro obaviješten o njegovim financijskim poteškoćama, ipak priupitao kakav je njegov financijski položaj u zadnjim godinama, odgovorio je da ima nekoliko dugova ali da su dovoljno pokriveni nekretninama koje je on stekao.¹⁶⁴ I u daljnjem razgovoru Stadler se branio i smatrao da bi gubljenje uprave nad nadbiskupijskim dobrima smatrao velikom kaznom. Na to je papa Pio X. u audijenciji dao do znanja da ne želi razalostiti Stadlera i nije se odlučio donijeti nikakvu odluku.¹⁶⁵ Kada je Stadler stigao u Rim, iz učtivosti je odmah posjetio veleposlanika Szécsena. U razgovoru nije spomenuo svoja sporna pitanja koja su ga ponukala da dođe u Rim, nego je samo spomenuo da je u Rim došao da obavi propisan periodični posjet "ad limina".¹⁶⁶ Stadleru je bilo teško razgovarati s austrougarskim veleposlanikom o stvarima o kojima je prije razgovarao s državnim tajnikom i papom Pijom X., ali i o stvarima u kojima se nije slagao s držanjem Zemaljske vlade u Sarajevu i Ministarstva financija u Beču. Premda ga papa nije razvlastio što se tiče uprave nadbiskupijskih dobara, što je za njega bilo najvažnije, Stadler se ipak vratio gotovo praznih ruku u Sarajevu. No, i poslije neuspješne izborne borbe i povijesnoga političkog poraza, on još uvijek nije smalaksavao, nego je 24. lipnja uputio novu zamolbu za aktiviranje dekreta Kongregacije za izvanredne crkvene poslove od 10. prosinca 1881. (*Cum providentia*). U tu svrhu priložio

164 Veleposlanik Szécsen, prepričavajući ovaj susret Stadlera s kardinalom Merry del Valom ovako je izvijestio: "Als Mgr. Stadler seine finanziellen Schwierigkeiten nicht selbst erwähnte, frug ihn der Kardinal Staatssekretär, wie sich seine finanzielle Situation in den letzten Jahren gestaltet habe? Der Herr Erzbischof meinte, er habe zwar einige Schulden, doch seien dieselben reichlich durch den Wert der von ihm erworbenen Liegenschaften gedeckt." ABiH Sarajevo, GFM Präs., 841/1910. Prijepis pisma grofa Szécsena ministru Aehrenthalu od 24. V. 1910. poslan dalje na Zemaljsku vladu u Sarajevu. Merry del Val nunciju Belmonte 9. VI. 1910., AAV, Arch. Nunz. Vienna, vol. 729, fol. 678r.

165 Merry del Val nunciju Belmonte 9. VI. 1910., AAV, Arch. Nunz. Vienna, vol. 729, fol. 678r. Usp. M. KREŠIĆ, *Nadbiskup Stadler i financije*, str. 158.

166 "Erzbischof Stadler, der mich bald nach seiner Ankunft aufsuchte, erwähnte mir gegenüber die verschiedenen ihn interessierenden Streitfragen nicht und sagte nur, er sei nach Rom gekommen, um die vorgeschriebene periodische Visite *ad limina* zu machen". Prijepis pisma Grofa Szécsena ministru Aehrenthalu od 22. V. 1910., ABiH Sarajevo, GFM Präs., 841/1910., 16. VI. 1910.

je prijepise dekreta od 10. prosinca 1881. i od 14. ožujka 1883.¹⁶⁷ To su sve dokumenti koji govore o trenutačnim crkveno-političkim napestostima u Vrhbosanskoj nadbiskupiji ali i o presmionoj Stadlerovoj zamisli o preuređenju odnosa u Vrhbosanskoj metropoliji: imenovanje njemu povjerljivih i odanih svećenika na sufraganske biskupske stolice, preuzimanje franjevačkih župa, koje nisu pripadale samostanima te uvođenje kongrue.

Dok je Stadler još boravio u Rimu, stupilo je na scenu vodstvo HNZ-a, predvođeno dr. Mandićem i drugim članovima, upozoreno od franjevaca, uplašeni Stadlerovim naglim odlaskom u Rim. Prvo, vodstvo HNZ-a potrudilo se opširnim pismima od 12.¹⁶⁸ i 16.¹⁶⁹ svibnja, upućenih zajedničkom ministru financija Buriánu, neutralizirati Stadlerov odlazak u Rim, preko Zajedničkoga ministarstva vanjskih poslova u Beču i austrougarskog veleposlanstva u Rimu.¹⁷⁰ Nakon što su bili bolje obaviješteni od franjevca Lulića o Stadlerovoj, za franjevce djelomično opasnoj misiji u Rimu, obratio se dr. Nikola Mandić s još 21 vodećim članom HNZ-a opširnim pismom od 20. svibnja papi Piju X. i zamolio ga, između ostaloga, da ne ispuni Stadlerove želje glede franjevaca i zatražio slanje papinskog istražitelja, inkvizitora (*un inquisitore in queste parti*) protiv Stadlera. Taj apostolski pohoditelj (inkvizitor), koji ne bi smio biti isusovac,¹⁷¹ trebao je po molbi

167 Nadbiskup Stadler kardinalu Merry del Valu 24. VI. 1910. AAV, SS, 1914., rubr. 247, fasc. 8, fol. 90r-91r.

168 HHStA, Wien, PA, F26/K3426, Bischöfe-Stadler 2, fol. 27r-28r; M. KREŠIĆ, "Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica", str. 490. Pogledaj bilješku 150 i odgovarajući tekst.

169 HHStA, Wien, PA, F26/K3426, Bischöfe-Stadler 2, fol. 34r-36v; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, 466-467; M. KREŠIĆ, "Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica", str. 490. Grijak ne citira pismo od 16. svibnja 1910., kako tvrdi Krešić.

170 Pisma su bila upućena u prijepisu veleposlanstvu kod Svete Stolice u Rimu. Grof Szécsen koristi ih kao izvor za svoja razmišljanja o Stadleru i o stanju u Katoličkoj Crkvi u BiH. "Es wurde offiziell verlautbart, es sei dies die gewöhnliche Fahrt *ad limina Scti Petri*. Dies ist jedoch nicht, oder zumindest nicht ganz richtig. Erzbischof Stadler ist nach Rom gegangen, um gegen die bosnischen Franziskaner Klage zu führen und gegen dieselben beim Heiligen Stuhle strenge Maßregel zu erwirken". HHStA Wien, PA 33966-6/1910.; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 466, 723, bilj. 2229.

171 Franjevci su bili posebno osjetljivi na nekontroliranu i često spontanu aktivnost p. Antona Puntigama, koji je na sve moguće načine po Europi sakupljao milostinju za crkvene potrebe (misije) u Bosni. Premda su se pritom okretale

Mandića i drugova, obaviti vrlo rigoroznu istragu protiv nadbiskupa Stadlera i Vrhbosanskoga kaptola i obraniti nevinost HNZ-a, ne-dužnost dobrih franjevaca i dvojice biskupa franjevaca Markovića i Buconjića te izreći stroge i pravedne opomene nadbiskupu Stadleru da prestane, makar i u najboljoj vjeri, sijati šizmu u katoličkom i hrvatskom narodu u BiH, da prestane sa svojim protivnom i pogubnom politikom za katolički živalj u ovim krajevima.¹⁷²

Tek po povratku iz Rima Stadler će shvatiti sve razmjere neuspješne izborne borbe i rezultate izbornoga poraza. Od 16 saborskih mandata predviđenih za Hrvate katolike Stadlerova HKU osvojila je pet a HNZ, stranka njegova političkog protivnika, dr. Mandića, 11 mandata. Sabornici HKU postali su arhitekt Vancaš, pomoćni biskup Šarić,¹⁷³ sekularizirani franjevac don Juraj Veseličić, župnik u Otinovcima na Kupresu, rudar i predsjednik Matice radnika Hrvata

zavidne sume, franjevci nisu dobivali ni jednoga hellera od toga. Osim toga, Puntigam se gradnjom Kalvarije, Lourdske špilje i podizanjem križeva po Travničkom kraju, često i protiv volje svojih poglavara, primicao preblizu franjevačkim župama i njihovim vjernicima, što je moralo uznemirivati susjedne franjevačke župnike. I vodstvo HNZ-a bilo je protiv isusovaca jer je bilo uvjerenja da isusovci preko p. Puntigama podupiru HKU. Usp. LEO ASHLEY NICOLL, JR. S.J., *Anton Puntigam S.J. Leben und Wirken eines Jesuiten in Bosnien*, (phil. Diss. Wien), Beč, 1970., str. 48-50, 113-131, 137-142.

172 "ci mandì un Visitatore, speciale, ma che questi non sia un padre dei Gesuiti., affinché faccia una rigorosa inquisizione contro la persona dell'Arcivescovo Stadler e capitolo Vrhbosnense di Sarajevo, e difenda la nostra innocenza come pure quella dei nostri buoni francescani e dei nostri due figli e Vescovi Markovic e Buconjic,... Fatta l'inquisizione, il Visitatore... dovrebbe dare severi e giusti avvertimenti a Sua Eccellenza l'Arcivescovo Stadler, affinché anche in ottima fede lasci di seminare lo scisma nella nazione cattolica e croata della Bosnia ed Herzegovina e lascia la sua politica avversa e fatale all'elemento nativo cattolico in queste parti tenuta fin' ora". Mandić i ostali Piju X. 20. V. 1910. AAV, SS, 1914., rubr. 247, fasc. 8, fol. 24r-26v, ovdje 25v-26r; Prijepis AA. EE. SS. Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 65r-67r, ovdje 88r; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 469. Vidi Prilog br. 5.

173 Jedan anonimni franjevački izvor (pater Lulić) tvrdi da je biskup Šarić propao u dva prva izborna kruga, 18. i 23. svibnja. Kada su bosanski franjevci primijetili Šarićev debakl, trudili su se nagovarati narod da glasa za njega i da bude ipak izabran, sigurno u prvom krugu 25. svibnja, kada je cijela zemlja birala nekolicinu predloženih kandidata. No nije ni ova dobrota bosanskih ujaka bila slučajna, nego planirana, po onoj narodnoj "zlu ne trebalo", jedan biskup mogao je uvijek biti od pomoći. Stadler je bio već star, a Šarić je mogao postati nadbiskup. Tako je i bilo! Usp. AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 9, fol. 115r.

za Bosnu i Hercegovinu Petar Mrljić iz Vareša, te djelomično kroati-zirani Poljak, dr. Viktor Jankiewicz (Jankiević), odvjetnik u Tuzli.¹⁷⁴ Među katoličkim virilistima iz BiH, bilo ih je pet, sjedili su uza Stad-lera dvojica biskupa franjevac (Buconjić i Marković) i dvojica franje-vačkih provincijala (Mišić i Begić), znači jedan prema četiri, dovoljan znak nadbiskupove političke nemoći i među katoličkim virilistima. Njima se mogao pridružiti, ako je htio, i predsjednik bh. Trgovačko-obrtničke komore Nikola Berković, Hrvat, katolik, Stadlerov bankar, financijer i slobodni zidar. No, nije ostalo pri tome. Biskup Šarić, 19. srpnja 1910., održao je, u očima svojih malobrojnih sumišljenika "ve-likohrvatski", a u očima većine, čak i pojedinih stranačkih prijatelja, politički nedovoljno promišljen govor. Bez sumnje, Šarić je bio ispro-voćiran predsaborskim izjavama vodećih članova HNZ-a o narodnom jedinstvu Srba i Hrvata, o budućoj suradnji u Saboru. Istovremeno je bilo ispravno njegovo razmišljanje kada je zastupao ideju da BiH ne trebaju biti pod tutorstvom Beča i Budimpešte nego autonomne u sa-stavu hrvatske države. Njegov govor bio je istovremeno jedini podi-gnuti glas iz Sabora upućen pravašima u Banskoj Hrvatskoj, koji su simpatizirali sa Stadlerom i bili protivnici Hrvatsko-srpske koalicije u Zagrebu ali i govor uperen protiv Zajedničarskog šurovanja s bh. Srbima u pogledu „narodnog jedinstva između Srba i Hrvata, kako je to u Saboru izlagao Nikola Mandić 21. lipnja 1910.¹⁷⁵ No, negirajući srpsku prisutnost, drugim riječima srpski narod u BiH, nadodajući da "ne može Hrvatska katolička udruga priznati na teritoriju kraljevstva Hrvatske nikoje drugo ime, nikoji drugi narod i nikakve druge am-bleme do li hrvatskih", izazvao je nemir u Saboru, posebno u srpskim redovima, na što su uvrijeđeni srpski sabornici povikali: "Dolje...! Srbe ne smijete vrijeđati u Sarajevu! To je sramota od jednog biskupa!"¹⁷⁶

174 "Otvorenje sabora", u: *HD*, 5/1910., br. 135, 16. VI. 1910., str. 1.

175 "Stenografski izvještaj V. sjednice Sabora Bosne i Hercegovine, držane dne 10. VI. 1910 u Sarajevu" (21. VI. po gregorijanskom kalendaru), u: *Stenografski izvještaji bosansko-hercegovačkog Sabora god. 1910.*, I/I., Sarajevo, 1910., str. 39-40.

176 "Stenografski izvještaj XV. sjednice Sabora Bosne i Hercegovine, držane dne 8. VII. 1910 u Sarajevu" (19. VII. 1910.), u: *Stenografski izvještaji*, I/I., Sarajevo, 1910., str. 345-353, ovdje 352-353. "Bosansko-hercegovački sabor", u: *HD*, 5/1910., br. 164, 22. VII. 1910., str. 1-2; "Hrvatstvo Bosne", u: *HD*, 5/1910., br. 166, 25. VII. 1910., str. 1; M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 307; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, 490-491; ISTI, "O počecima djelovanja Hrvatske narodne zajednice", str. 93. Pritom Grijak datira Šarićev govor po julijanskom kalendar (10. VI. i 8. VII. 1910).

Na Šarićev govor reagirao je mladi poljsko-hrvatski zastupnik Jankiewicz, koji se nije smatrao ni Hrvatom niti Poljakom, kako će to on jednom drugom prilikom reći, nego jedino Slavenom, te je napustio HKU riječima: "I ja stojim na stanovištu Starčevićeve stranke prava, koja traži spojenje ove zemlje sa majkom Hrvatskom, ali ne izvađam iz njega intolerancije i negacije... bratskog srpskog naroda. Ova razlika u programu mi je povodom, da sam istupio iz Hrvatske katoličke udruge."¹⁷⁷ Jankiewicz će kasnije napustiti i HNZ i biti pristaša "narodnog jedinstva". Predsjednik HKU-a Vancaš distancirao se od biskupa Šarića i njegove izjave u bh. Saboru, ali nije ga osudio.¹⁷⁸ Dakle, broj sabornika Udrugaša, zahvaljujući Šarićevu saborskom govoru, smanjio se na četiri, a broj Zajedničara popeo se na 12. No, najteži poraz doživio je Stadler prigodom izbora članova proračunskog odbora u koji nije bio izabran nijedan član Udruge, jer je ovaj odbor trebao raspravljati i odlučivati o dodjeli novčanih sredstava namijenjenih katoličkim institutima za odgoj klera. Naime, u nacrtu proračuna Zemaljske vlade o financiranju katoličkih zavoda za odgoj svećenika u BiH, bila je predviđena suma od 134.800 kruna, od kojih su nadbiskupski zavodi trebali dobiti 115.015,¹⁷⁹ a zavodi u posjedu bh. franjevaca 19.380 kruna. Na poticaj hrvatskih sabornika iz redova HNZ-a, koji su dobili veliku podršku od franjevaca u doba izborne borbe, bio je revidiran nacrt proračuna Zemaljske vlade i odobren novi, baziran na proporcionalnom ključu: Za katoličke odgojne zavode u posjedu Nadbiskupije godišnja subvencija iznosila je 84.880 kruna, za zavode bosanskih franjevaca 30.000 kruna i za odgojne institucije hercegovačkih franjevaca 20.000 kruna. Karl Pitner, odjelni predstojnik za bogoštovlje u Zemaljskoj vladi, prihvatio je i odobrio proračunsku reviziju, koja je donesena "izričito voljom i željom Sabora".¹⁸⁰ No, to nije bio vrhunac Stadlerova poraza! Za proračunsku reviziju, koju je predložio HNZ, glasovali su svi pravoslavni i muslimanski zastupnici, što je Stadler s pravom doživio

177 *Stenografski izvještaji bosansko-hercegovačkog Sabora god. 1910, I/I.*, str. 353.

178 "Nisam držao za onaj mah da je bezuvjetno potrebno. Vancaš demantira i priznaje", u: *HZ*, 2/1910., br. 68, 11. VIII. 1910., str. 1.

179 Iznos od 115.015 kruna plaćala je Zemaljska vlada od početka za nadbiskupske zavode.

180 Usp. Telegram zemaljskoga poglavara, generala Varešanina ministru Buriánu 27. srpnja 1910. ABiH, Sarajevo, GFM, Präs. 4539/1910.

kao dodatnu nepravdu i poniženje.¹⁸¹ Istovremeno je srpsko-muslimanska podrška HNZ-u i indirektno franjevcima, te glasovanje u Saboru, bio svojevrsni danajski dar, koji je za sve hrvatske zastupnike u Saboru morao biti kud i kamo veći politički, narodnosni i moralni gubitak, nego što je Stadlerov imao financijskih gubitaka. Saborska odluka, po Stadlerovu mišljenju, značila je da bi on iz novoga proračuna dobio 30.135 kruna manje nego dosad za svoje zavode i time bi automatski za taj iznos morala porasti godišnje njegova i onako visoka zaduženost u kojoj se gušio. Stoga je 16. kolovoza 1910. posjetio civilnoga doglavnika, baruna Benka, i potužio se na odluku Sabora od 28. srpnja, koji je definitivno potvrdio prijedlog proračunskog odbora. Doglavnik Benko upozorio je Stadlera da Zemaljska vlada ne može promijeniti zakonitu odluku Sabora ali se potrudila utjecati pozitivno na hrvatske članove proračunskog odbora, koji su prvotno predlagali smanjenje pripomoći nadbiskupijskim zavodim za 80.000 kruna te je reducirala njihov prijedlog na 30.620 kruna.¹⁸² Za ovo on ne treba kriviti ni Sabor ni Zemaljsku vladu, saopćio mu je Benko, nego politiku katolika koji su podijeljeni u dvije stranke i tu su politiku donijeli u Sabor, gdje Stadlerova stranka nije uspjela izboriti nijednog zastupnika u proračunskom odboru.¹⁸³ Stadler, videći definitivno da mu Vlada ne može vratiti smanjenu sumu od 30.215 kruna, obratio se 24. kolovoza 1910. papi Piju X. opširnomo predstavkom i zamolio ga da, svojim kanalima, zamoli Vladu u Beču i cara osobno, da spriječi oduzimanje sredstava Nadbiskupskoj gimnaziji u Travniku i da ih ne daju u korist franjevačke gimnazije u Visokom, kako je to bh. Sabor bio odlučio i Zemaljska vlada prihvatila, kasnije navodno i sam car sankcionirao. Stoga, u slučaju da dođe do oduzimanja tih sredstava, da bi spriječio zatvaranje sjemeništa u Travniku, Stadler je molio papu da smije uve-

181 Stenografski izvještaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog sabora god. 1910., 1, Sarajevo, 1910., str. 619-620; I. GAVRAN, *Lucerna lucens?*, str. 61-62; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 471.

182 ABH Sarajevo, GFM Präs. BH, 1268/1910. Dopis generala Varešanina ministru Buriánu 19. kolovoza 1910. Izgleda da nadbiskup Stadler, general Varešanin i barun Benko u svojim dopisima nisu jednodušni i navode dvije različite sume 30.215 kruna, odnosno 30.620 kruna!

183 "doch sei an der gegenwärtigen Situation, wie eben ausgeführt, weder der Landtag noch die Regierung Schuld, sondern eine Politik der Katholiken, welche sie in zwei Parteien in den Landtag brachte, wobei die Partei seiner Exzellenz des Erzbischofs nicht einmal die Wahl eines Ihrer Mitglieder in den Budgetausschuss zur Vertretung der tangierten Interessen zu erreichen vermochte". *Isto*.

sti poseban godišnji prirez (*tassa*) za održanje sjemeništa, ne samo na Kaptol, dijecezanske župe i dijecezanske svećenike. On je molio papu da može iznimno i na prosjački red (franjevce) uvesti prirez, jer franjevci u Bosni nisu "mendicanti" ("prosjački redovnici"), tvrdeći da je sjemenište u Travniku centralno sjemenište cijele metropolije.¹⁸⁴

U cijeloj ovoj od prave istine udaljenoj i previše napuhanoj atmosferi sukobljavanja, treba svratiti pažnju na višestruke ljudske nedosljednosti u ponašanju vodećih bh. katolika Hrvata. Naime, po Konvenciji između Svete Stolice i Carske vlade u Beču, odgoj i uzdržavanje pripravnika katoličkoga klera (svjetovnoga) u budućoj Vrhbosanskoj metropoliji bio je međunarodno potpisan i zagarantiran¹⁸⁵ i Carskom odlukom od 1881. oktobra.¹⁸⁶ Stoga, predviđenu sumu za izdržavanje dvaju institucija, sjemeništa u Travniku i bogoslovije u Sarajevu, nije mogao dokinuti ili preinačiti ni bh. Sabor, ni Zemaljska vlada u Sarajevu ni Zajedničko ministarstvo financija u Beču, nego jedino car. No u tom slučaju on bi morao prekršiti Konvenciju sa Svetom Stolicom, što car Franjo Josip nikada ne bi učinio.¹⁸⁷ Ukoliko

184 Stadler papi Piju X. 24. kolovoza 1910. AAV, SS, rubr. 247, fasc. 9, anno 1914, fol. 96r-101r, ovdje 101r. Pismo je popraćeno jednim vrlo opširnim izvješćem (*relazione*) o općem crkvenom i političkom stanju u BiH. Usp. AAV, SS, rubr. 247, fasc. 9, anno 1914, fol. 4r-80r (nepotpisani original); AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 27r-51v (prijepis). Izvješće nije Stadlerov autograf, nego je bilo sastavljeno u Vrhbosanskom ordinarijatu. Sudeći po izradi teksta i po misaonom duktusu najmanje dvojica autora sudjelovala su u njegovoj izradi.

185 "Nell'Arcidiocesi di Sarajevo verrà aperto per ora e senza ritardo un Seminario provinciale che soddisfi ai bisogni non solo dell'Arcidiocesi, ma ancora delle altre diocesi suffraganee, affinché per questo mezzo si formino abili soggetti del Clero secolare... Il Governo di Sua Maestà Imperiale e Reale Apostolica fornirà i mezzi occorrenti a tale istituto". ANGELO MERCATI (prir.), *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili*, I., Città del Vaticano, 1954., str. 1015.

186 ABH Sarajevo, GFM Präs. BH, 1208/1881.

187 Službeni dopis ministra Szlávyá nadbiskupu Stadleru od 19. prosinca 1881. ABH Sarajevo, GFM Präs. BH, 1208/1881. Gdje se nalazi danas original ova pisma i da li ga je Stadler uopće pohranio među važnijim spisima Nadbiskupije ili zagubio, nisam išao istraživati, jer sam našao identičan dopis Ministra Szlávyá Zemaljskoj vladi u Arhivu BH u Sarajevu. To će potvrditi otpravnik Nuncijature u Beču već 1. listopada 1910. kako mu je Ministarstvo vanjskih poslova saopćilo da Nadbiskup ne će pretrpjeti nikakvu štetu, jer mu ne će biti oduzeto ništa od godišnje dotacije: "l'Arcivescovo di fatto non subirà nessun danno, perché non gli sarà tolto nulla dall'assegno annuo".

je nadbiskup Stadler sve ovo još znao i kod sebe imao sve dokumente iz 1881., posebno pismo ministra Szlávya od 19. prosinca 1881., nije trebao imati straha pred odlukom bh. Sabora. Istodobno, prvaci HNZ-a, Mandić, Sunarić i Mazzi, promovirani doktori obaju prava, crkvenoga i građanskoga, trebali su unaprijed znati da ne će moći definitivno smanjiti dotaciju od 115.015 kruna za nadbiskupske zavode u Bosni, jer je ona bila utemeljena u potpisanoj Konvenciji i Carskoj odluci iz 1881. To su njih trojica čak i priznala pred otpravnikom poslova Bečke nuncijature, Rossi Stockalperom, i tvrdili da je njihova peticija, odnosno zahtjev u Saboru za povišenje dotacije za odgoj franjevačkoga pomlatka, bio jedino usmjeren u korist franjevac, ne na štetu nadbiskupa, jer su znali da on ne može izgubiti dotaciju, kao što je zapravo nije ni izgubio. Peticija je bila uperena protiv Zemaljske vlade, tako su argumentirali prvaci HNZ-a, jer je po Ustavu država (Monarhija), ne Zemaljska uprava, bila dužna osigurati sredstva za odgoj svećeničkoga pomlatka.¹⁸⁸ Drugim riječima, vodeći Zajedničari odglumili su politički vrlo vješto svoju ulogu u Saboru. Uvjerljivo su se založili za odgoj franjevačkoga pomlatka u BiH i time se odužili

Rossi Stockalper kardinalu Merry del Valu 1. listopada 1910. AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 9, fol. 107v. Prema tvrdnji američkoga isusovca Nicolla, koji je konzultirao Arhiv Austrijske isusovačke provincije, posebno njihove interne vijesti: *Nachrichten der österreichisch-ungarischen Provinz*, Nr. 8(1911.), str. 66-67, citira: "Als der Kaiser diesen Passus von der Streichung der 30.000 Kronen (točno je 30.215 kruna!) Subventionen im Landtagsbericht las, soll er mit dem Finger darauf gezeigt und ausgerufen haben: 'OHO!'...Als nun in der Herbstperiode wieder der Landtag zusammentrat, teilte die Regierung die kaiserliche Resolution den Abgeordneten mit und wies auf die Konvention hin, welche internationalen Charakter habe, mit anderen Worten, es wurde dem Landtag bedeutet, dass er gar keine Kompetenz habe, ein zwischen zwei Souveränen geschlossenes Abkommen zu modifizieren. Der Landtag nahm zwar diese Erklärung nicht zur Kenntnis, allein dies änderte an der ganzen Sache nichts". Je li Sabor poslije ove carske odluke proporcionalno povećao i subvencije pravoslavnih i muslimana, treba utvrditi u Saborskim spisima. Usp. L. A. NICOLL, *Anton Puntigam*, str. 140-141; P. VRANKIĆ, *Religion und Politik*, str. 726.

- 188 "A tal proposito mi hanno detto che la mozione fatta nello scorso luglio alla Dieta era diretta a favorire i francescani senza nuocere all'Arcivescovo, perché ben sapevano che questo non poteva perdere il sussidio, come di fatto non lo perderà, ed era altresì diretta contro il Governo, poiché in forza della Costituzione non l'Amministrazione provinciale ma lo stato era tenuto a provvedere per i sussidi". Izvješće otpravnika poslova Nuncijature u Beču, mons. Rossi Stockalpera kardinalu Državnom tajniku 13. listopada 1910. AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 10, fol. 141r-142r.

franjevcima za njihovu snažnu izbornu potporu. Prividnim financijskim prijetnjama utjerali su prevelik strah nadbiskupu Stadleru, cijelom njegovu političkom krugu, posebno isusovcima, koje su najradije htjeli potjerati iz Bosne. Pred pravoslavnim i muslimanskim sabornicima predstavili su se vođe HNZ-a kao moderni, sposobni i nadstranački političari, čak i prema vlastitoj konfesiji, na što bi se svi inteligentniji Hrvati i katolici u BiH trebali upitati koga su to oni izabrali u Sabor. Već u jesen 1910., poslije povratka iz Rima, Stadler ne spominje više pitanje dotacije Travničkoga sjemeništa. Car i kralj Franjo Josip I., kada je bio upozoren od svojih pravnih savjetnika ili kada je sam primijetio, čitajući nezakonitu odluku bh. Sabora, kako tvrde *Isusovačke vijesti*, potvrdio je saborsko povećanje dotacije za franjevačke odgojne zavode u BiH. Istovremeno je potvrdio već odobrenu dotaciju za nadbiskupske zavode u duhu Konvencije i njegove odluke iz prosinca 1881. i time stavio izvan snage Saborsku odluku.¹⁸⁹

Stadler, zasigurno izmrcvaren svim ovim starim i novim događajima, neposredno poslije ljetnih ferija, krajem rujna 1910., zaputio se ponovo u Rim u nadi da će uz pomoć Svete Stolice, osobito pape Pija X., moći poništiti odluku Sabora, prisiliti franjevce da napuste župe i progurati svoje kandidate na biskupske stolice u Mostaru i Banjoj Luci.¹⁹⁰ Prije polaska u Rim poslao je 13. rujna još jedno pismo na talijanskom prijevodu, koje je bilo isti dan upućeno Franjevačkom provincijalatu u Sarajevu, kao odgovor na njegovo pismo s provincijske sjednice, održane 7. rujna 1910. Osim sve gorčine i pelina, kojima je odisalo pismo, mogla se između redaka čitati čežnja za izmirenjem.¹⁹¹

189 ABH Sarajevo, GFM Präs. BH, 1208/1881. I o ovoj novoj carskoj odluci, koja je sigurno bila saopćena Zajedničkom ministarstvu financija, logično i Zemaljskoj vladi u Sarajevu, mora postojati službeni akt, koji bi i danas trebao biti pohranjen u Arhivu BiH u Sarajevu i u HHStA u Beču. Prema izvješću austrijskih isusovaca Zemaljska je vlada izvijestila Sabor o carskoj odluci. I o ovom saopćenju Zemaljske vlade morao bi biti pohranjen službeni akt u Arhivu BiH u Sarajevu.

190 Kako je već gore spomenuto radilo se o pomoćnom biskupu Šariću kao koadjutoru u Mostaru te generalnom vikaru Hadroviću kao biskupu koadjutoru u Banjoj Luci. ABH Sarajevo, GFM Präs. BH, 95/1910.; P. VRANKIĆ, *Religion und Politik*, str. 513; ISTI, "Izbori i imenovanja biskupâ u Hercegovini u doba austro-ugarske vladavine (1878.-1918.)", u: *Hercegovina*, 4, Mostar - Zagreb, 2018., str. 262-264.

191 Stadler Franjevačkom provincijalatu u Sarajevu i Državnom tajništvu u Rimu 13. IX. 1913. AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 16, fol. 34r-36v. Vidi Prilog br. 7 i 8.

U Rimu je bio primljen kod kardinala Merry del Vala i kod pape Pija X. U usporedbi s audijencijom u svibnju, Stadlerov položaj se vidno pogoršao u očima Svete Stolice. Ovoga je puta bilo stiglo kudikamo više teških, većinom poluistinitih optužbi protiv njega, orkestriranih od njegovih mnogobrojnih protivnika s više strana. Uhodana višegodišnja podrška i povjerenje pape Pija X. u Stadlera i njegovo djelo bili su ovoga puta vidno poljuljani. No, papa, koji ga je čak dvaput primio i sigurno pažljivo saslušao, pokušao ga je smiriti, savjetovati mu da se vrati u Sarajevo i obećao mu da će Sveta Stolica sve ispitati i na temelju svoje istrage odlučiti. Sigurno ga je i kardinal Merry del Val mogao tješiti da se Sveta Stolica zauzela kako kod Cara tako i kod Carske vlade u Beču da se poštuje konvencija i da se ne smanjuje već desetljećima utvrđena dotacija za Travničko sjemenište. Više ne znamo i ne možemo naslutiti što se sve odigralo u odajama Apostolske palače.¹⁹² Tko poznaje stil Svete Stolice, može u postupku pape i njegova državnoga tajnika otkriti prvu dozu serviranja lako probavljivog nagovještaja budućeg apostolskog pohoda!

Boraveći u penzionu kod Sestara Presvetoga križa na Trgu sv. Petra, Stadler je češće objedovao s mons. Csiszárikom,¹⁹³ kojega nije bliže poznao, a čini se da se nije ni trudio da ga bolje upozna. U povjerenju je otkrio ovom austrijskom diplomatskom sugovorniku sve važnije točke svojih planova, koje je htio ostvariti preko Svete Stolice: poništenje odluke bh. Sabora o smanjenju dotacije za nadbiskupske zavode, izvršiti pritisak na franjevce da prihvate uvođenje kongrua i definitivno postići njihovo povlačenje sa župa u samostane, osim onih župa koje pripadaju samostanima.¹⁹⁴ Csiszárík je odmah pre-

192 Za rješenje spora u duhu Konvencije zalagala se uspješno nuncijatura u Beču, koja je stupila u razgovore s Ministarstvom vanjskih poslova i Ministarstvom financija. Kao sugovornici Nuncijature spominju se odjelni pročelnici Edward von Horowitz i Lajos Thallóczy. Otppravnik Nuncijature u Beču Rossi-Stockalper kardinalu Merry del Valu, 1. 10. 1910., AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 9, fol. 106r-108r.

193 Johann (János) Csiszárík (Červený Kláštor/Slovačka, 1860. - Budapest, 1936.) dr. theol., kanonski tajnik (1906.-1909.), kanonski savjetnik Austrougarskog veleposlanstva pri Svetoj Stolicy (1909.-1916.), savjetnik u Zajedničkom ministarstvu vanjskih poslova u Beču (1916.-1918.), visoki činovnik Ugarskoga ministarstva vanjskih poslova (1920.-1932.), naslovni biskup Almisse 1917. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_C/Csiszarik_Janos_1860_1936.xml (16. 5. 2021.).

194 Otppravnik Moritz Pálffy ministru Aehrenthalu 6. X. 1910. HHStA Wien, F26/K34, 26, Bischöfe-Stadler 2, fol. 109r; Pálffy ministru A. Aehrenthalu

nio vijesti ne samo svome veleposlanstvu, koje ih je prosljedilo u Beč, nego i Franjevačkoj generalnoj kuriji u Rimu.¹⁹⁵ Na povratku iz Rima Stadler se navratio u Zagreb kod svoga suborca i prijatelja, ne uvijek političkog istomišljenika, teško oboljela dr. Franka. Tu je održao 17. listopada zapažen, ali u sebi proturječan govor, koji je prenio domaći tisak a među njima i *Hrvatski dnevnik*. Osvrćući se na sukob s franjevcima, Stadler je tvrdio da sve što je dosad učinio i čini prema ovim redovnicima i njihovim župama, ne poduzima to iz vlastite pobude, nego to čini na temelju savjeta koji su mu bili dani u vrijeme njegova ulaska u Bosnu.¹⁹⁶ Po dolasku u Sarajevo nije mogao slutiti da je u tom trenutku bio na najboljem putu da i kod Svete Stolice izgubi ne samo svoju zadnju veliku bitku protiv franjevaca i HNZ-a nego možda i nadbiskupsku stolicu.

Otpor bosanskih franjevaca, političkih vođa HNZ-a, Zemaljske vlade, austrougarske diplomacije i Franjevačke generalne kurije u Rimu bit će jači od Stadlerovih planova, želja i vrlo skromnih veza. Pone-

13. X. 1910. HHStA Wien, PA 63308-6/1910; F26/K34, 26, Bischöfe-Stadler 2, fol. 160r-163r; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 474; M. KREŠIĆ, "Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica", str. 493.

195 Postoji više verzija kako su bosanski franjevci ili Generalna kurija Reda vrlo rano dolazili do točnih saznanja o Stadlerovim namjerama u Sarajevu i Rimu. Osim ovoga rimskog slučaja, koji smo upravo prikazali, postoji verzija koju je u jednom pismu kasnije dao naslutiti delegat Bastien u Sarajevu i koja je isto tako uvjerljiva. Po njegovu saznanju Stadler je svoje službene dopise Svetoj Stolici davao prevoditi na talijanski jezik jednoj povjerljivoj osobi u Sarajevu, možda čak i jednom uredu za prevodenje. Preko te osobe ili ureda, koji je stajao i Provincijalatu Bosne Srebrene na raspolaganju, franjevci su uspijevali doći u posjed prijepisa Stadlerovih dopisa Svetoj Stolici. Nije isključeno da se i Zemaljska vlada, želeći pravovremeno saznati Stadlerove poteze, bila umiješala u nezakonito kontroliranje Stadlerove korespondencije. Predstavnici Zemaljske vlade, isusovci i čak nuncijatura u Beču spominju već općepoznate navike nadbiskupa Stadlera: nekontrolirane izjave, naglo reagiranje i povodljivost.

196 *HD* od 18. 10. 1910. Franjevci, koji su u stopu pratili Stadlerovo kretanje i djelovanje, čitali su svaku njegovu izjavu. Ukoliko je bilo potrebno, prenosili su ih i u Rim. Tako su prenijeli i ovaj Stadlerov diplomatski "promašaj" u Zagrebu koji se mogao odnositi samo na Svetu Stolicu. Stoga su se franjevci slavodobitno pitali, jer su svi u Monarhiji i u zemlji bili "sretni i zadovoljni" s franjevcima - car, Vlada i narod: tko to, dakle, gura Stadlera od njegova ulaska u Bosni, ima već 29 godina, da to sve čini? Nisu odgovorili ali su indirektno prstom pokazali u Svetu Stolicu! *Chi dunque spinge Mons. Stadler, e fin dal suo primo ingresso nella Bosnia, e cioè da ben 29 anni?* AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 9, fol. 115r.

kada se istraživaču nameće misao da je vrhbosanski nadbiskup sebe potpuno precijenio i da onu riječ Gospodinovu iz Lukina Evanđelja nije na sebe primijenio i ispitao je li kadar oduprijeti se tolikim protivnicima.¹⁹⁷ U doba Stadlerova boravka u Rimu požurili su se i njegovi protivnici s protunapadom. Najprije je krenuo provincijal Mišić i posjetio 6. listopada zemaljskoga doglavnika Benka, izjadao mu se i sutradan mu uručio predstavku za ministra Aehrenthala, izražavajući u njoj duboki strah da će Stadler ponovo pokušati postići u Rimu da se franjevci povuku sa župa u samostane i da se župe predaju dijecezanskom kleru. Benko je odmah izvijestio Zajedničko ministarstvo financija u Beču i prenio Mišićeve bojazni te priložio provincijalovo pismo u kojemu on na nedotjeranom njemačkom, redodržavnički i servilno, zaklinje ministra vanjskih poslova da ih zaštiti u Rimu od Stadlerova proganjanja: "Neka se Vaša Ekscelencija svojim velikim i moćnim utjecajem u Rimu kod Svete Stolice za nas zauzme da nas se pusti u miru, da nam se ne oduzimaju župe, kako bismo mogli i dalje razvijati svoju djelatnost u korist zemlje, naroda, u interesu države i Monarhije i na čast naših najboljih mecena (pokrovitelja!) slavnih Habsburga."¹⁹⁸ Negdje u isto vrijeme poslao je Mišić na Franjevačku generalnu kuriju u Rim starog i prekaljenog borca, bivšeg provincijala fra Anđela Ćurića iz Livna, koji se između 1897. i 1900., u doba brojne sekularizacije franjevac, poprilično uspješno sučeljavao s nadbiskupom Stadlerom. Ćurić je bio uvjereni Zajedničar, vješt talijanskom jeziku, dobar poznavatelj franjevačkih povlastica i trebao je poslužiti kao pomoć generalnom definatoru Luliću u obrani redodržavnih prava Bosne Srebrene.¹⁹⁹ Još u ljeto 1910. sastavio je bosanski franjevac Jeronim Vladić vrlo opširan memorandum i uputio ga Zboru za biskupe i redovnike u Rim. U njemu je, naravno s franjevačkoga gledišta, prikazao sve najvažnije sukobe

197 Usp. Lk 14,32.

198 "Mögen Euere Exzellenz sich unser durch grossen und mächtigen Eurer Einfluss! in Rom beim hl. Stuhle annehmen, damit man uns in Ruhe lässt, die Pfarreien nicht wegnimmt, auf dass wir weiterhin unsere Tätigkeit zu Gunsten des Landes, des Volkes, der Staats - und Monarchie Interessen und zur Ehre unserer besten Mecenas (Mäzenen!) des glorreichen Habsburger entfalten können". Mišić ministru Aehrenthalu 7. X. 1910., ABH Sarajevo, LR, 6256/1910.; HHStA Wien, PA 63309-6/1910.

199 Pálffy ministru Aehrenthalu 17. X. 1910. HHStA Wien, F26/K34, 26, Bischöfe-Stadler 2, fol. 139vr-140r. Spomenuti bivši provincijal u ovom dopisu mogao je biti jedino fra Anđeo Ćurić.

između Stadlera i franjevaca u proteklih 28 godina.²⁰⁰ Poslije ovih prvih poteza od Redodržave Bosne Srebrene započela je međunarodna, dobro organizirana akcija HNZ-a za spašavanje bosanskih franjevaca i njihovih župa. Nju su predvodili vodeći političari i iskusni pravници iz HNZ-a: Mandić, Sunarić i Mazzi. Najprije su pošli u Beč i posjetili zajedničkoga ministra financija Buriána i predali mu 11. listopada 1910. vrlo oštru predstavku protiv Stadlerovih opasnih crkveno-političkih planova uperenih protiv franjevaca i priprijetili nužnim crkvenim razdorima, ukoliko mu se iziđe u susret.²⁰¹ Potom su posjetili mnoge utjecajne osobe u Beču i posvuda agitirali protiv nadbiskupa Stadlera i prijetili dovodeći u sumnju postojanost katolika u Bosni: "S toga hrvatski poslanici izriču odlučnu bojazan, da će namjere nadbiskupa Stadlera, koje idu da potisnu općenito obljubljenje Franjevce u korist jezuita, ako Sv. Otac na njih pristane, imati za posljedicu pokret megju katolicima Bosne za otpad u pravoslavlje".²⁰² Potom su se navratili u Nuncijaturu i izložili otpravniku poslova svoje optužbe protiv Stadlera u drugačijem svjetlu, jer je Nuncijatura bila bolje upoznata s cijelim slučajem nego bečki ministri.²⁰³ Stigavši u Rim bili su primljeni 16. listopada kod kardinala Merry del Vala i zatražili zaštitu od Stadlerovih postupaka. Sutradan, 17. listopada 1910., bili su i u audijenciji kod pape Pija X. i uručili mu opširniju

200 Arhiv Franjevačkog provincijalata (AFP) u Sarajevu, XV., 1104. Sadrži 61 stranicu. M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 198. Grijak navodi 161 rukopisnu stranicu. Usp. Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 724, bilješka 2264.

201 "Wenn der Erzbischof Stadler auch mit einem Punkte seiner gegen die Franziskaner in Rom geführten unbegründeten Klage reüssiert, dann werden in unserem Vaterlande unberechenbare Folgen, unbeschreibliche religiöse Bewegungen und Spaltungen unvermeidlich entstehen müssen". Ovaj dokument nije se mogao naći u Bečkom arhivu. Usp. AFS-Gorica/Livno, fasc. "Dopisi duhovnih vlasti"; I. GAVRAN, *Lucerna lucens?*, str. 198-199; M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 235, bilj. 114. Vidi Prilog br. 11.

202 Ovu je vijest prenijela *Vrhbosna* iz *Neues Wiener Abendblatt* od 11. listopada 1910. Usp. "Pokret u pravoslavlje", u: *Vrhbosna*, 24/1910., br. 20, 20. X. 1910., str. 325-326, ovdje 325. Ovakve su se prijetnje događale češće od "Barišičeve afere" u prvoj polovici 19. stoljeća do druge polovice 20. stoljeća. I u novije vrijeme poznati su sukobi i s time povezane prijetnje o prelasku na pravoslavlje prilikom podjele, odnosno odstupanja župa: "Hercegovački slučaj" ili sukob prigodom osnivanja župe Haljinići kod Kaknja. *Nihil novi sub sole* - Ničeg novoga pod suncem!

203 Rossi Stockalper kardinalu Merry del Valu 13. listopada 1910., AAV, SS, anno 1914, rubr. 247., fasc. 9., fol. 110r-111v.

predstavku na talijanskom jeziku, izložili usmeno svoje molbe u korist franjevaca i iznijeli poluistinite i vrlo nepovoljne optužbe protiv nadbiskupa Stadlera, njegova klera i isusovaca. Zahtijevali su u šest točaka: zabranu daljnjeg izdavanja *Hrvatskoga dnevnika*, zabranu HKU-a, dokidanje zabrane da franjevci mogu biti članovi HNZ-a, zapovijed da se zadrži *status quo* u pastoralu, zabranu štetnih Stadlerovih špekulacija crkvenim imetkom te zabranu da se Kaptol vrhbosanski može služiti crkvenim ovlastima u profane i političke svrhe.²⁰⁴ Franjevačka generalna kurija, generalni prokurator, p. Bonaventura, generalni definator Lulić i prispjeli fra Anđeo Ćurić bili su vjerni pomagači Zajedničarske delegacije u Rimu. Osim audijencije kod pape, delegacija je bila primljena još i kod kardinala pročelnika Svetoga zbora za širenje vjere i kardinala pročelnika Svetoga zbora za biskupe i redovnike. Imao se dojam kao da je delegacija HNZ-a postala državna delegacija BiH i došla u posjet Svetoj Stolici! Ovakve počasti nisu nikad doživjeli u Rimu niti nadbiskup Stadler niti drugi bh. biskupi u doba austrijske uprave u BiH. Delegacija HNZ-a po povratku u Sarajevo bila je sigurna da je spriječila ono najgore za svoju stranku i za bosanske franjevce, te je bila čvrsto uvjerena da je postavila "mrgin" nadbiskupu Stadleru, koji on ubuduće ne će moći tako olako prelaziti.²⁰⁵ Ostatak posla u Rimu odrađivali su i dalje uzajamno Franjevačka generalna kurija i austrougarsko veleposlanstvo pri Svetoj Stolici. Nastalo je gotovo svakodnevno obostrano "opsjedanje" pape Pija X. i njegova državnog tajnika, dok austrijski veleposlanik, po nalogu ministra Aehrenthala,²⁰⁶ nije konačno iznudio obećanje od

204 Spomenica zastupnika HNZ papi Piju X., 16.-17. X. 1910. Original: AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 16., fol. 6r-8v, Prijepis: AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439. fol. 67v-69r. Vidi Prilog br. 12.

205 Trojica članova hrvatske deputacije hvalili su se poslije po BiH da su na poseban način stekli simpatije kapucinskoga (franjevačkog) kardinala Josipa Calsanz Vives y Tutóa, pročelnika Svetoga zbora za biskupe i redovnike. AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 16, fol. 12v.

206 Odmah poslije Mišićeva posjeta barunu Benku, na inzistiranje Zemaljske vlade, sačinjen je u Ministarstvu financija podsjetnik (*Aide.-mémoire*) od četiri točke i prosljeđen preko Ministarstva vanjskih poslova Veleposlanstvu u Rim. Ministar je zahtijevao da četiri Stadlerove točke protiv franjevaca Kurija ne smije riješiti bez suglasnosti carsko-kraljevske vlade ("die gegen die Franziskaner gerichteten Bestrebungen des Erzbischofs Stadler in den in Rede stehenden vier Fragen seitens der Curie nicht mit Außerachtlassung eines Einvernehmens mit der k.u.k. Regierung erledigt werden"). Ministar Aehrenthalu grofu Pálffy, 11. X. 1910. HHStA Wien, F26/K34, 26, Bischöfe-Stadler 2, fol. 115v.

Svete Stolice da ne će ništa poduzimati bez suglasnosti Carsko-kraljevske vlade u Beču. No dodatno ucjenjivanje bilo je još teže, jer je veleposlanik grof Szécsen tražio da se dobro pripazi da ne nastanu neredi protiv isusovaca, ukoliko se poduzmu odluke na štetu franjevac, jer su vrlo popularni. Vrhunac ksenofobskih prijetnji protiv isusovaca pristiglih iz Bosne koristio je i ministar vanjskih poslova i njegov veleposlanik kod Svete Stolice, grof Szécsen.²⁰⁷

Sveta se Stolica odlučuje za apostolski pohod

Državno tajništvo i Zbor za izvanredne crkvene poslove dali su se na proučavanje optužbi nadbiskupa Stadlera, njegova Kaptola, dijecezanskih svećenika i isusovaca protiv franjevaca i HNZ-a te obrnuto i na protuoptužbe franjevaca, dvojice biskupa franjevaca i franjevcima odanih hrvatskih političara iz BiH protiv Stadlera, njegova Kaptola, dijecezanskoga klera i isusovaca. Tek nakon ovoga proučavanja svih prispjelih dokumenata doznali su dubinu i širinu razdora i netrpeljiva ophođenja među bosanskohercegovačkim biskupima, svećenicima, vjernicima i političarima, posebno u trokutu između nadbiskupa Stadlera, njegovih sufragana i bosanskih franjevaca. U tu svrhu Zbor za izvanredne crkvene poslove pripremio je i tiskao podulje izvješće (*relazione*),²⁰⁸ s najvažnijim dokumentima, osamnaest (18) na broju, koji su trebali poslužiti za razumijevanje i produblјivanje cijele problematike i donošenje potrebnih odluka na budućoj sjednici.²⁰⁹ Na kraju izvješća stajala su tri pitanja (*dubbi*), na koja su članovi, većinom kardinali, Zbora za izvanredne crkvene poslove, na svojoj

207 "II Sig. Conte Szécsen ha insistito presso il sullodato Eminentissimo perché nulla dalla S. Sede si decidesse nei varî dissidî in questione, senza la previa intesa con l' I. R. Governo. Inoltre lo stesso Sig. Ambasciatore ha dichiarato esser necessario grande, cautela inquanto ché ormai nell'opinione pubblica di Bosnia si vedono troppo (sia pure ingiustamente) i gesuiti dietro Mons. Stadler; e siccome i francescani sono colà tanto popolari, ci sarebbe da temere che una decisione in loro danno potrebbe urtare il sentimento della grande maggioranza, e dare appiglio ad un movimento (popolare e di stampa) contro i gesuiti, cosa tanto più facile dopo le voci corse e gli esempi eccitanti venuti dal Portogallo in queste ultime settimane". AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 19rv.

208 *Bosnia-Erzegovina. Questioni politiche e religiose. Parrocchie e congrua* (Bosna i Hercegovina. Politička i vjerska pitanja, župe i kongrua) AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 14r-19v.

209 *Isto*, fol. 20r-82v.

1147. sjednici 8. studenoga 1910. trebali dati odgovore i predočiti ih papi Piju X.:

I. *Da li i koje postupke treba poduzeti u odnosu na dva društva, Hrvatska Narodna Zajednica i Hrvatska Katolička Udruga.*

II. *Na koje postupke treba ukazati:*

a) *da se poboljšaju odnose između redovničkog svećenstva i Nadbiskupa sa svjetovnim svećenstvom Bosne i Hercegovine;*

b) *s obzirom na pitanje župa;*

c) *u vezi s uvođenjem kongruie (svećeničke nadarbine-plaće).²¹⁰*

Po ustaljenoj kanonskoj i diplomatskoj praksi Svete Stolice, kada bi se steklo uvjerenje da su problemi u jednoj mjesnoj Crkvi bili veliki, optužbe i razdori, kao u ovom slučaju, teški i neshvatljivi i kada to nisu mogli riješiti međusobnim dopisivanjem uz eventualno uključivanje dotične nuncijature, Sveta je Stolica slala svoga, apostolskog pohoditelja (vizitatora) u spomenute krajeve.²¹¹ Budući da se unutar svih optužbi i protuoptužbi radilo i o teškim prigovorima protiv jednoga nadbiskupa i metropolite (Stadlera) i jednoga mjesnog ordinarija (Markovića), bilo je odlučeno da se odluka prepusti papi. Papa Pio X., da bi zaštitio ugled Crkve i ugled već više puta napadana i ponižavana, no za Crkvu u BiH veoma zaslužna nadbiskupa Stadlera, dao je pohoditelju naslov apostolskoga delegata - *consilium cepimus mittendi legatum*.²¹² Slanje jednoga svjetovnog svećenika, biskupa, isusovca, franjevca ili nekog drugog redovnika iz susjedne Hrvatske bilo bi u ovom slučaju "pristrano".²¹³ Stoga je izbor pao na neutralnu osobu iz

210 I. - *Se e quali procedimenti conviene prendere a riguardo delle due società, Nazionale Croata, e Croata cattolica.*

II.- *quali procedimenti occorra additare:*

a) *per migliorare le relazioni tra il clero regolare e l'Arcivescovo col clero secolare della Bosnia-Erzegovina;*

b) *riguardo alla questione, delle parrocchie;*

c) *riguardo all' introduzione della congrua.*

211 GAETANO MORONI, "Visitatore Apostolico", u: *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, vol. CI, Venezia, 1860., str. 134-139.

212 Nacrt vlastoručnog pisma Pija X. nadbiskupu Stadleru, njegovim sufraganima i franjevačkim provincijalima od 28. studenoga 1910. ASV SS anno 1914, rubr. 247, fasc. 10, fol. 4r-5r. Vidi Prilog br. 15.

213 Bosansko-hercegovački franjevci bojali su se i sigurno su znali spriječiti preko generalnoga definitora Lulića, da Sveta Stolica imenuje uzorna i asketski

inozemstva, belgijskoga benediktinca i vrsnoga crkvenog pravniku dom Pierrea Bastiena,²¹⁴ koji će biti delegat Svete Stolice u BiH od 16. prosinca 1910. do 13. listopada 1914.²¹⁵ Druga važna odluka pape Pija X. bila je izričita zabrana voditi ikakve međusobne političke borbe i polemike preko bh. medija koji su stajali pod utjecajem nadbiskupa Stadlera (*Hrvatski dnevnik* i *Vrhbosna*), franjevacu (*Serafinski perivoj*) i pod uplivom HNZ-a i franjevacu (*Hrvatska zajednica*). Nijedna od ove dvije odluke nije išla u prilog nadbiskupu Stadleru, dok su franjevci, imajući bogato višestoljetno iskustvo u ophođenju s apostolskim pohoditeljima i drugim iz inozemstva u BiH upućenim emisarima, dobročiniteljima, diplomatima i političkim agentima, mogli

orijentirana dubrovačkoga franjevca, višestrukoga generalnog pohoditelja franjevačkih provincija među Hrvatima, fra Urbana Taliju, dobra poznavatelja franjevačke stvarnosti u BiH, svećenika, profesora i provincijala, bliska socijalno-teološkim nazorima nadbiskupa Stadlera, kao pohoditelja Crkve u BiH.

- 214 Bastien, Dom Pierre (Virton, Belgija, 1866. - Maredsous, Belgija, 1943.), belgijski benediktinac iz poznate opatije Maredsous. Poslije novicijata u svojoj opatiji studirao je filozofiju kod benediktinaca u Sekovi (Seckau) u Štajerskoj, teologiju na Benediktinskom učilištu San Anselmo u Rimu. Za svećenika zaređen je 1890. godine. Po završetku studija u Rimu vratio se u Belgiju 1891. i radio kao nastavnik na školi svoje opatije. Poslije je otišao na Sveučilište u Louvainu, gdje je nastavio studij kanonskoga prava. Radio je kao predavač redovničkoga prava na spomenutom Učilištu San Anselmo u Rimu 1906.-1910. i 1920.-1939. Bio je savjetnik brojnih Rimskih zborova (kongregacija). Osim toga bio jedan od urednika *Acta Apostolicae Sedis*, suizdavač *Collectanea* i suradnik u pripremanju Crkvenoga zakonika (*Codex juris canonici*) objavljena 1917. Slovio je kao vrstan pravnik i povjerljiva osoba tadanjega državnog tajnika, kardinala Merry del Vala i austrougarskoga veleposlanstva pri Svetoj Stolici. Usp. *Annales OSB 1920-1926*, Romae, 1926., str. 142; H. DE MOREAU, "Dom Pierre Bastien (1866-1940)", u: *RLM*, 25 (1939.-1940.), str. 153-157; PIUS ENGELBERT, *Sant' Anselmo in Rom. College and University from the Beginings to the Present Day*, Collegetville, Minnesota, 2015., str. 127-128. Pater Bastien postao je 1905. poznat u kanonističkim krugovima po objavljenoj disertaciji o imovinskom pravu Crkve. Usp. PIERRE BASTIEN, *Des censures qui atteignent la liquidation des biens ecclésiastiques et des congrégations religieuses*, Paris, 1905. S ovom teološkom i kanonističkom izobrazbom bio je jedan od najsposobnijih mladih kanonista koji su Svetoj Stolici stajali na raspolaganju i kao takav preuzeo je službu papinskog delegata u Katoličkoj Crkvi u BiH. P. VRANKIĆ, *Religion und Politik*, str. 501-502.
- 215 Državni tajnik obavijestio je 16. prosinca nadbiskupa Stadlera o imenu i osobi delegata Bastiena te o njegovu skorom dolasku u BiH. Predstavio ga je kao osobu punoga povjerenja Svete Stolice i vrlo sposobna za povjerenju zadaću. Zamolio je nadbiskupa da o tome obavijesti svoje biskupe sufragane i franjevačke provincijale. Pismo kardinala Merry del Valaa nadbiskupu Stadleru od 16. prosinca 1910. ASV, SS, 1914. rubr. 247, fasc. 10, fol. 23r-v. Vidi prilog br. 18.

biti zadovoljni. Stadler, videći da se mora podložiti ritmu nadolazeće vizitacije, privedno se pomirio i pokušao se posvetiti, ovaj put puno ozbiljnije, svome najvećem, gorućem i stalno potiskivanu problemu, previsoke zaduženosti, koja mu je mogla još dodatno ili čak vrlo negativno naškoditi i u očima Svete Stolice.

Instrukcije (upute) za apostolski pohod u BiH bile su napisane 9. prosinca 1910. i uručene delegatu Bastienu.²¹⁶ Sadržavale su 12 točaka i predstavljale su vrlo tešku i gotovo neizvedivu zadaću za svakoga pohoditelja, jednu vrstu *mission impossible*. Ovdje ćemo dati kratak pregled važnijih točaka ovih instrukcija. Svakako vrlo važna bila je 2. točka u kojoj se kaže da tisak u posjedu HNZ-a, franjevac i nadbiskupa Stadlera održava i raspiruje polemike. Delegatova zadaća bila je ne samo da spriječi polemike, nego i da taj tisak ne nastupa kao glasilo nadbiskupa, franjevac i općenito svećenstva te da se svećenstvo ne pojavljuje u prvim redovima političkih borbi.²¹⁷ U 3. točki preporuča se delegatu da sve poduzme, da se biskupi i svećenici ne miješaju previše u političke organizacije i borbe i da izbjegavaju biti prvi umiješani i odgovorni kako u unutarnjim sučeljavanjima Hrvata katolika tako i u borbama sa srpskim i muslimanskim strankama.²¹⁸ Točke 4. i 5. Bastienovih uputstava sadržavale su isto tako tešku zadaću za Apostolskoga delegata. On je trebao utvrditi hoće li narod biti zadovoljan ili barem da ne će biti protivan prelaskom župâ iz redovničkih u ruke svjetovnih svećenika (*se il popolo è contento o almeno non avverso di passare nelle parrocchie del clero regolare al secolare*). Isto tako delegat je imao utvrditi bi li puk bio zadovoljan s uvođenjem kongruje umjesto desetine ili barem da joj ne bi bio pro-

216 AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 10, fol. 10r-11v, 13-rv-18r-20v. Vidi Prilog br. 16.

217 "Si informerà su lo stato reale della stampa croata più o meno dipendente sia dai dirigenti della Società Croata Nazionale e dai francescani sia dall'Arcivescovo. Questa stampa mantiene le polemiche e le inasprisce. Veda il P. Bastien non solo di impedirle, ma possibilmente di farsi che la stessa stampa non risulti come portavoce dell'Arcivescovo o dei francescani ed in genere del clero affine di non metter questo in prima fila nelle lotte politiche." *Isto*.

218 "Da questo stesso punto di vista e pur tenuto conto delle speciali condizioni del clero in Bosnia Erzegovina, vegga il P. Bastien di proporre opportune misure per evitare che l'episcopato e (relativamente almeno) il clero immischi troppo in organizzazioni e lotte politiche per evitare ch'esso resti poi il primo implicato e responsabile sia delle eventuali dissensioni interne fra croati (cattolici), sia nella lotta contro il partito serbo (scismatico) e il partito mussulmano." *Isto*.

tivan (*se il popolo sia contento od almeno non avverso all'introduzione della congrua parrocchiale in luogo della decima*). Kud i kamo veći napor predstavljalo je pitanje: utvrditi je li franjevačka praksa utjerivanja desetine (bir) od vjernika u BiH odgovarala metodama koje su malo prikladne dostojanstvu svećeničkom i gotovo - poreznom (*che attualmente da esso si sono stati accusati di riscuotere le decime con metodi poco convenienti alla dignità sacerdotale e quasi fiscale*).²¹⁹ Osim ostalih točaka najzanimljivije su 10. i 11. U desetoj točki, koja u sebi sadrži čistu ksenofobsku crtu onoga vremena kod hrvatskih političara i franjevca u BiH, delegat je trebao ispitati je li istina da javno mnijenje optužuje isusovce kao poticatelje Stadlerovih protufranjevačkih akcija da ih to čini moralno odgovornima.²²⁰ No, vrhunac Delegatova istraživanja, koja je dosadašnjim istraživačima promakla, predstavljat će za Stadlera, ako je on to ikad saznao, 11. točka. U njoj su navedene optužbe upravnoga i financijskoga karaktera u poslovanju vrhbosanskoga nadbiskupa kako u Nadbiskupiji tako i općenito u njegovoj praksi, koje je delegat Bastien bio dužan provjeriti, kontrolirati i o tome Svetu Stolicu izvijestiti. Bastien je imao pravo ispitati, ako bude potrebno, poslovanje i drugih dviju biskupija, Mostara i Banje Luke.²²¹

219 *Isto.*

220 *Isto.*

221 "Sono stati segnalati alla S. Sede dei disordini nell'amministrazione dei beni della Mensa Arcivescovile di Sarajevo. Mons. Stadler ha formato, si dice ma non assicurato alla sua Diocesi un patrimonio di cinque milioni di corone, il quale è gravato di debiti per tre milioni di lire pei quali s'afferma che sono pagati interessi usurari. Si accusa l'Arcivescovo di essersi impegnato in speculazioni arbitrarie e rovinose, d'avere speso per le ultime elezioni una fortissima somma. Il P. Bastien controllerà, per tanto, l'amministrazione economica della Mensa di Sarajevo e potrà pure controllare, se ne sarà il caso, anche quelle delle altre diocesi di Bosnia Erzegovina". Istrukcija Državnoga tajništva Svete Stolice p. Bastienu 9. prosinca 1910. ASV, SS, 1914., rubr. 247, fasc. 10, fol. 20r. 20v. Ove su optužbe u očima mnogih bile činjenice i javna tajna. Bile su raširene od vodstva HNZ-a i od bosanskih franjevaca po Sarajevu i Rimu. Zemaljska vlada u Sarajevu izvijestila je Ministarstva financija i vanjskih poslova u Beču. Državno tajništvo Svete Stolice saznalo je od Nuncijature u Beču i od austrougarskoga veleposlanstva u Rimu. Čak i jedan vrijedan i ozbiljan istraživač i povjesničar Zoran Grijak nema pravo kada tvrdi da se Bastien po uputama Svete Stolice nije trebao baviti Stadlerovim dugovima. Usp. Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 477. Mogao je to najvjerovatnije tvrditi, jer nije poznao Bastienove instrukcije. Na istoj liniji ostaje još jedan isto tako vrijedan istraživač, M. Krešić, u nedavno objavljenoj knjizi. I on ignorira uputstva koja je delegat Bastien dobio od Svete Stolice da

Delegat Bastien, prije nego je stigao u Sarajevo 28. prosinca 1910. i odsjeo u Zavodu sv. Josipa na Banjskom Brijegu, kod sestara Kćeri Božje ljubavi, imao je brojne kontakte s austrougarskim veleposlanstvom u Rimu i s pojedinim službenicima, posebno s mons. Csi-száríkom, dobrim poznanikom iz Rima. Naravno da je želja Austrijskog veleposlanstva u Rimu i Ministarstva vanjskih poslova u Beču bila goruća, da pohoditelj uspostavi dobre odnose i sa Zemaljskom vladom u Sarajevu, što će on učiniti preko umirovljenog odjelnog pročelnika Hörmanna. Po svom dolasku u Sarajevo Bastien se predstavio, što je bilo posve normalno, ponajprije nadbiskupu Stadleru, njegovu pomoćnom biskupu Šariću, Kaptolu, isusovcima i u Sarajevu prisutnom dijecezanskom svećenstvu. Istovremeno se trudio uspostaviti korektne odnose s biskupom Markovićem, s franjevačkim provincijalima u Sarajevu i u Mostaru te s mjesnim hrvatskim političarima. Od samoga početka odnosi Bastiena sa Stadlerom i njegovim klerom bili su u okviru odgovarajućih mogućnosti i konkretna stanja: formalno korektni, bez pobliže usuglašenih zajedničkih gledišta, obostrano kritički i ispitivački. Bez sumnje, Stadler je morao od početka uvidjeti da mu Sveta Stolica, ne prihativši njegove teške optužbe protiv franjevaca i HNZ-a, nije dala željenu podršku, što ga je sigurno moralo boljeti. Apostolski pohod u njegovoj nadbiskupiji

treba "kontrolirati" financijsko poslovanje biskupske trpeze (menze) u Sarajevu i ako je potrebno i one u Mostaru i Banjoj Luci. Autor se prvo pita od koga je Bastien mogao dobiti informaciju u desetak dana da je "nadbiskupova crkvena imovina opterećena dugom 2-3 milijuna". "Sigurno je nije dobio od nadbiskupa". Točan je zaključak da to nije dobio od nadbiskupa. Stadler se u financijskim stvarima nije nikomu povjeravao, ni tajniku, ni Kaptolu, ni isusovcima, ni nunciju u Beču, ni Svetoj Stolici u Rimu, pogotovo ni u kojem slučaju novopripjelu apostolskom delegatu. Pitanje od koga je onda Bastien mogao dobiti informaciju zvuči kao prigovor. Bastienova zadaća bila je tražiti ove informacije i postupati kao pravi istražitelj. Jedini točan zaključak jest da je Bastien mogao dobiti tu informaciju u tako kratko vrijeme od onih osoba koje je susreo tih prvih dana. To su prije svega tri osobe: provincijal Mišić, Stadlerov glavni protivnik i intimus odjelnoga pročelnika baruna Pitnera u Zemaljskoj vladi, čovjeka dobro upućena u Stadlerovo financijsko poslovanje; dr. Mandić, Stadlerov nekadanji odvjetnik i trenutno politički protivnik i tužitelj broj jedan u Rimu; Kosta Hörmann, umirovljeni odjelni pročelnik, dobro umrežen sa svim članovima Vlade, Stadlerovim krugom i s franjevcima. Delegat Bastien je susreo Hörmanna već prvih dana kao prvog poznatog čovjeka iz Vladeine sredine, kako nas informira zemaljski poglavar Varešanin. General Varešanin Ministarstvu financija u Beču, 9. I. 1911., ABiH Sarajevo, GFM Präs. 47/1911. Usp. M. KREŠIĆ, *Nadbiskup Stadler i financije*, str. 161.

bilo je nešto zadnje na što je on mogao misliti i čega se svjesno i podsvjesno mogao bojati. Stoga, dolazak delegata Bastiena, njemu nepoznata redovnika, morao je biti u njegovim očima još jedna dodatna osobna provjera za njega samoga, ali i za njegov uobičajeni sustav, tj. za njegov način vođenja Nadbiskupije, njegov odnos prema franjevcima, sufraganskim biskupima, državnim vlastima, drugim vjerskim zajednicama, te ono najteže: jednostrana politička orijentacija njegova tiska i riskantno financijsko poslovanje.²²² Delegat Bastien, koji nije otkrivao svoje karte (upute), procjenjivao je stanje u Vrhbosanskoj metropoliji i već u travnju 1911. izrazio svoje privatno mišljenje, koje je možda značajnije od mnogih službenih dopisa. U privatnom i povjerljivom pismu priopćio je svome poznaniku, već gore spomenutom mons. Csiszáríku: "Ja sam ostao vrlo objektivan i nepristran između stranaka, tako da svaka (stranka!) vjeruje da sam na njezinoj strani i obje me se boje, posebno nadbiskup Stadler, koji bi me želio udaljiti."²²³ U istom pismu naglašava da vidi mogućnost radikalnog rješenja, u ostavci nadbiskupa Stadlera, što on ne će zastupati.²²⁴

Tijek samog apostolskog pohoda, koji će u svemu potrajati tri godine i jedanaest mjeseci, bio je pun napora oko izmirenja, prebrođivanja nastalih političkih i crkvenih sukoba kao i pitanje financijskoga poslovanja u Vrhbosanskoj nadbiskupiji i u Mostarskoj biskupiji, pitanja o predaji ili cijepanju župa, kongruji, katoličkoj autonomiji, konverzijama, pravednijoj raspodjeli milodara koji su pristizali iz inozemstva, pitanja o disciplini i profilu dijecezanskoga i redovničkoga klera, o crkvenopravnom položaju Travničkoga sjemeništa i

222 Zemaljski poglavar, general Varešanin to primjećuje već 9. siječnja 1911. kada tvrdi da je nadbiskup Stadler nezadovoljan dolaskom jednoga benediktinca a ne isusovca, kako se nadao, kao pohoditelja. ABiH Sarajevo, GFM Präs. 47/1911.

223 "Ich bin objektiv und unparteiisch zwischen den Parteien geblieben, so sehr, dass jede mich auf ihrer Seite glaubt und beide mich fürchten, insbesondere Erzbischof Stadler, der mich forthaten möchte". ABH, GFM Präs. BH, 645/1911. Bastienovo pismo Csiszáríku proslijedio je tadanji veleposlanik princ Schönburg-Hartenstein Ministru vanjskih poslova u Beču a ovaj odmah preko Zajedničkog ministra financija Zemaljskom poglavaru u Sarajevu. Ovdje se može dobro vidjeti da je austrougarska unutarnja služba kontrolirala kako svoje diplomatsko osoblje tako i diplomatsko osoblje Svete Stolice, gdje god je stigla, mogla i trebala. Usp. ABH, GFM Präs. BH, 645/1911; I. GAVRAN, *Lucerna lucens?*, str. 201-203.

224 "Die radikale Lösung bestünde in der Demission des Erzbischofs", ABH, GFM Präs. BH, 645/1911.

Sarajevske bogoslovije, te na kraju najkompleksnije pitanje moguće dobrovoljne ili iznuđene ostavke nadbiskupa Stadlera, o čemu će biti govora u drugom dijelu ovoga istraživanja.

Završne misli

Trogodišnja (1908.-1910.) sučeljavanja, sukobi i borbe među Hrvatima katolicima u BiH nosili su u sebi narodnosna, politička, crkvena i moralna obilježja, tipična za sredinu bh. katolika Hrvata. Glavni akteri bili su bh. franjevci, vrhbosanski nadbiskup Stadler, mladi hrvatski svjetovni intelektualci, okupljeni u novoosnovanoj organizaciji HNZ-u, gladni i žedni političkog i društvenog uspjeha, te od 1910. i članovi Stadlerove organizacije HKU-a, isto tako gladni i žedni političke afirmacije. Višestoljetni glavni crkveni, kulturni i politički čimbenik među katolicima, ukoliko se izuzme Trebinjska biskupija, u granicama današnje BiH, kojega nitko ne bi smio zaobilaziti, bili su franjevci. Poslije definitivna udaljavanja dominikana ca 1330. godine uz pomoć avinjonskoga pape Ivana XXII., franjevci su preuzeli *de facto* pastoralnu skrb za katolike u Banovini Bosni i Bosanskom kraljevstvu, kasnije i u Bosanskom sandžaku, pašaluku odnosno vilajetu. U takvoj ulozi zatekla ih je 1878. nova okupacijska država Austro-Ugarska. Kroza svoje 600-godišnje duhovno služenje, ali istovremeno i duhovnu vladavinu, franjevci su osnovali najprije Bosansku vikariju (*Vicaria Bosnensis*) oko 1340.²²⁵ i 1517. Provinciju Bosne Srebrene (*Provincia Bosnae Argentinae*),²²⁶ koju će oni u svojoj historijskoj svijesti hrvatski nazvati Redodržava Bosna Srebrena. Svoga provincijskog služitelja (ministra) zvat će redodržavnikom, po uzoru na viteške redove po Europi ili na brojne druge crkvene države s nadbiskupima, biskupima i opatima kao svjetovnim i crkvenim knezovima. Zahvaljujući Ahd-nami sultana Mehmeda Osvajača iz 1463. godine, koja je na žalost rijetko bila poštovana kako od lokalnih upravitelja tako i od centralnih osmanskih vlasti, franjevci su izborili pravo na boravak, jamstvo na vršenje pastoralne službe i apsolutni utjecaj na katoličke vjernike u Bosni. U 350 i više godina Redodržava Bosna Srebrena nije imala nikakva jačeg duhovnoga ili svjetovnoga katoličkoga konkurenta u svojoj sredini, osim sebe same, svojih duboko uvriježenih samostanskih distriktizama, politički uvjetova-

225 DOMINIK MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, Hrvatski povijesni institut, Rim, 1968., str. 43-53.

226 *Isto*, str. 155.

nih regionalizama, te od 1735. ne uvijek sretna suživotu i suradnje s apostolskim vikarima. Dijecezanski svećenici, glagoljaši, koji vuku svoje korijene iz misije svete braće Ćirila i Metoda, koji su djelovali u Hrvatskoj i Bosni stoljećima prije osnivanja i dolaska dominikanaca, franjevaca, prije dolaska Turaka i bili prva katolička, hrvatska i bosanska, narodna i domaća svećenička zajednica, koju će franjevci po svome dolasku većinom ignorirati, marginalizirati i konačno utrnuti početkom druge polovice 19. stoljeća.²²⁷

Dolaskom Austro-Ugarske i preuređenjem političkoga, upravnoga i crkveno-vjerskoga života, bh. franjevci zadržali su i dalje gotovo sve župe i apsolutnu duhovnu kontrolu nad katoličkim pukom. Godine 1881. uspostavljena je redovita biskupska hijerarhija, uz već postojeću Trebinjsku biskupiju, osnovane su biskupije Mostar-Duvno i Banja Luka te Vrhbosanska nadbiskupija (Sarajevo) s metropolitanskim rangom. Na mostarsku biskupsku stolicu postavljen je dotadašnji apostolski vikar, hercegovački franjevac Paškal Buconjić, a na banjolučku, poslije trogodišnjega privremenog rješenja s nadbiskupom Stadlerom, bosanski franjevac Marijan Marković kao administrator. No, najodličnije mjesto u vođenju Katoličke Crkve u BiH, metropolitansku stolicu u Vrhbosni (Sarajevu) franjevci nisu uspjeli dobiti. Na nju je postavljen Josip Stadler iz Slavenskog Broda, dalekim podrijetlom s očinske strane gornjoaustrijski židov, inače stopostotno kroatizirani Austrijanac, ugledni sveučilišni profesor u Zagrebu, plodni filozofsko-teološki pisac, duhovni voditelj, karitativni djelatnik, veliki organizator, poduzetnik, graditelj, financijski genij i *homo politicus*. Krasila su ga višestruka ljudska svojstva: židovska poslovnost, njemačka temeljitost, slavenska osjećajnost i hrvatska pobožnost. Prilikom svoga dolaska u Sarajevo u siječnju 1882. i preuzimanja nadbiskupije, uselio se najprije kao podstanar u muslimansku, nešto kasnije u židovsku kuću, u kojoj će ostati do 1895. U Stadlerovo doba (1882.-1918.) doživjet će "katoličko Sarajevo" razgranat crkveni,

227 LEON PETROVIĆ, "Popovi glagoljaši", u: *Napredak. Hrvatski narodni kalendar za 1936.*, Sarajevo, 1935., str. 86-95; VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ, *Hrvatska književnost srednjeg vijeka*, I., Matica hrvatska, Zagreb, 1969.; ANDRIJA ZIRDUM, "Svjetovalni svećenici u Bosni i Hercegovini u tursko doba", u: *Nova et vetera*, XXIX./1, Sarajevo, 1979., str. 205-212; JOSIP BRATULIĆ, "Hrvatska glagoljska književnost između istoka i zapada", u: *Croatica Christiana periodica*, 6, Zagreb, 1980., str. 116-123; MILE BOGOVIĆ, "Put glagoljice od redovnika preko seoskih svećenika do biskupskog dvora", u: *Croatica Christiana periodica*, 41, Zagreb, 1998., str. 53-70; RATKO PERIĆ, *Svećenici glagoljaši na području BiH. Trista godina djelovanja (1551.-1851.)*, Mostar, 2016., osobito str. 29-93.

kulturni i politički rast, koji u povijesti grada nije dotada doživjela nijedna druga konfesija. Koliko god je Stadler bio velik, uspješan, čak i nedostižan na mnogim poljima, ne samo u Bosni nego i u cijeloj Monarhiji, bio je istovremeno u očima svojih brojnih protivnika prozelit, klerikalac, simbol netolerantnosti, netaktičnosti, razdora, "kuferaš", financijski špekulant i stranac kako u nadbiskupiji tako i u bh. društvu. Mnogi su ga doživljavali tako u svojoj ljubomori, strahu i ideologiji, a drugi opet kroza svoju djelomično objektivnu ili subjektivnu procjenu njegova života i djela, kao inkompatibilnu osobu za vjersku i političku stvarnost BiH.

Većina bosanskih franjevca percipirala je i doživljavala Stadlera kao trajan izazov, opasnost i poniženje zbog navodna trajnog omalovažavanja njihove prošlosti i sadašnjosti, zbog pokušaja sekularizacije, preuzimanja ili cijepanja njihova najvećeg materijalnog i duhovnog bogatstva, župa i vjernika. Muslimani BiH, uplašeni konstantnom srpskom propagandom da će ih Austrija pokrstiti, promatrali su Stadlera i isusovce ("jezuite") sa strahom kao predstavnike te borbene katoličke Austrije i uvijek, kada bi se dogodila pokoja konverzija, koja je bila većinom privatna odluka u sklopu novonastalih međuljudskih odnosa, dolazilo je do snažnih muslimanskih reakcija i prosvjeda. Pravoslavni Srbi stilizirali su Stadlera i njegovu pravašku ideologiju, trijalizam u širenju starčevićanskog i frankovačkog "političkog programa" o ujedinjenju BiH s hrvatskim zemljama, kao ozbiljnu političku opasnost, uperenu protiv vlastite velikosrpske promidžbe, politike i težnje priključenja BiH Srbiji. Za Zemaljsku vladu Stadler je bio istovremeno važan saveznik i nepredvidljiv protivnik. U zadnjem desetljeću austrougarske uprave Zemaljska ga je vlada doživljavala kao protivnika, pravi "Störenfried" (smutljivac) njezinih "umjetnih", većinom anacionalnih političkih ciljeva, koji su trebali učvrstiti građansku, vjersku i narodnu harmoniju u duhu vladajuće dualne Monarhije. Doslovno, u očima Vlade, Stadler je bio sa svojom trijalističkom politikom i neumjerenim dnevnim tiskom klevetnik i protivnik Vladine politike, nezahvalni i višestruki korisnik brojnih povlastica, usluga, olakšica, financijskih potpora čak i u trenutcima njegovih financijskih transakcija, visoke godišnje apanaže, koju je uživao do smrti.

Pojavom tankoga sloja mlade hrvatske svjetovne inteligencije, odgojene i obrazovane većinom u sveučilišnim sredinama kao što su bili Zagreb, Graz, Beč, Prag i Pariz, zadojene, bez sumnje, duhom tadanjih naprednjačkih, nacionalnih, protucrkvenih, protuklerikalnih, Masarykovih i južnoslavenskih ideja, koje su kolale širom Monarhije, dobrim dijelom i u Banskoj Hrvatskoj, dobio je Stadler u svjetovnim intelektualnim

hrvatskim i "katoličkim" redovima BiH ozbiljne protivnike. On, ili nije znao ili nije htio pravovremeno razumjeti njihove političke i narodnosne ciljeve. Nije se potrudio da ih dobrohotno i očinski prati, povremeno moderira i za sebe pridobije, jer ih je u svojoj političkoj viziji vidio i doživljavao od samoga početka kao vjersku opasnost i političku konkurenciju. Upravo ta ista svjetovna inteligencija naći će u HNZ-u i u franjevcima svoje glavno političko i narodnosno uporište. Ona će na izborima 1910. pobijediti Stadlera statistički i politički, dok će se 1918. pretvoriti u glavnoga hrvatskog nositelja jugoslavenske ideje u BiH i suosnivača prve jugoslavenske države. Stoga sukob Stadlera i hrvatske inteligencije između 1908.-1910. nije bio taktički ili oportunistički, kako su neki mislili,²²⁸ nego politički, svjetonazorski, kulturološki i samo djelomično crkveni, što je Stadler bolje i dublje shvatio nego svi njegovi suvremenici u BiH i u Hrvatskoj. Hrvatska svjetovna inteligencija teško će optuživati Stadlera za navodno izjednačivanje hrvatstva i katolištva, za otuđenje Hrvata katolika u BiH od muslimana i pravoslavnih Srba, za isključiva krivca u dugoročnom i razarajućem sporu s "obljubljenim" bh. franjevcima, za nekanonsko ophođenje s crkvenom imovinom Vrhbosanske nadbiskupije, za destruktivno i protunarodno pisanje njegova tiska i slično.²²⁹ Dobro sročene optužbe iz HNZ-a, zahvaljujući preciznosti i znanju nekadanjeg Stadlerova odvjetnika Mandića bit će jedan od odlučujućih utega na vagi Svete Stolice za odašiljanje apostolskoga pohoditelja u Katoličku Crkvu u BiH, modernim riječima izraženo, za uvođenje crkvenoga *monitoringa* nad sustavom i osobom Josipa Stadlera.

Dolazak apostolskoga pohoditelja Bastiena i njegovo istraživanje prilika u Katoličkoj Crkvi u BiH, pretežno u Vrhbosanskoj nadbiskupiji, zahtijevat će s njegove strane veliku strpljivost, nadprosječno diplomatsko umijeće, nadarenost čitanja između redaka, jer je svaka konfliktna strana servirala "vlastitu istinu", nijedna se nije mogla podičiti većom i objektivnijom istinoljubivošću, kako u moralnom tako i u političkom pogledu. No to je predmet sljedećega priloga i istraživanja na ovu temu.

228 M. GROSS, *Hrvatska politika*, str. 27; L. ĐAKOVIĆ, *Političke orijentacije*, str. 275-284; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, str. 176.

229 Predstavka zastupnika Hrvatske narodne zajednice papi Piju X., 16.-17. listopada 1910.; AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028; fasc. 439; fol. 69v-73v, Prilog br. 10; I. PILAR, *Nadbiskup Stadler i Hrv. Nar. Zajednica*, str. 16-39; JURE KRIŠTO, "Ivo Pilar, nadbiskup Josip Stadler i Hrvatska narodna zajednica", u: *Pilar - Časopis za društvene i političke studije*, III., br. 6(2), Zagreb, 2008., str. 47-48.

Prilozi - Annexe

Prilog br. 1.

Iz pisma nadbiskupa Stadlera nunciju Belmonteu u Beču 17. XII. 1909., AAV, Arch Nunz. Vienna, vol. 729, fol. 719v-720v.

Nadbiskup Stadler moli nuncija Belmontea da poradi kod Svete Stolice da se udovolji potrebi da i franjevci koji upravljaju župama u BiH imaju aktivno i pasivno pravo glasa na predstojećim izborima za Sabor. Njemu je dobro poznato da se to protivi redovničkim konstitucijama. No, potreba za sposobnim kandidatima potiče ga na tu molbu.

From a letter od Archbishop Stadler to Nuncio Belmonte from 17. 12. 1908

Archbishop Stadler begs to Nuncio Belmonte to intercede at Holy See to meet the need for the Franciscans who govern the parishes in B-H. to have an active and passive right to vote in the upcoming elections for the Parliament (Sabor). It is well known to him that this is contrary to religious constitutions. But the need for capable candidates prompts him to apply.

Eccellenza,

...**fol. 719v**: Dopo alcuni mesi otterremo noi in Bosnia una specie di parlamento. L'intelligenza cattolica non è grande tranne i sacerdoti secolari e regolari. Una grande parte delle parrocchie nella Bosnia ed Erzegovina

fol. 720r: è nelle mani dei francescani, perciò sarà necessario, che anche i francescani, i quali anno l'amministrazione delle parrocchie, abbiano una voce attiva e passiva nell'elezioni dei deputati per novo parlamento. Altrimenti noi cattolici avremmo un gran danno, siccome i maomettani e scismatici siano in maggioranza, e se i francescani non potranno essere eletti, allora noi appena avremo delle persone, le quali possono essere elette e mandate a Sarajevo. Io penso, che anche il governo farà tutto, acciocché i francescani ricevano una voce attiva e passiva, perché i cattolici sono i più fedeli, sui quali uno può contare. Ma la regola religiosa proibisce ai religiosi occuparsi di politica. Perciò prego umilmente la Vostra Eccellenza di voler dalla S. Sede impetrare la facoltà ai francescani, i quali anno la cura delle anime di occuparsi di politica e di poter avere una voce attiva e passiva nell'elezioni dei deputati per nostro parlamento. Non so se sia buona questa

fol. 720v: facoltà chiedere anche per i gesuiti, perché essi non sono parrochi.

Ripetendo le mie umilissime suppliche rimango con più distinta stima di Vostra Eccellenza umilissimo ed oblig. ...Servo

† Giuseppe Stadler,
arcivescovo

Sarajevo 17/12 1908

Prilog br. 2.

Nuncij Belmonte nadbiskupu Stadleru 21. siječnja 1909., *Vrhbosna*, 5/1909., str. 82.

Nuncij Belmonte saopćuje nadbiskupu Stadleru da je papa Pio X., usprkos njegovoj pozitivnoj preporuci, odlučio da se franjevci ne smiju natjecati kao kandidati za mjesto u budućem Saboru. Stoga ga moli da saopći franjevcima u BiH ovu papinu odluku.

Nuncio Belmonte to Archbishop Stadler 21 January 1909.

He informs Archbishop Stadler that the Pope Pius X., despite his positive recommendation, decided that the Franciscans should not run as candidates for a seat in the future Parliament (Sabor) of B-H. Therefore, he begs him to inform the Franciscans in B-H. about this decision of the Pope.

Eccellenza Revma!

In riscontro alla Sua lettera relativa alle candidature degli ecclesiastici regolari alle urne politiche, qualora nella Bosnia ed Erzegovina si costituisce un (!) speciale Parlamento, debbo significare Le quanto segue.

Il Santo Padre avendo bene esaminato la questione, non ostante le ragioni favorevoli addotte da Vostra Eccellenza e l'interesse che mostrava d'una favorevole decisione, ha formalmente dichiarato essere Sua volontà che in nessun caso i Regolari debbano concorrere come deputati del futuro Parlamento, qualunque sia la forma o nome che si dia a questo nuovo consesso politico locale.

In seguito a tale decisione del Santo Padre, resta ora a cura dell'Eccellenza Vostra di darne subito conoscenza ai Regolari della Bosnia ed Erzegovina, e ciò per evitare in tempo dubbi ed equivoci su questo argomento tanto delicato.

Con rispettosissimi ossequi ho l'onore di dirmi dell'Eccellenza Vostra Rma. Umlmo. servitore

Granito di Belmonte, nunzio Apostolico.

Prilog br. 3.

Izjava biskupa franjevca Markovića od 24. siječnja 1910. u prilog HNZ-a.

Prijevod: AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 26rv. Original: *HZ*, 2/1910., br. 7, 27. I. 1910., str. 1; "Izjava banjalučkoga biskupa", u: *HD*, 5/1905., br. 22, 28. I. 1910., str. 1.

U svojoj izjavi od 24. siječnja 1910. biskup Marković zaželio je uspjeh i Božji blagoslov Stadlerovoj HKU ali nije pristupio. Ostao je vjeran HNZ-u. Po njemu HNZ je formalno počivao na načelima katoličke vjere i morala. Stoga je bio mišljenja da nije bilo potrebno osnivanje HKU i poštivao je slobodu onih koji su Udrugu osnovali. Imao je jedinu veliku želju da Bog podari da se razdor ukloni iz naroda i da ga ne uništi!

Statement of Bishop Marković's of January 24, 1910. in support of the HNZ

In his statement of January 24, 1910, bishop Marković wished success and God's blessing to Stadler's HKU but he did not approach it. He remained faithful to the HNZ. According to him, the HNZ was formally based on the principles of the Catholic faith and morals. In his opinion, it was not necessary to establish the HKU and he respected the freedom of those who founded the Association. He had only one great wish: May God remove the discord from the people and not destroy it!

Dichiarazione di Monsignor Markovic, francescano, Vescovo di Banjaluka, in favore dell' "Hrvatska Nar. Zajednica"

fol. 26r: Lo "Hrvatski Dnevnik" dd. 22 gen. a. c. porta lo scambio di telegrammi fra me e il nuovo Vescovo Dr. Saric (Šarić!), quale presidente della recente radunanza a Sarajevo. Acciò qualcuno non mi comprenda male e creda che io, ringraziando per l'invito e per la chiesta benedizione, colle parole: "Buona fortuna e Dio benedica!", abbia avuto l'intenzione di entrare nella Riunione cattolico-croata, - dichiaro che ciò era da parte mia, essendo provocato, più atto di cortesia e gentilezza tra Vescovi, che altro. Giacché la "Hrv. Nar. Zajednica" che relativamente al suo comitato centrale, in estate scorso a Sarajevo e giorni fa, a Tuzla, dichiarò formalmente di essere a base cattolica, di stare a difesa della religione cattolica e della morale in riguardo a tutti e non soltanto rispetto ai propri soci; giacché non è noto che durante la propria esistenza, abbia fatto qualche cosa contro questi principi, io in data 14 m. c. scrissi all'indirizzo competente, che la "Riunione cattolico-croata" ora non era necessaria. Frattanto si volle fondare la Riunione cattolica croata e se la abbiano, io non rimprovero coloro che la fondarono; - sono liberi; soltanto tanto Dio voglia, che si allontani la discordia dal popolo

fol. 26v: e non lo si rovini!

Quando la "H. N. Z." fallasse in qualche cosa contro la religione e la Chiesa cattolica, io la lascerei per il primo e consiglierei gli altri a seguirmi; ma così sono libero, - senza alcuna suggestione, come certi forse credono, - di rimanere anche in appresso in seno alla "H. N. Z.", la quale da principio fu da tutti accettata e la quale prese delle radici profonde nella popolazione, malgrado le profezie di una recente sua rovina.

Banjaluka, 24 gennaio 1910.

Prilog br. 4.

Iz pisma nadbiskupa Stadlera Kardinalu državnom tajniku u vezi s uvođenjem kongruie, 18. svibnja 1910. Prijepis: AAV, AA. EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 64rv.

U svome pismu, koji je preporuka molbi nadbiskupijskog svećenstva Svetom Ocu Papi, nadbiskup Stadler se obraća kardinalu Merry del Valu moleći uvođenje kongruie, svećeničke nadarbine, u Crkvi u BiH. Želi da se dokine dosadašnje davanje u naravi (in natura) i predlaže godišnju sumu od 2.000 kruna. Ovu sumu bi naplaćivala država direktno od katoličkih vjernika u pokrajini. Navodi dva razloga za ovu promjenu: 1. Nagrađivanje (plaćanje svećenika bilo bi pravednije i uklo-

nilo bi razliku u primanjima u pojedinim župama; 2. Uvođenje kongruie pridoni-jelo bi za zadovoljavajuće izdržavanje sviju svećenika. Dok su svjetovni svećenici zadovoljni ovim prijedlogom, opiru mu se franjevci jer imaju velike župe i veća primanja, koja ne žele izgubiti. Stoga moli da Sveta Stolica primora franjevce da prihvate ovaj projekt.

From Archbishop Stadler's letter to the Cardinal Secretary of State, Merry del Val, regarding the introduction of the congrua. May 18, 1910

In his letter, which is a recommendation of the petitions of the archdiocesan clergy to Holy Father Pope Pius X., Archbishop Stadler recommends Cardinal Merry del Val the introduction of the congrua, a priestly gift, in the Church of the B-H, he wants to abolish the current benefit in kind (in natura) and proposes an annual amount of 2,000 crowns. This amount would be charged by the state directly from Catholic subjects in the province. He cites two reasons for this change: 1 Rewarding (paying) priests would be fairer and eliminating the income gap in individual parishes; 2 The introduction of a congrua would contribute to the satisfactory subsistence of all priests. While the secular priests are satisfied with this proposal, the Franciscans resist it because they have large parishes and higher incomes, which they do not want to lose. Therefore, he prays that the Holy See compels the Franciscans to accept this project.

Da una lettera di Monsignor Stader all'Emmo Card. Segretario di Stato relativa all'introduzione della congrua. 18 Maggio 1910.

...**fol. 64r**: In primo luogo mi pregio di esporre la questione della congrua del clero. Per migliorare le condizioni economiche del nostro Clero si era venuti all'idea di abolire la contribuzione "in natura" dei fedeli in uso finora e di provvedere al sostentamento del clero per mezzo di imposte dirette, legalmente introdotte e riscosse dal Governo stesso dai sudditi cattolici fissando come principio, che il minimo salario fosse di 2000 corone austriache. In tal modo si ottenevano due interessi. 1.° la remunerazione del clero diveniva ad essere più equa, eliminandosi le differenze enormi nei proventi fra diverse parrocchie, e 2. °si provvedeva in modo tal qualmente sufficiente al sostentamento di tutti.

Ora il Governo si dichiara pronto di introdurre in via legale le dette imposte qualora si trovi concorde su questo punto il clero ed il popolo di tutto il paese. Il clero secolare è non solamente contento, ma anzi lieto, mentre i padri francescani si oppongono.

La ragione, per cui i padri francescani sono contrari a tal progetto è chiara, avendo essi le parrocchie più grandi per numero di fedeli, ove quindi le prebende del parroco diverrebbero notabilmente ridotte, mentre il clero secolare, avendo le parrocchie più piccole per numero di fedeli e per conseguenza le meno pingui non potendo certamente poche centinaia di fedeli contribuire tanto, quanto lo possono fare con maggior facilità parrocchie

fol. 64v: di più migliaia di fedeli, ne sarebbe lieto avendosi in tal modo a migliorare le sue condizioni economiche ora veramente miserabili. Siccome dunque l'opposizione dei padri francescani minaccia di render impossibile l'attuazione del detto progetto, il quale garantisce al nostro clero un degno debito e necessario sostentamento, lo scrivente implora un intervento della S. Sede per obbligare i padri francescani a non opporsi al detto progetto.

Prilog br. 5.

Utok dr. Nikole Mandića, predsjednika i još 21 ugledna člana Hrvatske narodne zajednice papi Piju X. protiv sarajevskoga nadbiskupa dr. Stadlera 20. svibnja 1910. Original: AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 8, fol. 24r-26v;

Prijepis: AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 54r-55v.

Utok dra. Mandića i njegovih suboraca ima za svrhu prikazati HNZ pred papom i Svetom Stolicom u najboljem svjetlu i kao Stadlerovu žrtvu. Kao dobar i uspješan pravnik i okretan političar ukazuje s pravom na podijeljenost bh. episkopata, franjevaca i svjetovnog klera, panegirično opisuje bosanske franjevce i dvojicu biskupa franjevaca. Istovremeno prikazuje odbojno i negativno nadbiskupa Stadlera, njegovu Hrvatsku katoličku udruhu, dijecezansko svećenstvo, posebno isusovce, s očitim prizvukom da su tuđinci u BiH. Na kraju moli papu da pošalje vizitatora da oslobodi Hrvatsku narodnu zajednicu, biskupe franjevce i same franjevce od Stadlerovih optužbi. Vizitator bi trebao rigorozno istražiti Nadbiskupa kao osobu i njegov Kaptol. Na kraju vizitator mora oštro i pravedno upozoriti Nadbiskupa da ne sije shizmu u hrvatskom i katoličkom narodu u B-H. Vizitator ne smije biti isusovac jer isusovci nisu dobro viđeni u ovim krajevima.

Appeal of Dr. Nikola Mandić, president, and other 21 members of the "Hrvatska Narodna Zajednica" against the Archbishop of Sarajevo. May 20, 1910.

The appeal of Dr. Mandić and his 21 comrades are full of minor intentional mistakes and numerous embellishments that were intended to present the Croatian National Union as Stadler's victim and in the best light in front of the Pope and Holy See. As a good and successful lawyer and agile politician, he rightly highlights the division of the B-H. episcopate, the Franciscans and the secular clergy, and panegyrically describes the Franciscans and the two Franciscan bishops. At the same time, it coldly, repulsively and very negatively portrays Archbishop Stadler, his Croatian Catholic Association, the diocesan clergy, especially the Jesuits, with an obvious overtone of xenophobia. Finally, he begs the Pope to send a visitor to acquit the Croatian National Union, the Franciscan bishops and the Franciscans themselves of Stadler's accusations. The visitor should rigorously investigate the Archbishop as a person and his Chapter. In the end, the visitor must sharply and justly warn the Archbishop not to sow the seeds of schism in the Croatian and Catholic people in B-H. The visitor must not be a Jesuit since the Jesuits in these parts are not well seen.

Ricorso del Dott. Avv. Nicola Mandić, presidente, e di altri 21 soci della "Hrvatska Narodna Zajednica" contro l'Arcivescovo di Sarajevo, 20 Maggio 1910.

fol. 24r: Beatissimo Padre!

Il fiore dell'intelligenza intiera della nazione natia Croata-Cattolica in questa nostra misera patria Bosnia ed Herzegovina, sempre fedele alle tradizioni dei suoi Maggiori, alla S. Sede Apostolica e Religione nostra, viene, gettandosi ai piedi della Santità Vostra e baciando i medesimi con questa umile e filiale preghiera, anzi si può dire con questa fondata accusa contro Sua Eccellenza Monsignore Arcivescovo Stadler e contro l'intiero Capitolo di Sarajevo.

Al principio dell'anno 1908 - con pieno accordo, noi Croati-Cattolici della Bosnia ed Herzegovina abbiamo fondato una organizzazione economica e di cultura sotto il nome: "L'Unione Nazionale Croata" (Hrvatska Narodna Zajednica). Questa nazionale, croata e cattolica organizzazione con tutto l'entusiasmo fu salutata tanto da Sua Eccellenza Monsignor Arcivescovo Stadler quanto pure da tutto il Capitolo Vrhbosnese e dai nostri due amati Vescovi francescani, quello di Mostar, Monsignore Pasquale Buconjic, e quello di Banja-Luka Monsignore Mariano Markovic.

Essendosi questa nazionale organizzazione estesa rapidamente in tutte le parti e presso tutte le classi dei Croati-Cattolici della Bosnia ed Herzegovina, ed avendo perciò acquistata una grande stima ed importanza politica presso il governo austriaco e nazionale, specialmente quando fu promulgata l'annessione della Bosnia ed Herzegovina; per questo motivo nacque una zelotipia, un antagonismo e vendetta infernale contro di essa nella persona dell'Arcivescovo

fol. 24v: Stadler come pure del Capitolo Vrhbosnese di Sarajevo. Vedendo che il terreno loro scappava di sotto ai piedi e che fra poco tempo avrebbero perduto dalle mani la manoduzione politica della nostra nazione, sorsero come vendicatori contro "L'unione nazionale Croata" volendola morta, servendosi di tutti i mezzi permessi e non permessi, specialmente con infamie inaudite nel loro organo politico.

Il giornale Croato "Hrvatski dnevnik", nel quale gridano ancora: muoia L'Unione nazionale Croata. Senza alcun rimorso di coscienza ci hanno denigrati, dicendo che non siamo cattolici, che inganniamo la nostra buona popolazione in riguardo alla Religione. Si sono gittati nella santità del nostro focolare e delle nostre famiglie. Insultarono i nostri buoni padri francescani, i quali secondo le tradizioni dei Maggiori nostri sono stati con noi sempre uniti per la fede e nazionalità nostra per 450 anni come l'ossa e la carne, o per meglio dirsi, come un corpo solo ed una anima sola. La finale conseguenza di questa vendetta del nostro Arcipastore fu questa: che ai 20 del mese di febbraio dell'anno 1910 proibì a tutti i francescani dell'arcidiocesi Vrhbosnese sotto le pene di censure della chiesa d'essere membri dell'Unione nazionale Croata (Hrv. nar. Zajednica). Nello stesso tempo tentarono di fondare una nuova organizzazione sotto il nome L'Unione Croata Cattolica (Hrvatska katolička udruga) d'un carattere meramente politico, servendosi della nostra Santa Religione cattolica per i più bassi fini politici, adoperando personaggi così bassi per le sue macchinazioni politiche e rivoluzionarie che la nostra popolazione cattolica comincia a disperare e scandalizzarsi. Le conseguenze di queste manovre

fol. 25r: di buon pastore saranno fatalissime per la Patria e la Religione nostra Cattolica in queste parti.

Se questa nuova organizzazione avesse un carattere nettamente cattolico senza la mescolanza politica, specialmente se portasse solamente il nome: "L'Unione Cattolica" e non assieme anche Croata e si occupasse dei bisogni puramente cattolici e sociali, sarebbe di certo da noi tutti con entusiasmo abbracciata e nella Unione nazionale Croata), (H. Nar. Zaj.) troverebbe un grandissimo appoggio; e di questo sentimento siamo tutt' ora. Ma l'Arcivescovo Stadler prima ed ora rigetta questa nostra proposta che sarebbe utilissima e per la fede e per la nazione nostra. Egli tenta e vuole sulle ruine dell'Unione nazionale Croata (Hrv. Nar. Zajednica) innalzare la sua nuova fondazione col nome "L'Unione Croata-Cattolica".

L'istoria ci dice che la nostra S. Religione cattolica perdette sempre del rispetto e della stima, quando servi come d'intrigo delle macchinazioni politiche e siamo sicurissimi che questa regola storica anche presso di noi sarà la stessa.

Beatissimo Padre! Le nostre masse sono già ora così addolorate, amareggiate e scandalizzate sul modo indegno di agitazioni dalla parte degli agenti del Capitolo Vrhbosnese di Stadler, che noi non possiamo garantire da conseguenze fatalissime per la fede e Religione nostra.

Urgens necessitas Ecclesiae richiede che la V. Santità quanto prima mandi un inquisitore in queste parti, perché faccia una giusta ed imparziale inquisizione e si assicurerà che le nostre querele e quest'umile preghiera sta fondata sulla verità. Qui non per difenderci, perché non ci sentiamo

fol. 25v: come colpevoli, ma solo per maggiore illustrazione assicuriamo la Santità Vostra che la nostra organizzazione nazionale.

L'Unione nazionale Croata subito nel suo nascimento e nella sua infanzia in tutte le cose sociali di Religione e di Cultura nazionale, per mezzo dei membri del suo centro, nettamente, chiaramente e solennemente promise di stare sempre sui principi della S. Religione e della Morale cattolica. Questa nostra solenne promessa abbiamo eseguito fin' ora, anzi nel paragrafo 2 dei regolamenti della nostra "Unione nazionale Croata" ciò è chiarissimamente espresso.

La manoduzione di questa nostra organizzazione abbiamo affidato ai nostri amati Vescovi Pasquale Buconjic e Mariano Markovic.

Per questo sulle ginocchia, baciando i piedi della S. V. La preghiamo che abbia pietà di noi in questo stato dell' abbattimento generale; ci mandi un Visitatore, speciale, ma che questi non sia un padre dei Gesuiti perché essi in queste parti non sono ben visti e perché un padre Gesuita non sarebbe giudice competente in quest'affare d'importanza; affinché faccia una rigorosa inquisizione contro la persona dell'Arcivescovo Stadler e capitolo Vrhbosnese di Sarajevo, e difenda la nostra innocenza come pure quella dei nostri buoni francescani e dei nostri due figli e Vescovi Markovic e Buconjic, i quali si concordano in tutto coi regolamenti di questa nostra organizzazione perché fondati sui principi della Religione. Fatta l'inquisizione, il Visitatore della Santità Vostra dovrebbe dare severi e giusti avvertimenti a Sua Eccellenza l'Arcivescovo Stadler, affinché anche in ottima fede lasci di seminare lo scisma nella nazione cattolica e croata della Bosnia ed Herze-

fol. 26r: govina e fatale all' elemento nativo cattolico in queste parti tenuta fin ora.

Colla speranza di essere esauditi dalla Santità Vostra come buon Padre di noi tutti senza parzialità personali, baciando i piedi della Santità Vostra siamo fedelissimi figliuoli.

Sarajevo, il giorno di 20 maggio 1910.

J.U. Dr. Nikola Mandic, advocatus praeses societatis nationalis croaticae pro tota Bosnia et Hercegovina. Slijede još 21 svojeručna potpisa najuglednijih članova HNZ.

Prilog br. 6.

Izvjješće jednog isusovca o crkvenim odnosima u BiH u svibnju 1910. Original: AAV, SS, anno 1914, Rubr. 247, fasc. 8, fol. 11r-20r. Prijepis: AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 60v-63v.

Predstavka nepoznatog isusovca, najvjerojatnije jednog od profesora na Nadbiskupskoj bogosloviji u Sarajevu, upućuje nas na čovjeka uglađena stila i ophode-nja, austrijske provenijencije, koji je bio u Nadbiskupovoj blizini i poznao dobro kako crkvene tako i političke prilike u Nadbiskupiji, u franjevačkoj provinciji Bosni Srebrenoj, u Zemaljskoj vladi u Sarajevu ali i na Dvoru u Beču. Predstavka je napisana na zahtjev Nuncijature u Beču i trebala je poslužiti kako Nunciju tako i Svetoj Stolici za rješavanje kompleksnoga spora u Katoličkoj Crkvi u BiH. Izvjješće je pisano kao uvjerljiva apologija Nadbiskupovih odluka, premda pisac ne skriva njegove slabosti. Prikazuje Hrvatsku narodnu zajednicu i njezin rad u dovoljno drugačijem svjetlu nego što bi to ona željela. Istovremeno upire prstom u neke bolne rane bosanskih franjevaca, život u samostanu, želja za vlašću nad povjere-nim pukom, borba za župe, posebno bogatije, otpor prema Nadbiskupu navodeći neka direktna svjedočanstva iz usta samih franjevaca. Opovrgava proširenu priču da je Nadbiskup u Beču ponizio franjevce pred Carem kao i drugu priču, da je Car u Sarajevu 1910. hvalio franjevce. Čista izmišljotina!

A Jesuit's report on ecclesiastical relations in Bosnia, Sarajevo June 1910

This report of an unknown Jesuit, most likely one of the professors at the Archdiocesan Theological Seminary in Sarajevo, points us to a man of refined style and demeanour, of Austrian provenance, who was close to the Archbishop and knew well both ecclesiastical and political circumstances in the Archdiocese, in the Franciscan Province Bosna Argentina, in the Government in Sarajevo and also at the Court in Vienna. The petition was written at the request of the Nunciature in Vienna and was to serve both the Nuncio and the Holy See in resolving a complex dispute in the Catholic Church in B-H. The report is written as a convincing apology to the Archbishop's decisions, although it does not hide his flaws. It presents the Croatian National Community and its work in a sufficiently different light than it would like. At the same time, he points the finger at some painful wounds of the Bosnian Franciscans, life in the monastery, the desire to rule over the entrusted people, the struggle for richer parishes, and resistance to the Archbishop, citing some direct testimonies from the mouths of the Bosnian Franciscans monks. He refutes the extended story that the Archbishop of Vienna humiliated the Franciscans before the Emperor as well as another story, that the Emperor in Sarajevo in 1910 praised the Franciscans. Pure fiction!

La relazione di un gesuita sulle relazioni ecclesiastiche in Bosnia. Sarajevo giugno 1910.¹

1 Ova predstavka jednog nepoznatog austrijskog isusovca iz Sarajeva o crkvenim prilikama u Bosni nalazi se kao prilog izvješću Apostolskoga nuncija iz Beča od 18. lipnja 1910., koji ga je bio naručio. Kako se u tekstu spominje i susret cara Franje Josipa s katoličkim vjerskim predstavnicima u Sarajevu, koji je bio na dnevnom redu 31. svibnja 1910., te navodna pohvala franjevcima, predstavka je morala biti napisana poslije ovoga događaja, a prije 18. lipnja, kada je poslana Svetoj Stolici.

fol. 11r: Le relazioni ecclesiastiche in Bosnia

La lotta fra i cattolici di Bosnia non è - per dir breve - altro in sostanza, che la lotta dei Francescani contro il clero secolare e l'Arcivescovo, e se vogliamo dirlo con maggior precisione: la lotta dei Francescani per le parrocchie. Con sommo dispiacere soltanto hanno ceduto i Francescani, trent' anni fa, una parte delle loro parrocchie, trenta incirca, all' Arcivescovo ed al Vescovo di Banjaluka, dando però le più miserabili. Tutte le parrocchie, nuovamente erette, sono altresì "liberae collationis episcopi". Così sono già settanta parrocchie in Bosnia e nella Erzegovina occupate da preti secolari, mentre i Francescani ne hanno ancor più di 90. Nel Concistoro di Sarajevo vi sono suppliche per l'erezione di altre cinquanta nuove parrocchie. I Francescani temono per questa ragione di perdere sempre più e di essere alla fine respinti totalmente nei loro conventi, il che pare loro il più formidabile disastro, temendo la maggioranza di questi religiosi il convento più della prigione. Esser richiamato nel convento, ciò vuol dire presso loro, essere mandato a Zenica; a Zenica, cioè, vi è la prigione di Bosnia. Tanto sono avvezzi alla vita libera nelle parrocchie! La ragione principale

fol. 12r: pelò è - s' intende la mancanza dello spirito religioso e della disciplina religiosa. Il predecessore del Provinciale attuale diceva diverse volte "Da noi fa da padrona l'anarchia!" La riforma, inaugurata quindici anni fa incirca, non poteva stabilirsi e, ritenute tutte le parrocchie, probabilmente non potrà eseguirsi mai. Inoltre dovrebbe effettuarsi pure per mezzo di Padri delle altre provincie.

La rovina propria dei Francescani bosniaci sono senza dubbio le parrocchie, il che mi disse altresì a Linz il più rinomato Franciscano fra gli slavi Fra Dr. Ivan Markovic con queste precise parole: "Non possiamo esser parroci ed insieme osservare le nostre regole però i Francescani vedono la loro salvezza dipendere interamente dalle parrocchie; questo (cioè il ritenere le parrocchie) reputano per 'questione di esistenza'."

Ciò però non deve intendersi, come se i conventi non potessero mantenersi senza le parrocchie. Niente affatto sono proprio i conventi, che hanno ricchi possedimenti, particolarmente selve. Ma si tratta della loro posizione del loro influsso sul popolo. Per molti secoli essi soli erano i capi, essi soli "l'intelligenza" fra i cattolici. Ora però li sopravanzano altri, particolar-

fol. 13r: mente preti secolari. Per far concorrenza a questi, stabilirono essi un ginnasio a Visoko pei loro giovani, anzi mandarono pure dei giovani a diverse Università. E questi giovani professori, che amano chiamarsi "Dottori" sono, come si dice, proprio coloro, che fanno la guerra la più accanita all'Arcivescovo ed al clero secolare.

Nei tempi passati l'Arcivescovo non faceva difficoltà di accogliere i Francescani secolarizzati, il che però venne disapprovato assai; da qualche anno non ne accoglie più nessuno e adesso è assalito, come si dice, proprio da questi nel modo il più veemente. Per assicurarsi numerosa posteriorità e per mantener così le parrocchie, pretendevano i Francescani, che pagasse il governo pei loro alunni e studenti, nonostante che per questa ragione la quota per il Seminario arcivescovile avrebbe dovuto diminuirsi.

Il Dr. Mandić ed il Dr. Sunarić, ambedue avvocati, abusarono di coteste circostanze, impegnandosi a far tutto il possibile presso il governo ed il Landtag (la dieta) per

la dotazione dei Francescani e generalmente per il loro ordine, e così tirarono quasi tutti i Francescani nel loro partito e guadagnarono, col soccorso di questi

fol. 14r: religiosi, di sedici mandati, undici pel partito del Dr. Mandic contro l'Arcivescovo e la sua organizzazione.

L'organizzazione del Dr. Mandić: Hrvatska Narodna Zajednica (Lega nazionale croata) è stata fondata alcuni anni fa. L'Arcivescovo Stadler fu contrario, gli pareva essa mancare troppo di base cattolica. Si pro dentro il primo forme al desiderio dell'Arcivescovo, ma non si fece niente.

Allora l'Arcivescovo fondò in questo anno la sua organizzazione: Hrvatska katolička udruga (Unione cattolica croata). Allora incominciò la lotta. Mandic fondò un foglio nuovo: Hrvatska Zajednica che, scritto in senso radicale liberale, assaliva l'Arcivescovo, i Gesuiti, l'unione cattolica; che non pochi articoli furono scritti da Francescani, è certo.

Il foglio dell'Arcivescovo Hrvatski dnevnik combatteva pure con veemenza, ma con molta maggior moderazione la Zajednica.

Le cose andarono sì avanti, che l'Arcivescovo nella sua lettera pastorale pel tempo quaresimale

fol. 15r: proibì a tutti i preti secolari e regolari di entrare nel partito del Mandic, imponendo insieme l'obbligo a chi vi era già entrato di lasciarlo.

I Francescani ubbidirono, ma la loro agitazione pel Mandic e contro l'Arcivescovo continua tuttora. Il popolo però perdette la bussola. Un Franciscano a Kreševo si fece sentire pubblicamente: "Che può farmi l'Arcivescovo? Al più può sospendermi. Ebbene! Allora sono io libero dall'ascoltare le confessioni". Egli venne difatti sospeso.

Un altro Franciscano - come corre la voce - maledisse col crocifisso in mano fino alla nona generazione tutti coloro, che voteranno per l'organizzazione dell'Arcivescovo. Di un altro si racconta, che avesse minacciato l'inferno a chi darebbe il voto per l'unione cattolica.

Fra i due partiti c'è un odio terribile, una lotta atrocissima, la quale danneggia enormemente l'autorità dei preti. Così non possono andare avanti le cose.

Ma esse andranno così avanti, finché i Francescani padroneggiano soli le parrocchie, e l'Arcivescovo non ha da dir loro niente. La colpa principale l'hanno senza dubbio i Francescani, che stanno al servizio del liberale Dr. Mandic, unicamente - per interessi privati ed a nessun modo pel bene della causa cattolica.

fol. 16r: Per questo cioè combattono essi l' "Unione cattolica", perché asseriscono col Dr. Mandic, che non debba farsi in Bosnia politica cattolica, ma solamente nazionale. E vero, che ora finalmente, forzati a cambiare i loro Statuti, hanno dato a questi qualche colore cattolico, ciò non ostante la Chiesa cattolica non ha da sperare niente dai loro capi e dai loro deputati eletti.

Stando così le cose, tutti i preti secolari di tutte le tre diocesi di Bosnia e della Erzegovina sono del parere, il quale essi pure manifestarono in una memoria in iscritto, mandata al Santo Padre, essere indispensabilmente necessario, che la determinazione già esistente, ma finora sospesa, cioè che anche tutte le parroc-

chie dei Francescani siano "liberae collationis episcopi", venga eseguita. Allora i Francescani subito si arrenderebbero all'Arcivescovo, essendo essi attaccati alle parrocchie con tutta l'anima. E chiaro, che per mancanza di preti secolari i Francescani dovrebbero rimanere nelle parrocchie, ma l'Arcivescovo sarebbe libero di scegliersi le persone, e sarebbe padrone della situazione. Questo modo di sciogliere la, questione pare anche a tutti i nostri Padri il più atto a condurre le cose al termine desiderato. Egli è del resto quello, nel quale la gerarchia tosto o tardi dovrà svilupparsi.

fol. 17r: Un altro modo di sciogliere la questione sarebbe la secolarizzazione. Concessa questa, in un attimo molti Francescani lascerebbero l'ordine per farsi preti secolari. Ma l'Arcivescovo non vuol accettare i secolarizzati, avendo fatto già tristissime esperienze con quegli ex-Francescani. Il primo oggetto della controversia sono le parrocchie, il secondo la "Congrua". L'introduzione della Congrua è un bisogno che grida. I sacerdoti in queste parti debbono vivere delle limosine del popolo, il quale è lui stesso poverissimo. La vita del sacerdote è non di rado una vita orrenda. Perciò anche pochi dei nostri studenti vogliono farsi i preti. I preti secolari hanno per la maggior parte le parrocchie peggiori; le migliori i Francescani si riservano. Questi dunque non sentono tanto la povertà. Oltre di ciò sanno meglio riscuotere le contribuzioni. In riguardo a queste vi è pure un uso, che appena potrà tollerarsi più innanzi. Ogni famiglia deve pagare al parroco annualmente una certa somma-secondo il numero dei suoi componenti. E questo si fa all'occasione della confessione pasquale. Il padre di famiglia porta il danaro al parroco, da cui riceve per sé stesso, per la moglie e per i figliuoli un biglietto di confessione, cioè un permesso di far la confessione. Questo biglietto deve egli presentare al confessore prima

fol. 18r: di confessarsi. Spesse volte il padre di famiglia non si cura di prendere il biglietto, o perché non vuole o perché non può pagare; e poi la moglie ed i figli debbono cercarsi i mezzi per arrivare alla confessione pasquale. Ieri si confessò da me un contadino che già da otto anni ha negletta la sua confessione. Alla mia domanda: perché? - mi disse: Ho avuto piccoli fanciulli e non poteva pagare, e perciò il curato non mi ha data l'assoluzione. Per mezzo di questa esazione di danari ed in possesso delle migliori parrocchie, i Francescani guadagnano dal popolo più di ciò che porterebbe la Congrua. E perciò è questa una delle ragioni, per le quali si oppongono alla introduzione della Congrua, come uno dei migliori parroci mi confessò: Ora riceviamo più disse egli. Essi pretendono che l'accettazione della Congrua fosse contro la povertà. il che però non è la ragione propria di molti.

Il governo è per la Congrua, ma i Francescani cercano per mezzo del Dr. Mandic di farla andare a vuoto.

Il Sig. Arcivescovo ha i suoi difetti; ma la sua condotta dirimpetto ai Francescani è irreprensibile. Riguardo a queste due questioni egli col suo clero intiero ha certamente ragione ed è da desiderare soltanto che le due questioni

fol. 19r: vengano decise presto ed a suo favore. Il Dr. Mandic s'industria adesso per ottenere l'aiuto del governo bosniaco, e sicuramente farà il suo possibile per-fare comparire per via diplomatica i Francescani da innocenti perseguitati. E come io poteva osservare, i Francescani hanno pure alla Corte dell'Imperatore amici, che preoccupati li favoriscono, e del pari nella stampa tedesca. Faccia il Signore che sia restituita la pace alla Chiesa in Bosnia!

Ho letto questa relazione al Superiore della nostra Casa, che l'approvò come imparziale e alla verità conforme. Al suo desiderio aggiungo ancora i seguenti fatti:

1.° Quando l'anno passato i cattolici bosniani prestarono a Vienna omaggio all'Imperatore, questi diresse il suo discorso prima alle donzelle, che vi stavano in fila, e poi ai Francescani. L'Arcivescovo non ne aveva nessuna colpa. Nondimeno i Francescani a cagione di questa "posposizione", davano tanto nelle furie, che il Provinciale della Erzegovina, Fra Ambro Miletic, cacciò fuori contro l'Arcivescovo l'imprecazione la più oscena, che fin qui si conoscesse, il che doleva fino all'animo del prelato.

fol. 20r: 2.° Anni fa l'Arcivescovo mandò a Roma una informazione sui Francescani. Questa informazione cadde di poi nelle mani dei superiori dei Francescani bosniaci e l'anno passato venne pubblicata da un Franciscano su un foglio liberale croato, la quale pubblicazione cagionò immensa irritazione. Massimamente i Francescani di Visoko si mostrarono ribelli all'Arcivescovo. Anzi un Franciscano - come corre la voce - di Dalmazia scrisse un libello infamatorio assai esecrabile contro l'Arcivescovo.

3.° All' occasione della presenza dell'Imperatore a Sarajevo si compose un panegirico che avrebbe detto l'Imperatore in lode dei suoi "cari Francescani". Pura finzione! nonostante lo divulgarono per la stampa. Il Signor Arcivescovo è stato accolto dall'Imperatore in ogni occasione con squisita benignità; nientedimeno i fogli riferivano il contrario. Pare che si sia cospirato per cattivare la Corte, la pubblicità e la diplomazia contro l'Arcivescovo ed in favore dei Francescani con intenzione di prevenire alle decisioni romane, e di proteggere i Francescani in faccia di Roma. Il che certamente non sarebbe al bene della Chiesa!

P.S. Il trattato italiano seguirà presto!

Prilog br. 7.

Povjerljiva predstavka iz franjevačkih izvora

Original: AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 16, fol. 6r-8v, Prijepis: AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439. fol. 67v-69r.

Predstavka je upućena preko tadanjeg općeg definitora (definitore generale) fra Frane Lulića i uperena je protiv nadbiskupa Stadlera. Pisac bi mogao biti dalmatinski franjevac fra Ante Cikojević, koji se već pamfletistički ogledao pod pseudonimom protiv nadbiskupa Stadlera. Nije isključeno da je tekst pripremio fra Ambro Miletić, koji se još od 1908. anonimno obračunavao sa Stadlerom i bio često na usluzi p. Luliću. U devet točaka prikazuje u najljepšem svjetlu bh. franjevce dok istovremeno nadbiskupa prikazuje u najružnijim crtama. Uspoređuje stanje u BiH s prilikama u Dalmaciji, i misli da ne treba uesti kongruu.

The confidential petition from the Franciscans sources. The petition was sent through the then general definitor (definitore generale) Fr. Frano Lulić and was directed against Archbishop Stadler. The writer is most likely a Dalmatian Franciscan, perhaps Fr. Ante Cikojević, who already wrote pamphleteering under a pseu-

donym against Archbishop Stadler. It is not excluded that the text was prepared by Fr. Ambro Miletić, who had been anonymously settling accounts with Stadler since 1908. In nine points, the anonym writer portrays the Franciscans of Bosnia and Herzegovina in the most beautiful light, while at the same time he describes the Archbishop in the ugliest. He compares the situation in B-H with the situation in Dalmatia, and thinks that a congrua should not be introduced.

fol. 6r: Nota confidenziale di fonte francescana. Settembre 1910.

1.° L'Eccellenza Rmâ Mons. Dr. Stadler, appena nominato l'Arcivescovo della Bosnia intimò la guerra ai Francescani per le parrocchie. La Santa Sede cercò e trovò il modo di accontentare e l'Arcivescovo ed i Francescani. I Francescani figli obbedienti della S. Sede, si accontentarono della decisione della Santa Sede, ma l'Arcivescovo no, ma ritentò tante volte di separare i Francescani dal popolo, che hanno saputo per cinque secoli salvare alla fede, alla chiesa, alla umanità, cacciandoli dalle parrocchie religiose, ai loro conventi incorporate.

2.° Il Molto Rev. Padre Provinciale, dietro le istanze dello stesso Arcivescovo, concedette una volta ai suoi chierici di frequentare gli studi teologici nel Seminario Arcivescovile, i quali furono tutti adescati e si secolarizzarono (si fecero preti), non ostante la solenne promessa fatta in iscritto dalla parte dell'Arcivescovo di non farlo e di non accettarli.¹

3.° Nel 1897 alla occasione della Unione o della Riforma dell'Ordine dei Francescani, quando ci fu dappertutto un po' di scompiglio nell'Ordine, l'Arcivescovo fece il possibile a fare secolarizzare tutti i frati nella Bosnia; anzi l'invitava alla secolarizzazione nei pubblici giornali, e riuscì a tanto, che se ne secolarizzarono oltre 40 sacerdoti e tutti i chierici.²

fol. 6v: La Sacra Congregazione disapprovò una tale condotta dell'Arcivescovo e gli proibì gli ulteriori inviti. L'opinione pubblica lo condannava sotto ogni aspetto.

4.° In questa istessa occasione scrisse una lunga lettera all'Emò Card. Rampolla, dove terribilmente dava addosso ai Francescani, domandando di nuovo le loro parrocchie, ed anche quei pochi beni stabili, che, non potendo altrimenti sussistere, in virtù degli indulti apostolici possiedono. Questa lettera, non si sa come,

1 To je bilo u akademskoj god. 1897.-1898. Anonimni pisac pojednostavljuje stvari. Do seklarizacije je došlo prvenstveno u sklopu reforme Reda i papine bule "Felicitate quadam" od 4. listopada 1897. Premda je nadbiskup Stadler vidio svoju šansu i ponudio seklarizaciju, zašto je bio ukoren od Svetoga zbora za biskupe i redovnike, prilagodio je svoju spremnost za primanje franjevača odluci Rimskog zbora. Bogoslovi koji su se izjasnili da žele seklarizaciju, bili su otpušteni iz provincije i reda. Nisu svi bogoslovi i zaređeni franjevci prelazili samo u Vrhbosansku nadbiskupiju. Brojni su bili primljeni u Đakovačku i u Senjsku biskupiju. Usp. VELIMIR BLAŽEVIĆ, *Bosanski franjevci i nadbiskup dr. Josip Stadler*, str. 129-136.

2 Anonimni pisac prepričava istu stvar iz točke br. 2.

dopo nove (9) anni, fu pubblicata nei giornali slavi, e suscitò contro l'Arcivescovo una burrasca terribile. I giornali cattolici lo condannavano pure.³

5.° Nel 1908, dopo l'annessione della Bosnia e della Erzegovina se ne partì una grande deputazione con moltissima gente molti preti e moltissimi frati per Vienna ad ossequiare e ringraziarne l'Imperatore, coll'Arcivescovo a capo. L'Arcivescovo fece il possibile di non presentare in nessun luogo i frati col suo clero, ma dopo il clero secolare venivano le maestre, le suore, le ragazze, il Principe ereditario se ne accorse, e dopo essergli stati presentati i preti secolari, disse "dove sono i francescani?". Di questo se ne scandalizzarono i secolari ed i francescani stessi se ne risentirono e non poco.⁴ Tornati a casa, si scatenò contro l'Arcivescovo-

fol. 7r: vo una vera tempesta d'indignazione per tutti i giornali. In questa occasione fecero uno scatto imprudente alcuni frati giovani usando, non contro l'Arcivescovo, ma contro il suo foglio ufficiale delle espressioni indelicate.

6.° Nel 1905 l'Eccellenza Revmâ Mons. Arcivescovo incominciò a pubblicare un giornale politico. Questo giornale dal suo principio non ebbe degli altri redattori, che ex-frati, che dovettero lasciare l'Ordine. Anche l'attuale redattore è uno ex-frate!⁵ A parte la loro condotta religiosa e cristiana, basta dire, che due primi furono tali, che meritavano di essere cacciati dalla Bosnia ed Erzegovina, dal Governo stesso!⁶ Questo giornale, specialmente in questi ultimi tempi, non cessa mai di parlare e calunniare i frati colle frasi brutte ed indecorose. L'Arcivescovo fu pregato acciocché mettesse il rimedio; ma finora non si vede nessun effetto; e bisogna sapere, che questi frati sono pastori delle anime, quindi sono il clero curato, a cui preme tanto di godere una buona opinione.

7.° Nel 1908 si formò per la Bosnia e la Erzegovina una società (lega nazionale) detta: Società (lega) Croata Nazionale.⁷ Dall'Arcivescovo fu approvata e benedetta; al clero raccomandò di propagarla. Dopo un certo tempo ne creò un'altra.

3 U pismu od 27. ožujka 1898., upućenu kardinalu Rampolli, tražio je Stadler oduzimanje župa franjevcima i njihovu sekularizaciju. Tom prigodom iznio je Stadler više težih optužbi moralnoga i disciplinskoga karaktera protiv bosanskih franjevaca. Pismo je 1908., deset godina kasnije, bilo objavljeno u zagrebačkom *Obzoru*, 24. siječnja 1909. Samo namjernom indiskrecijom moglo je ovo pismo završiti u tisku. Mogao ga je poslati netko iz ureda provincijala Komadanovića u Sarajevu ili iz Arhiva Generalne kurije u Rimu, koji su bili u posjedu prijepisa pisama. Objavljivanje pisma imalo je jedinu svrhu naškoditi ugledu nadbiskupa Stadlera i pomoći HNZ. No, ono je naškodilo cijeloj Crkvi u BiH, jer je još više produbilo jaz između zavađenih strana. Usp. V. BLAŽEVIĆ, *Bosanski franjevci i Nadbiskup dr. Josip Stadler*, str. 173-174.

4 Anonimni isusovac prikazuje stvar drugačije. Vidi Prilog br. 6.

5 Kalikst Tadin (1877.-1935.), bio je član Provincije sv. Jeronima prije dolaska u Vrhbosansku nadbiskupiju.

6 To su Kerubin Šegvić (1867.-1945.), nekoć franjevac Provincije sv. Jeronima, i Ivan Barbić, bivši franjevac Provincije Presvetoga Otkupitelja.

7 HNZ je bila osnovana 16. kolovoza 1906.

fol. 7v: Creata questa nuova società, l'Arcivescovo proibì al clero e secolare e regolare di appartenere alla prima società. I francescani della diocesi dell'Arcivescovo obbedirono ed abbandonarono la prima società; nelle altre diocesi rimasero coi loro rispettivi Vescovi, i quali si dichiararono per la prima, non trovando per giusto disfare una società senza il motivo - secondo loro.

Ciò non ostante i frati sono ribelli; disobbedienti, irreligiosi, superbi, indifferenti per la religione, ecc., ecc.

8.° L'Arcivescovo tiene il Seminario per il ginnasio ed un altro per la teologia. I francescani nella Bosnia e nella Erzegovina ne hanno due per il ginnasio e due per la teologia. L'Arcivescovo ha 120 studenti insieme ed i Francescani ne hanno 185. Tutti sono i candidati delle parrocchie, e come tali hanno il diritto di domandare delle sovvenzioni governiali; e quando se ne accorda, se ne accorda sempre come *a tali*. Per i suoi studenti l'Arcivescovo otteneva l'annuo sussidio di cento sedici mila corone (116.000).⁸ (corona-franco). I francescani nei primi anni non ne ottenevano quasi niente; negli ultimi anni, arrivarono a percepire fra 15 e 19 (quindici e diciannove) mila corone. Ogni studente del seminario arcivescovile godeva dunque un sussidio di corone 2.65 cent.; e ogni studente francescano aveva al giorno 28 centesimi.⁹

Fol. 8r: Per non ammazzare la gioventù colla fame i francescani domandavano sempre l'aumento del sussidio, ma dal Governo non lo poterono ottenere. Venne aperto il Parlamento, capitò l'occasione, fecero la supplica ed il Parlamento accordò loro invece di 19 mila corone, 50 mila. Questo loro fu giudicato dalla quota, (dalla tangente) spettante ai cattolici, la quale prima, per la combinazione delle cose e per la pura benevolenza del Governo, andava tutta ai Seminari dell'Arcivescovo. Ora contro i frati delle proteste, delle deputazioni, delle minacce, almeno sul giornale dell'Arcivescovo, e ogni ira di Dio!

9.° L'Arcivescovo vuole, che il suo clero curato percepisca la così detta congrua dal Governo, cioè, che venga pagato dal Governo. La somma impiegata e data al clero, sarebbe riscossa per i mezzi governativi dai soli cattolici, che sono in generale molto poveri. I francescani non si mostrano proclivi ad essere impiegati del Governo, specialmente, quando a congrua non sarebbe data da un fondo di religione o dai comuni censi, ma sarebbe data di nuovo dai cattolici medesimi, - soltanto sforzati - coi mezzi del Governo.

Nella Dalmazia viene ventilata la medesima questione

fol. 8v: e più buoni, più calmi, più preveggenti *preti secolari* sono contrari alla paga governiale; sono contrari a non avere del contatto col popolo *per ogni eventualità*. Chi *conosce bene* le condizioni e le intricatissime circostanze quanto politiche tanto religiose nell'Austria-Ungheria, deve dare la ragione a questi preti. Ciò non ostante nella Bosnia e nell'Erzegovina i francescani vengono tenuti e pubblicamente tacciati come nemici dei preti, come gli uomini senza compassione, ecc.; e perciò anche mal veduti. Per questo sono anche accusati presso le Autorità competenti! Di più i francescani non possono essere proclivi in principio, perché la paga fissa in denaro non si confà colla loro Regola: e questo fu detto all'Ecc. Dr. Stadler, dal Revmō P. Ministro Generale stesso.

8 Točna suma bila je 115.015.

9 Ovo je izračunao i izjavio u Saboru dr. Sunarić.

Prilog br. 8.

Predstavka nadbiskupa Stadlera papi Piju X. protiv Hrvatske narodne zajednice i protiv franjevaca, Sarajevo 24. kolovoza 1910.

Original: AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 9, fol. 96r-101r.

Nadbiskup Stadler izvješćuje papu i žali se na Hrvatsku narodnu zajednicu, koju naziva antikatoličkom i nemoralnom. Žali se i na franjevce obiju provincija, koji daju punu podršku Zajednici, i po svojoj naravi su protiv nadbiskupa i protiv svjetovnoga klera. Saborski zastupnici iz Zajednice, zajedno s muslimanskim i pravoslavnim saborskim zastupnicima, tražili su dokidanje jedine Učiteljske škole u zemlji, u vlasništvu sestara Kćeri Božje Ljubavi i predlagali otvaranje Državne Učiteljske škole. Na prijedlog zastupnika Zajednice bh. Sabor je smanjio dotaciju Nadbiskupske gimnazije u Travniku s 80.000 na 50.000 kr. Razlika od 30.000 kr trebala je dobiti Franjevačka gimnazija u Visokom. Ova odluka nije bila samo povreda međunarodne konvencije između Svete Stolice i vlade Austro-Ugarske Monarhije nego i prava opasnost za egzistenciju ovog važnog odgojnog instituta u B-H.

Petition of Archbishop Stadler to Pope Pius X against the Croatian National Union (Hrvatska Narodna Zajednica) and against the Franciscans, Sarajevo, August 24, 1910.

Archbishop Stadler reports to the Pope and complains about the Croatian National Union which he calls anti-Catholic and immoral. He also complains about the Franciscans of both provinces, who give their full support to the Zajednica, and are by their nature against the Archbishop and against the secular clergy. The representatives of the Zajednica, together with the Muslim and Orthodox representatives in Parliament, demanded the abolition of the unique Teachers' School directed by Congregation of the Daughters of Divine Love and proposed the opening of a State Teachers' School. At the suggestion of the representatives of the Zajednica, the Parliament of B-H reduced the grant of the Archbishop's Gymnasium in Travnik from 80,000 to 50,000 crowns. The difference of 30,000 crowns was to be given to the Franciscan Gymnasium in Visoko. This decision was not only a violation of the international Convention between the Holy See and the Government of the Austro-Hungarian Monarchy but also a real danger to the existence of this important educational institute in B-H.

fol. 96r: Beatissimo Padre

Sono già note alla Santità Vostra le condizioni ecclesiastiche specialissime della BOSNIA- ERZEGOVINA, nonché la lotta che divampa ora fra l'Unione cattolica-croata, da me fondata a base strettamente cattolica, e la Società nazionale-croata, che in questioni religiose non solo è apatica, ma per l'azione de' capi, per gli scritti dell'organo officioso "Hrv. Zajednica" e per l'ostinata avversione contro l'arcivescovo e tutto il clero secolare di questi paesi, è anticattolica ed Immorale.

Il clero regolare, cioè, gran parte de' francescani di tutte le due provincie, per astio contro il clero secolare o in onta del mio divieto, è tuttora l'unico sostegno di codesta Società, che senza l'appoggio e la cooperazione de' francescani avrebbe già finito di esistere.

I deputati al Parlamento bosno-erzegovinese, membri della "Zajednica" eletti unicamente in seguito ad incredibili agitazioni da parte dei francescani, prese-

ro di mira i deputati prettamente cattolici, si unirono ai deputati mussulmani e greco-ortodossi, e formando con essi una stragrande maggioranza, fanno tutti il possibile per arrecare danno alle istituzioni diocesane, anzi allo stesso progresso dell'idea cattolica. Così p.e. votarono in parlamento la necessità di togliere dalle mani delle suore cattoliche l'Istituto Magistrale femminile, dove finora studiavano tutte le maestre delle scuole elementari della Bosnia-Erzegovina e senza differenza di religione, proponendo che il governo ne aprisse uno per proprio conto.

Ma non basta. A Travnik esiste un ginnasio con professori gesuiti, dove vengono educati gratuitamente 96 internisti ed altri 200 e più esternasti. La maggior parte della classe intelligente della Bosnia-Erzegovina studiò in Travnik, e quasi tutto il clero secolare compì a Travnik le otto classi ginnasiali, per proseguire gli studi teologici a Sarajevo, dov'è il posto gratuito per 24 teologi. Il ginnasio di Travnik è il migliore di tutto il paese a testimonianza dello stesso governo, che all'epoca degli esami di maturità o licenza, manda colà ogni anno una commissione di professori di stato, avendo quel ginnasio il diritto di pareggiamento e di pubblicità per tutta la monarchia Austro-Ungarica. Il Ginnasio di Travnik, in una parola, insieme al Seminario teologico di

fol. 97v: Sarajevo, è un vero orgoglio di tutti i cattolici del paese, è una vera forza dell'idea cattolica, è la nostra speranza. Il ginnasio venne fondato a tenore di una convenzione bilaterale dell'8/6 1881, stipulata fra la Santa Sede e S.M. l'Imperatore FRANCESCO GIUSEPPE I.

L'Ordinariato Arcivescovile di Sarajevo, in seguito a tale convenzione ebbe l'incarico di fabbricare a proprie spese gli edifici per il ginnasio in Travnik e per le scuole teologiche in Sarajevo; il governo da parte sua si obbligò a contribuire ogni anno per il mantenimento de' 96 allievi gratuiti a Travnik e de' 24 teologi a Sarajevo nonché per gli onorari de' professori ed altre spese, 80000 /ottantamila/ corone per il ginnasio di Travnik, e 35000 /trentacinquemila/ corone per il Seminario teologico di Sarajevo; somme che in causa dell'odierno rincaro de' viveri, oggidi appena bastano a coprire le spese.

Io mantenni la mia parola; con grandi sacrifici e debiti, che si ammortizzano annualmente, ma mi molestano tuttora, eressi i due Seminari, spendendovi complessivamente un milione di corone austriache. Il governo, da quell'epoca diede pure regolarmente la dovuta contribuzione, senz'obbiezione alcuna, come è ben naturale, se si vuol aver riguardo alla serietà e validità della citata convenzione 1881.

I francescani hanno pure a Visoko una scuola ginnasiale con sole 6 classi. Quand'essa fu aperta, i francescani dovettero dare una dichiarazione al governo, di non chiedere mai alcun sussidio per la medesima.

Ciononostante, cominciandosi la lotta politica fra la "Unione cattolica-croata" e la "Società nazionale croata", i capi di quest'ultima, per meglio guadagnarsi i francescani, noti come ostili al clero secolare e all'Arcivescovo, promisero loro di ottenere per il ginnasio di Visoko un sussidio dal governo, sottraendolo, se del caso dalla contribuzione governativa del ginnasio di Travnik. La somma concordata fu di 30000 /trentamila/ corone.

In seguito a questa promessa, i francescani, assicurati che la "Società nazionale croata" ne farebbe subito proposta nella prima sessione del nuovo Parlamento,

usarono una enorme agitazione in tutto il paese perché venissero eletti capi ed i candidati della detta "Società", pur sapendo che

fol. 98r: (dessa!) essa è contraria all'"Unione croato-cattolica", all'Arcivescovo e a tutto il clero secolare, e che, togliendo 30000 corone al ginnasio-seminario dei giovanetti in Travnik, se ne rende impossibile l'esistenza.

Devo ricordare altresì che, già da un anno i rappresentanti dei partiti mussulmano e greco- ortodosso tennero adunanze particolari, nelle quali, come è voce fondata, si stabilì di fare tutto il possibile onde il clero secolare, e soprattutto i gesuiti, siano allontanati dalla Bosnia-Erzegovina, e la cura d'animo dei cattolici sia esclusivamente affidata al "clero nazionale", come usano chiamare in loro gergo i francescani, considerati meno pericolosi alle loro religioni.

Pertanto nella sessione parlamentare dello scorso luglio, fu proposto ed accettato che delle 80000 cor. di sovvenzione che riceve il seminario-ginnasio di Travnik, vengano prelevate e date al ginnasio francescano di Visoko 30000 cor. sapendo bene che le rimanenti 50000 non possono bastare al ginnasio di Travnik, e per conseguenza verrebbe chiuso ad enorme danno e vergogna dell'elemento cattolico in tutto il paese.

Naturalmente, in Parlamento, tosto io protestai contro questa ingiustizia. Citai la convenzione del 1881 che ci assicura per Travnik 80000 cor. dissi che io non son contrario ad una valida sovvenzione del ginnasio francescano di Visoko, ma che pretendo non sia ciò a danno di quello di Travnik o con violazione della convenzione sovrana del 1881. Dichiarai che se il Parlamento ed il governo vogliono aiutare il Seminario- ginnasio francescano di Visoko, lo facciano pure, ma con qualche altro fondo, non con quello che appartiene a noi.

Santissimo Padre: Spero che la legge votata in Parlamento non potrà mai essere sancita né dal governo bosno-erzegovinese, né da quello austriaco, e meno ancora da S.M. l'Imperatore Francesco Giuseppe firmatario della convenzione.

Ma per ogni buon riguardo, visto il mal d'animo de' nostri avversari acattolici e cattolici-liberali, oso pregare la Santità Vostra che, mediante la propria altissima influenza, presso il Governo di Vienna, o presso S.M. l'Imperatore, queste norme ingiustizia e violazione della convenzione 1881 non sia commessa a danno della Chiesa e dei Cattolici della Bosnia-Erzegovina, e sia conservata la dotazione primiera.

fol. 101r: Spero in Dio e nell'aiuto di V.S. - Ma se per caso il ginnasio di Travnik fosse condannato alla perdita annua di 30 mila corone, io sarei messo al bivio, o di chiuderlo, o di cercare questa somma dalla generosità del mio clero.

Servendomi della legge ecclesiastica, io tasserei me stesso, il Capitolo ed i parroci secolari per un adeguato contributo annuo.

Ma siccome ciò non basterebbe, umilmente imploro da V. Santità il permesso di poter in tal caso tassare anche - eccezionalmente - l'Ordo mendicantium dei nostri francescani, non essendo essi mendicanti davvero, ma possidenti di terreni ragguardevoli in tutto il paese, e molto più benestanti de' poveri parroci secolari.

Le parrocchie de' francescani, come le più antiche, sono altresì senza confronto le migliori e più ricche; ed i loro monasteri, con minimo personale, hanno dei beni coi quali possono facilmente contribuire qualche somma.

Tale tassazione dovrebbe comprendere tutti i conventi francescani e tutte le parrocchie francescane e secolari di tutta la Bosnia ed Erzegovina, essendo il Seminario di Travnik un istituto centrale per tutte le diocesi bosno-erzegovinesi, come il Seminario teologico in Sarajevo è pure un istituto centrale di ambe le provincie, ben inteso per l'educazione del clero secolare.

Devo notare anche questo: chiudendo il ginnasio di Travnik, di conseguenza ne verrebbe anche la chiusura del Seminario teologico in Sarajevo, poiché nei quasi trent'anni che esistono i due istituti, tutti i candidati di teologia vengono da Travnik, tranne due soli che vennero dal ginnasio di Sarajevo. Con altre parole, il clero secolare non avrebbe più successori.

La più triste cosa si è chi in fine finali si deve dire: la causa vera di tanta iattura sono i francescani. Noi abbiamo due provincie francescane: una in Bosnia, con ginnasio francescano in Visoko e istituto teologico in Sarajevo; l'altro in Erzegovina, con ginnasio francescano in Široki Brig ed istituto Teologico in Mostar.

I deputati cattolico-liberali, che vennero in Parlamento mercè l'esclusiva enorme agitazione dei francescani, (aveano!) avevano senz'altro proposto che si togliesse al ginnasio di Travnik tutto, tranne 16 mila corone, cosicché subito si sarebbe dovuto chiuderlo. Volle Iddio che l'immediato intervento d'un capo del governo locale, non avvenisse tanta enormità. -Tosto poi che il Parlamento ebbe deliberato si togliessero 30 mila corone al ginnasio di Travnik per devolverlo ai francescani, il loro provinciale di Mostar si affrettò a spedire al Parlamento una lettera di ringraziamento per il concesso favore, ed un telegramma dello stesso tenore fu mandato dai francescani di Visoko. I due documenti furono pubblicamente letti, seduta stante, me presente.

fol. 99r: Con altre parole, appare evidente che essi ringraziavano e si professavano riconoscenti della somma che si tolse a noi per darla a loro, come era dimostrato dalla discussione pubblica in merito, avvenuta nell'aula parlamentare.

BEATISSIMO PADRE

Chiudo questa relazione-ricorso nella piena fiducia del pronto ed efficientissimo intervento della Santità Vostra a favore delle provvide istituzioni che oggi sono tanta parte della vita religiosa delle mie provincie, dei progressi del cattolicesimo, come fonte copiosa per la creazione di sempre nuove parrocchie.

In questa dolce speranza mi prostro umilmente ai piedi della Santità Vostra, e baciandoli, imploro per me e per tutta La Bosnia-Erzegovina l'apostolica benedizione segnandomi

Umilmo (sic!) ed indegno figlio

Sarajevo/ Bosnia/ li 24 agosto 1910

Giuseppe Stadler arcivescovo, (vlastoručni potpis)

Prilog br. 9.

Popratno pismo nadbiskupa Stadlera kardinalu državnom tajniku Merry del Valu 13. rujna 1910.

Prijepis: AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 75rv.

U kratkom pismu kardinalu Merry del Valu nadbiskup Stadler tuži se na franjevce da su na zadnjoj provincijskoj sjednici, održanoj 7. rujna 1910., pod krinkom da se obustavi borba između dva klera, ponovo optužili *Hrvatski dnevnik* na uvredljiv način, samo zato što je branio katoličku stvar.

Cover letter of Archbishop Stadler to Cardinal Merry del Val. He complained to the Franciscans that at the last session in September 1910, under the guise of ending the struggle between the two clergy, they again accused the Croatian daily (Hrvatski dnevnik) in an insulting way, just because it defended the Catholic cause.

fol. 75r: Eminenza illustrissima!

Parecchie volte ebbi già motivo di importunare Vostra Eminenza colle mie lagnanze sul comportamento dei reverendi padri francescani in Bosnia. Siccome questi non soltanto non cessano colle loro ostinate agitazioni contro la mia persona e tutto il clero secolare in questi paesi, ma bensì vanno sempre più oltre e nella lotta danno la mano ai più accaniti nemici della nostra santa chiesa, non mi resta altro rifugio, che la Santa Sede, dalla quale, a mezzo di Vostra Eminenza, imploro un pronto aiuto.

Un mese addietro circa alcuni dei più ragguardevoli francescani ebbero qui una radunanza, a scopo di un argine - come dicono - allo scandalo, alla discordia e aperta lotta fra i due cleri in questi paesi. Per ottenere questo accordo non fecero altro che indirizzare una nota all'ordinariato vrhbosnese, piena di ingiurie contro il giornale Hrv. Dnevnik, il quale ha soltanto il torto di aver avuto sempre troppa pazienza e di aver preso in difesa, quando gli attacchi già sorpassavano ogni misura, la idea cattolica ed i suoi rappresentanti. Includo a Vostra Eminenza la copia della risposta a quella nota.

Fiducioso di vedere esaudite le mie preghiere e vittoriosa la santa causa cattolica, per la quale lotto e lotterò, prego

fol. 75v: Vostra Eminenza a voler consegnare a Sua Santità anche questo documento.

Baciando la sacra porpora di Vostra Eminenza, mi segno

† Giuseppe Stadler, Arcivescovo.

Prilog br. 10.

Prijevod pisma koje je uputio nadbiskup Stadler Franjevačkom provincijalatu u Sarajevu 13. rujna 1910. Original: AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 16, fol. 34r-36v. Prijepis: AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 75v-77v.

Pismo je prevedeno na talijanski i bilo je upućeno istog dana kardinalu državnom tajniku Merry del Valu u Rim. U njemu odgovara ražalošćeni nadbiskup Provincijalatu Bosne Srebrene da nije bilo dovoljno razumijevanja u otaca franjevac za dokidanje nečuvenog skandala u zemlji. Istovremeno izlaže da on vidi uzroke za to žalosno stanje, u neposlušnosti franjevaca vlastitom nadbiskupu i zaključuje: Ukoliko Provincijalat ne prihvati poziv na izmirenje i nastavi s borbom, ne može računati s Božjim blagoslovom.

Translation of a letter sent by Archbishop Stadler to the Franciscan Provincial in Sarajevo on September 13, 1910. The letter was sent in Italian translation the same day and to Cardinal Secretary of State Merry del Val in Rome. In it, the Archbishop reports with regret that there was not enough understanding among the Franciscan Fathers to end the unheard scandal in the country. At the same time, he states that he sees the causes for this sad situation, in the disobedience of the Franciscans to their archbishop and concludes: If the Provinciate does not accept the call for reconciliation and continues to fight, it cannot count on God's blessing.

fol. 34r: Allo spettabile provincialato francescano a Sarajevo.

L'ordinariato arcivescovile vrhbosnese si rallegrò sinceramente, quando seppe, che ragguardevoli padri della provincia francescana bosnese ebbero un'adunanza a scopo d'intendersi con l'autorità ecclesiastica e di fare il possibile, onde una volta termini l'inaudito scandalo che sussiste nel nostro paese. Ma quanto grande era la sua gioia, tanto maggiore fu la sua disillusione, quando dalla nota di cotesto spettabile provincialato d. d. 7 Settembre, N. 796 ebbe a convincersi, che i reverendi padri non comprendono o non vogliono comprendere la giusta situazione della nostra scandalosa discordia e scissura.

Nella nota si adduce quale unico motivo della sussistente discordia le supposte aggressioni del giornale Hrvatski Dnevnik contro i francescani. Veramente ci addolorò una simile poco seria e superficiale cognizione delle circostanze. Qui si confonde una conseguenza, relativamente un effetto esteriore, col vero motivo!

È vero, lo Hrvatski Dnevnik negli ultimi tempi reagisce più energicamente agli attacchi contro questo giornale, contro l'autorità ecclesiastica, l'Arcivescovo ed il clero se-

fol. 34v: colare. Lo Hrvatski Dnevnik fa ciò in difesa di una giusta causa. Cominciò a scrivere apertamente contro l'indegna condotta dei francescani appena allora, quando lo scandalo da parte di alcuni francescani sorpassò ogni misura. Non è difficile dare un'occhiata a tutti i numeri 120 di questo giornale, e vi convincerete, che i francescani mandavano corrispondenze ed articoli contro l'Arcivescovo all'Obzor ed altri giornali anticattolici; che si pubblicavano sui giornali atti ufficiosi riservati; che il corpo di professori francescani dava nei giornali il nome di framassone all'organo diocesano; che i francescani pubblicavano libelli in forma di opuscoli contro l'Arcivescovo, ecc. ecc. Tutto ciò accadeva a grande gioia dei nemici della nostra santa chiesa, e lo Hrvatski Dnevnik tutte queste provocazioni restava muto, appunto in seguito alle raccomandazioni di questo ordinariato, e la redazione del giornale con pieno diritto sperava, che l'indegna agitazione terminerebbe, giacché si poteva supporre, che i superiori del clero regolare avrebbero tanta influenza sui membri del proprio ordine, da poterli richiamare alla ragione. Frattanto ciò disgraziatamente non accade. Lo stesso ex-provinciale, il molto rev.

padre Komadanović ebbe a confessare all'Arcivescovo ed al suo segretario: che nella sua provincia regna l'anarchia e che nessuno più vuole obbedire. Vedendo dunque che questa anarchia non cessa, è

fol. 35r: da stupirsi se lo Hrvatski Dnevnik non volle più essere (*canis mutus*), ma cominciò a reagire agli insulti? Concediamo, che è deplorabile, assai deplorabile il fatto, che un giornale cattolico debba levarsi a difesa della causa cattolica, di un Arcivescovo cattolico e dell'autorità ecclesiastica - contro un ordine ecclesiastico, i membri del quale andarono tanto oltre, da rifiutare l'obbedienza alla preposta autorità ecclesiastica!

Se i molto reverendi padri avessero ponderato più seriamente la questione, per la quale ebbero a radunarsi, avrebbero dovuto concludere, che l'unico motivo della sussistente discordia sia il fatto, che i francescani rifiutarono l'obbedienza all'autorità ecclesiastica, al proprio Arcivescovo e metropolita, delegato della Santa Sede in questi paesi, che anzi si unirono ai nemici dell'idea cattolica, onde assieme ad essi rendere impossibili le nobili intenzioni, che l'Arcivescovo, a norma delle istruzioni di Leone XIII e Pio X, vorrebbe effettuare.

In ciò consiste il vero motivo della discordia e dello scandalo. Giornali anticattolici come l'Obzor, il Pokret, il R. Novi List, la Hrv. Zajednica, la Hrv. Obrana, il Glas sobode, la Slobodna riječ ed altri applaudiscono ai francescani e li incoraggiano ad ulteriore resistenza. Sanno bene quanto valga e dove conduca una tale resistenza e di disobbedienza.

Questa disobbedienza si manifesta negli ultimi due anni in primo luogo nel fatto, che i francescani impunemente scrivono in gior-

fol. 35v: nali anticattolici contro il proprio Arcivescovo, contro il capitolo vrhbosnese, i gesuiti ed il clero secolare. La disobbedienza fu il movente, che suggerì ai francescani di opporsi con tutte le forze al desiderio dell'Arcivescovo, che la Zajednica accettasse il carattere cattolico, come ciò pretende il Santo Padre dalle organizzazioni popolari. La disobbedienza dimostrarono i Francescani quando alla nota enciclica dell'Arcivescovo, colla quale proibiva al clero di farsi socio della Zajednica, risposero con viva agitazione in favore di questa e, o non uscirono semplicemente da questa organizzazione, o lo fecero soltanto apparentemente, nel mentre dall'altra parte entusiasmavano i credenti per la Zajednica e li aizzavano contro la Hrv. Katolička Udruga. Attestarono la propria disobbedienza i francescani in quasi tutte le parrocchie francescane con spinta agitazione al tempo delle elezioni per i candidati di una organizzazione contraria all'autorità ecclesiastica e condannata dall'Arcivescovo, come pure con vera persecuzione dei candidati sacerdoti e di quei candidati laici, che avevano spiegato un programma cattolico. Documentò la propria disobbedienza il medesimo molto rev. padre provinciale apertamente in Parlamento, quando arbitrariamente a scopo di dimostrazione dichiarò, che i deputati di quella organizzazione, che fu condannata e proibita dall'Arcivescovo e che lotta contro l'autorità ecclesiastica, siano buoni cattolici. Non fu altro che disobbedienza

fol. 36v: il fallo commesso dallo stesso molto rev. padre provinciale, quando entrò in un club parlamentare, i membri del quale sono deputati eletti in lotta contro l'Arcivescovo, e del quale club non si emancipò nemmeno allora, quando lo stesso club decise di partecipare nel comitato budgetario all'attentato contro i nostri

istituti cattolici, in seguito al quale sarebbe messa in pericolo l'esistenza dei detti istituti. Avvenne anzi in questa circostanza una cosa veramente inaudita, che - cioè - dopo che in Parlamento fu accettata quella triste ed ingiusta proposta, il molto reverendo padre provinciale ringraziava i deputati liberali cattolici e quelli appartenenti ad altre religioni, per la bontà che ebbero, di votare per gli istituti francescani quella somma, che fu tolta agli istituti diocesani a scopo di annientarli. Raggiante di gioia, che una simile mostruosità sia riuscita, il corpo dei professori francescani di Visoko notificò al Parlamento la propria riconoscenza. Questi sono in vero classici esempi di disobbedienza all'autorità ecclesiastica e di conferma del sempre poco citato motto: sentire cum Ecclesia! Non havvi nella chiesa cattolica né Vescovo, né buon sacerdote secolare o regolare e nemmeno perspicace cattolico-laico, che non disapprovasse tale scandalosa condotta.

Da tutto ciò si potrebbero citare ancora altri casi, cotesto spettabile provincialato dovrebbe convincersi, dove sia la radice del male, che dovrebbe essere estirpata ad ogni costo.

fol. 37v: I francescani prestino obbedienza al proprio Arcivescovo. Se cotesto spettabile provincialato ha in verità il desiderio di venire ad un accordo e di allontanare lo scandalo, faccia tutto il possibile, onde nei nostri francescani scenda lo spirito divino e regni lo spirito ecclesiastico, onde si ravvivi in essi lo spirito dell'ordine, il vero spirito di S. Francesco! Quando ciò accadrà, tutto si ordinerà da sé stesso, ed essi stessi si convinceranno della necessità di correggere lo scandalo, da essi causato. Lo scandalo era pubblico, perciò anche la soddisfazione deve essere pubblica. Dinanzi a Dio e dinanzi agli uomini cotesto spettabile provincialato ha l'obbligo di deplorare pubblicamente l'imprudente e scandaloso comportamento dei francescani, la loro avversità e disobbedienza all'autorità ecclesiastica. Nel caso che cotesto spettabile provincialato non volesse accettare l'invito, e continuasse nella avversa ed evidente lotta contro l'ordinariato e la gerarchia, può essere certo, che l'ordine francescano in Bosnia non potrà sperare la divina benedizione.

Sarajevo, 13 Settembre 1910. L'ordinariato arcivescovile.

Prilog br. 11.

Predstavka zastupnika iz HNZ ministru Buriánu 11. listopada 1910. Kopija: Ovaj dokument nije se mogao dosad pronaći u Bečkom arhivu. Sačuvan je AFS-Gorica/Livno, fasc. "Dopisi duhovnih vlasti"; I. GAVRAN, *Lucerna lucens?*, str. 198-199; M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 235, bilj. 114.

Predstavku su potpisali dr. Nikola Mandić, dr. Jozo Sunarić i dr. Dominik Mazzi i uručili zajedničkom ministru Buriánu 11. listopada 1910. za vrijeme audijencije. U njoj najodlučnije traže da se spriječe Stadlerovi planovi u BiH: 1. oduzimanje sviju župa u posjedu franjevacu, 2. sprječavanje imenovanja biskupa Šarića u Mostaru i Hadrovića u Banjoj Luci, 3. zabranu dokidanja per decretum u Saboru izglasane subvencije. Ukoliko nadbiskup Stadler u bilo kojoj točki u Rimu uspije, doći će u Bosni do nekontroliranih posljedica, neopisivih pokreta i razdora.

Petition of Croatian deputies of the Croatian National Union to the Joint Minister Burián on October 11, 1910.

The petition was signed by Dr. Nikola Mandić, Dr. Jozo Sunarić and Dr. Dominik Mazzi and presented to Minister Burián on October 11, 1910 during an audience. In it, they most resolutely demand to prevent Stadler's plans in B-H: 1 confiscation of all parishes in the possession of the Franciscans, 2 preventing the appointment of Bishop Šarić in Mostar and Hadrović in Banja Luka, 3 a ban on the abolition per decretum of the subsidy voted per parliament. If Archbishop Stadler succeeds at any point in Rome, there will be uncontrolled consequences, indescribable movements and divisions in religious life in Bosnia.

Euere Excellenz!

Das unbegreifliche aggressive Vorgehen Seiner Excellenz des Erzbischofs Dr. Stadler aus Sarajevo gegen unsere bosnisch-herzegowinischen Franziskaner, welche mit unserem kroatisch-katholischen Volke durch mehr-hundertjährigen Bande der Liebe, des gegenseitigen Vertrauens, der gegenseitigen Leiden, mit Leib und Seele auf das innigste und freundlichste verknüpft sind, hat uns unterzeichnete Delegierte des kroatischen Landtags-klubs von Sarajevo veranlasst, an Euere Excellenz mit einer untertänigsten Bitte herantreten zu dürfen.

Excell. Dr. Stadler weilt derzeit in Rom, um beim Vatikan seine peremptorischen Pläne durchzusetzen, nämlich, dass der Vatikan

- a) die Exposedierung der Franziskaner von allen Pfarreien und die Einschließung derselben in den Klöstern;
- b) die Nominierung der Bischöfe Dr. Šarić in Mostar und Hadrović in Banjaluka;
- c) das Verbot der Annahme der seitens des Landtages einhellig votierten Subvention, decretieren soll.

In den Plänen des Erzbischofs Dr. Stadler liegt unzweifelhaft die Tendenz der Vernichtung derjenigen Franziskaner, die um Occupation und Annexion von Bosnien u. Herzegovina die größten Verdienste erworben haben.

Wenn der Erzbischof Stadler auch mit einem Punkte seiner gegen die Franziskaner in Rom geführten unbegründeten Klage reüssiert, dann werden in unserem Vaterlande unberechenbare Folgen, unbeschreibliche religiöse Bewegungen und Spaltungen unvermeidlich entstehen müssen.

Wir stellen daher die untertänigste Bitte: das k. u. k. geruhe unverzüglich, weil Gefahr im Verzuge ist, die geeigneten Schritte einzuleiten, um seitens des Vatikans die oben verzeichneten Klagepunkte des Erzbischofs Dr. Stadler als unbegründet und ungerecht abzuweisen und um Status quo der Franziskaner in Bosnien und Herzegovina aufrecht zu erhalten.

Dr. Mandic, m.p.

Dr. Sunaric, m.p.

Dr. Mazzi, m.p.

Prilog br. 12.

Predstavka hrvatskih zastupnika iz Hrvatske narodne zajednice i Hrvatskoga kluba bh. Sabora: dr. Mandić i dr. Sunarić, papi Piju X. (17. listopada 1910.)

Original: AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 16, fol. 46r-55v, Prijepis: AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 69v-73r.

U predstavi se prikazuje, uz ostalo, političko djelovanje i ekonomsko poslovanje nadbiskupa Stadlera. Prikaz Stadlerova političkog djelovanja je jednostrano negativno kao što je istovremeno jednostrano pozitivno prikazan rad i uloga franjevacu u cijelom sporu. Ozbiljniji i kudikamo važniji je kratki opis financijskog poslovanja nadbiskupa Stadlera. Dr. Mandić je bio Stadlerov dugogodišnji odvjetnik i bio je upućen od početka u njegovo financijsko stanje, za koje je djelomično, do 1908., mogao biti i sam odgovoran. Zanimljivo je da dvojica potpisnika predstavke koncentriraju na Stadlerovo gubitničko poslovanje s *Hrvatskim Dnevnikom* i s dvojicom židovskih poslovnih partnera, premda je bilo i mnoštvo drugih. Nije ovdje jasno da li trojica hrvatskih zastupnika žele ocrniti nadbiskupa pred papom zbog neuspjelog poslovanja ili zbog poslovanja i suradnje s dvojicom Židova. To isto vrijedi i za kratko i negativno spominjanje konvertiranog hrvatsko-židovskog političara iz Zagreba, Josipa Franka, Stadlerova političkog saveznika, s kojim su jednodobno surađivali i franjevci i HNZ. Radi li se možda ovdje više o jednom (pod) svjesnom protužidovskom refleksu koji je bio prisutan u Sarajevskom miljeu i u HNZ-u u to doba? Zašto dr. Mazzi nije potpisao predstavku, koju je on najvjerojatnije napisao na talijanskom, nije jasno.¹

Petition of two Croatian deputies of the Croatian National Union, Dr. Mandić and Dr. Sunarić, to Pope Pius X (October 17, 1910).

The petition presents, among other things, the political activities and economic operations of Archbishop Stadler. The presentation of Stadler's political activity is very one-sided, as is the one-sided presentation of the work and the role of the Franciscans in the whole dispute. More serious and far more important is a brief description of Archbishop Stadler's financial business. Dr. Mandić was Stadler's lawyer for many years and was informed from the beginning about his financial situation, for which he could be partly responsible until 1908. It is interesting that the two signatories of the petition concentrate on Stadler's losing business with *Hrvatski Dnevnik* and with two Jewish business partners, although there were many others. At same time it is not clear here whether the two Croatian representatives want to denigrate the Archbishop in front of the Pope because of the failed business or because of the business and cooperation with the two Jews. The same goes for the brief and negative mention of Croatian Jewish politician in Zagreb Josip Frank, Stadler's political ally. Or it is more a (sub) conscious anti-Jewish reflex, which was present in the Sarajevo milieu and in the HNZ at that time? Why Dr. Mazzi did not sign the petition he most likely wrote in Italian, is not clear.

1 Dr. Dominik Mazzi (Domenico Luigi Giuseppe Mazzi 1861.-1931.), treći član deputacije HNZ-a i hrvatskoga kluba bh. Sabora, bio je rodom iz Imotskog, nije potpisao predstavku premda ju je najvjerojatnije sastavio na talijanskom, njegovu materinskom jeziku.

fol. 46r: SANTITÀ

Incoraggiati da S.E. il Segretario di Stato di S.S. a cui abbiamo l'alto onore di presentarci il giorno 15 corr. mese, ci prendiamo la libertà di far noti a S.S. dei fatti che riguardano l'agire politico nonché economico di S.E. l'Arcivescovo Dott. Stadler di Sarajevo.

Due anni or sono ebbe ad organizzarsi dietro iniziativa delle più spiccate notabilità cattoliche una lega nazionale croata, avente per iscopo (lo scopo!) il benessere economico e sociale dell'elemento croato cattolico della Bosnia Erzegovina.

Questa lega è stata approvata, da S.E. l'Arc. Dott. Stadler e anzi egli ebbe a raccomandarla a mezzo del suo giornale diocesano - Vrhbosna - a tutto il suo clero secolare e regolare nonché ai vescovi suffraganei Monsignori Buconjic e Markovic.

Questa lega sebbene non porti il titolo di cattolica pure lo è di fatto che il paragrafo 2 del rispettivo statuto suona: l'unione nazionale croata è una società che ha per (iscopo!) il benessere sociale, economico ed educativo del popolo croato cattolico in Bosnia ed Erzegovina. Essendo la lega croata una società cattolica la stessa professa nelle questioni tanto religiose quanto morali sociali ed educative i principi cattolici.

Tanto è ciò vero che dopo la fondazione di questa lega la quale ha avuto luogo il primo del primo 1908 essa venne abbrac-

fol. 47r: -ciata tanto dal clero indistintamente tanto dal popolo cattolico. S.E. l'Arcivescovo, la raccomandava caldamente e l'elemento cattolico si trovava finalmente forte ed uno pronto ad affrontare le eminenti riorganizzazioni politiche promosso da S.M. l'Imperatore d'Austria.

Senonché quando l'elemento cattolico aveva il maggiore bisogno di essere compatto S.E. Dott. Stadler senza il più piccolo plausibile motivo, adonta delle preghiere dei più visibili capi cattolici tentò di fondare un'altra organizzazione, eminentemente politica e ciò allo scopo di distruggere la prima; ordinando ai francescani di cancellare i loro nomi dalla A.N.Z. e ciò che essi fecero. SE a mezzo del suo giornale ebbe a dichiarare che la nostra lega è contraria alla fede cattolica esprimendosi con disprezzo intorno ai vescovi Buconjic e Markovic i quali nonostante rimasero fedeli alla nostra lega.

Di questo procedere di S.E. il popolo rimase stupito non potendo comprendere perché S.E. ora abbia cominciato a biasimare ciò che prima aveva raccomandato e benedetto.

Il popolo non volle saperne della nuova lega proposta dal l'Arcivescovo, il Governo per ben tre volte rifiutò la conferma degli statuti proposti dal Dott. Stadler per modo che questa lega di legge non esista ancora né lo potrà perché contraria alle leggi del paese giusta le quali non permesso società politiche di tal genere.

Anzi anche S.M. il nostro amatissimo Sovrano per ben due

fol. 48r: volte biasimò il contegno politico di S. E. il Dott. Stadler mentre al contrario nell'occasione della sua venuta nei nostri paesi, pubblicamente e con parole veramente lusinghiere ebbe ad esprimersi dei nostri francescani, i quali venivano tacciati dal giornale dal Dott. Stadler nientemeno che d'illegalità.

La politica intransigente del nostro Arcivescovo con cui si immedesima quella del vescovo Dott. Saric fa ch'egli siano oggetto di dilleggio presso l'elemento mussu-

manno (mussulmano!) o servo di questi paesi e noi cattolici ci vergogniamo quando dobbiamo leggere ciò che si scrive dei nostri dignitari ecclesiastici. Esiste anzi un certo opuscolo scritto da (Lesic!) Lesić una volta amministratore di S.E. l'Arcivescovo Dott. Stadler ed ora proprietario di una casa innominabile a Trieste dove si parla di S.E. con assai poco rispetto: Quest'opuscolo noi siamo pronti di presentare a V.S. tradotto in italiano qualora abbia il desiderio di conoscere il contenuto.

S.E. Dott. Stadler, Mons. il Vescovo Dott. Saric nonché tutto il relativo Capitolo appellano ognuno che la pensi diversamente in politica infedele, e framassone identificando la nostra santa religione coi loro principi politici, ciò che è assolutamente dannoso per la nostra (S. S.!) S. Fede e contrario alla dottrina ecclesiastica.

Noi rispettiamo i nostri vescovi ed i nostri sacerdoti confessiamo, apertamente la nostra S. fede cattolica la difendiamo e siamo pronti a sacrificare per la stessa anche la no-

fol. 49v: -stra vita; ma ad onta di ciò siamo politicamente contrari all'azione politica di S.E., azione che gli viene suggerita di certo Dott. Giuseppe Frank fu ebreo (o ebreo) di Zagabria, da che quest'azione ha per conseguenza l'annientamento economico e sociale di noi cattolici, che purtroppo in questi paesi per numero e per censo e per cultura ne siamo il più debole elemento. Ciò è tanto vero che i cattolici non hanno che 16 deputati alla dieta mentre gli altri elementi ne hanno ben 56 di numero. È naturale quindi che l'ideale politico del Dott. Stadler, giusta il quale si nega l'esistenza nazionale ed ai servi ed ai mussulmani e si vuole fare degli stessi tanti croati non è raggiungibile ed ancor meno sostenibile da un uomo politico che la pensi realmente la lotta per un tale ideale può solo inimicare l'elemento cattolico cogli altri due e condurlo perché in minoranza ad un'evidente rovina economica e sociale.

L'Arc. Dott. Stadler fondò con ingenti sacrifici a tutto danno, del patrimonio ecclesiastico, un giornale che si appella *Hrvatski dnevnik* e che si annovera pel suo stile fra i più forti ribelli a revolver della monarchia Austro-Ungarica.

Questo giornale che pone in spregio il vescovo Markovic nonché l'ordine dei francescani, che attacca senza alcun riguardo le notabilità laiche dell'elemento cattolico ha per soprappiù un annuo deficit di 40.000 lire che potrebbero essere spese per altri scopi.

fol. 50r: Per illustrare questa nostra asserzione uniamo alcuni frammenti che vennero prelevati dal giornale in parola e siamo pronti di documentarla ancora, con numeri originari dello stesso giornale rispettivamente con le relative traduzioni in italiano; e con ciò sarà evidente che a questo giornale nulla è sacro né la persona dei vescovi e né quella dei sacerdoti regolari e secolari in quanto non siano del suo partito e molto l'onore personale e di famigliari quelli che rappresentano l'elemento cattolico della dieta bosnese. S.E. l'ambasciatore dell'Impero astro ungherese, potrà a mezzo del Ministero degli Esteri nonché di quello di Bosnia-Erzegovina, confermare la verità di queste nostre asserzioni.

Da quello che possiamo apprendere dai giornali appartenenti agli altri due elementi di Bosnia Erzegovina sembraci che S.E. l'Arc. Dott. Stadler, ritenendo che la causa del suo mal' esito politico siano stati francescani li abbia denunciati alla Santa Sede, a ciò venga tolto ad essi la cura d'animo e siano relegati nei monasteri.

Ci permettiamo di far nota a V.S. che il nostro elemento cattolico è attaccatissimo ai padri francescani, dai quali da ben seicent'anni viene retto e condotto nella via della nostra santa religione. Il nostro popolo considera il francescano perché altruista semplice paziente e nazionale come l'ideale del sacerdote, lo tiene e venera più che il proprio padre.

I francescani come niun altro conoscono la psiche del nostro popolo e siccome non hanno quasi nessun bisogno così non

fol. 51r: sono di peso alla popolazione, che povera offre al proprio pastore ciò che può e questi mai chiede alla stessa qualsiasi azione ma si accontenta di ciò che gli vien dato.

È naturale quindi che i francescani per l'esiguità dei loro bisogni e per la mancanza di qualsiasi pretesa siano, in vista alle miserabili condizioni economiche del nostro popolo, del quale più della metà sono dei miserabili coloni e per ben 98% analfabeti, i più adatti curatori d'animo.

Il clero secolare che viene educato in ambienti molto più omogenei e che per conseguenza ha maggiori bisogni, non può almeno per ora adeguatamente sostituire i francescani, e molto meno, se i rispettivi sacerdoti vengano da paesi che non siano questi; giacché in qualunque altro luogo di Europa le condizioni economiche dei sacerdoti sono migliori di quelle degli indigeni. Togliere ai francescani le loro parrocchie rispettivamente limitarli nella loro odierna giurisdizione ecclesiastica sarebbe per l'animo del nostro popolo una sanguinosa ferita. Il nostro popolo si identifica col francescano e per conseguenza il suo sentimento religioso sarebbe potentemente scosso ove questi gli venisse a mancare; il popolo vede nel francescano l'uomo di Dio per eccellenza ed un cambiamento repentino del suo pastore può avere delle conseguenze fatali per la nostra Santa Fede in Bosnia ed Erzegovina.

Tanto in riguardo all'azione politica di S.E. ora alcune parole in riguardo alla sua azione economica

fol. 52r: S.E. l'Arc. Dott. Stadler negli ultimi anni si diede purtroppo con tutto l'animo a speculazioni arrischiate e ciò con grave detrimento del patrimonio ecclesiastico il quale a quest'ora è aggravato da ipoteche nell'ammontare quasi di tre milioni di lire e ciò che è il peggio non è atto coi propri redditi a coprire gl'interessi dei rispettivi capitali.

S.E. l'Arc. ad onta che gli suoi amici personali gli abbiano consigliato e fatto presente, come non è decoroso di accompagnarsi a certo Isacco (Blaser!) Glaser ebreo e uomo (i dubbia!) di dubbia fama e sprovvisto di mezzi si unì di stretta amicizia con questi fondò con lui in compagnia nella località Mladice di Budimir presso Sarajevo una fabbrica di spirito ed ebbe la disgrazia di perdere nel frattempo di un anno più di 100.000 lire. Tanto è vero che S.E. fu forzato a rendere tutte le pertinenze e macchine di questa fabbrica cose per ferro vecchio e ciò ad altra Compagnia nella quale veniva ad essere per compagna la diocesi arcivescovile S.E. stessa ad un altro fu ebreo Alberto Miller col quale anzi stipulò un contratto dannosissimo per nientemeno che 20 anni. Questa nuova società, che ha tutto il carattere della società Leonina perché il Miller non ha nulla da perdere (giacché la sostanza di questi è scritta a nome della moglie) mentre S. E. dovette dare tutti i capitali è stata ancor più fa-

fol. 53r: -tale per S.E. Il Miller approfittando della per niente giustificata buona fede di S. E. rispettivamente i beni ecclesiastici d'ipoteca per più di 200.000 lire a

ciò che è peggio fece bersaglio S.E. di diversi processi civili che ancora pendono. Il male peggiore però si è che S.E. col contratto che ebbe a stipulare, con l'astuto Miller, talmente si imbrogliò che per molti e molti anni ancora dovrà subirne le conseguenze e Dio non voglia rovinarsi completamente il patrimonio ecclesiastico che egli nel principio della sua carriera ebbe a radunare.

Non basta che S.E. si abbia gettato in speculazioni così rovinose, egli ebbe ancora l'infelice idea di prendere a prestito con interessi usuratici nientemeno che la somma di 120.000 lire e ciò per coprire il deficit del suo disgraziato giornale. Per questa somma obbligò sé stesso, il suo capitolo ed ancor alcuni sacerdoti di sua diocesi con vincoli cambiari (i).

La sola ultima lotta politica per l'elezioni della dieta gli costò più di 50.000 corone (abbenchè!) benché lo scopo di questa lotta non possa dirsi né giusta né cattolica e molto meno possono classificarsi come cattolici o morali quelli di cui si servì per agitatori (Dott. (Draxe!) Dražić, Ivan (TorTanj!) Trtanj, Kalist Tadin, Rodolfo (Gaic!) Boić etc, etc) i quali si comportarono in modo così scandaloso che non si adatta menomamente alla dignità ed autorità ecclesiastica del loro mecenate perché si servirono della stessa per i loro privati scopi ed in una al noto giornale Hrvatski Dnevnik di cui essi sono i protagonisti fecero sì che il nostro

fol. 54r: buon popolo cattolico si scinda e vada incontro alla sua rovina materiale e morale.

In questo terribile frangente l'elemento cattolico che si vede depresso e annichilito a risolto a mezzo del Club croato cattolico di nostra dieta di inviare a V.S. noi tre deputati che V.S. voglia benignamente accettare e far luogo alle seguenti preghiere.

1° - Che S.S. nel modo e la maniera che troverà la più opportuna di ordinare a S.E. Dott. Stadler di far cessare quanto prima il suo giornale politico chiamato Hrvatski Dnevnik perché questo giornale oltreché a costare al patrimonio ecclesiastico più di 40.00 lire l'anno menoma il prestigio di nostra Santa Chiesa scindendo e servendo di scandalo al nostro popolo cattolico.

2° - Di ordinare a S.E. di cessare con l'organizzazione della per niente necessaria e riconosciuta dall'autorità organizzazione politica così detta Hrvatska Cattolica Udruga la quale non ha altro scopo che di scindere il nostro elemento cattolico per sé così debole; in pari tempo raccomandando a S.E. la fondazione di un'organizzazione soltanto cattolica non avendo nessun carattere politico e nella quale sarà membri tutti i cattolici di questi paesi senza riguardo alla loro nazionalità.

3° - Di revocare l'ordine col quale di S.E. ha proibito ai francescani di essere membri della A.N.Z. tanto più che questo decreto noi laici cattolici presso il popolo

fol. 55r: perché impedendo al clero regolare di essere di essere soci di questa lega ne menoma il valore morale ed in pari tempo ci offende nel nostro sentimento religioso cattolico.

4° - Di conservare lo status quo nella cura delle anime permettendo ai padri francescani di educare la loro gioventù a termini della convenzione di luglio 1881 stipulata fra la S.S. ed il Governo Austro-Ungarico giacché con questa viene in

armonia la fondazione della gerarchia ecclesiastica secolare coll'esistente benemerito ordine dei francescani.

5° - Di proibire a S.E. la speculazione dannosa col patrimonio ecclesiastico ed in ispecie in compagnia di ebrei nonché l'uso del patrimonio ecclesiastico per scopi profani.

6° - Di proibire a S.E. ed al suo capitolo di servirsi dell'autorità ecclesiastica per scopi profani e politici.

Fiduciosi nell'alta sapienza e giustizia di V.S. nel mentre noi sottoscritti dichiariamo che solo il benessere della nostra santa religione e del nostro popolo ci spinge a venire ai limiti del Vostro Santo Trono baciando il piede di V.S. ed implorando la Vostra santa Benedizione siamo di Vostra Santità devotissimi ed umilissimi figli

Dr. Nicola Mandić

Vicepresidente della Dieta Bosnese (vlastoručni potpis)

Dr. Josephus Sunarić

Advocatus et deputatus ad comitia (vlastoručni potpis)

Prilog br. 13.

Izvjješće otpravnika poslova u nuncijaturi u Beču, mons. Rossi Stockalpera kardinalu državnom tajniku 13. listopada 1910.

Original: AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 9, fol. 110r-111v. Prijepis: AAV, AA, EE, SS, Austria-Ungheria, anno 1910, pos. 1028, fasc. 439, fol. 82rv.

Izvjješćuju prije svega o posjetu delegacije bh. Sabora Zajedničkom ministru vanjskih poslova i Predsjedavajućem Ministarskog vijeća te Zajedničkom ministru financija i Nuncijaturi u Beču. U razgovoru su spomenuli dotaciju sjemeništa u Bosni, negativnu ulogu *Hrvatskog Dnevnika* u bh. politici i na kraju su održali pravi hvalospjev o franjevcima koji uživaju veliki ugled u narodu. Otpravnik poslova odgovorio je da on vidi stvari drugačije i dodao: Franjevci imaju krivo kada koriste svoj ugled u narodu i neprekinuto potiču vjernike protiv svoga pastira. Franjevci žive više kao svjetovni nego kao crkveni ljudi, imaju veliko bogatstvo i potporu Vlade. Nadbiskup Stadler, iako je imao premalo sretnu ruku u upravi, također je osoba koja vrijedi svako poštovanje za svoj požrtvovni život, za svoj žar i za velike usluge učinjene zemlji. Prema mišljenju isusovaca, koje je on saslušao, spor između Nadbiskupa i franjevaca sve se više širi. Nadbiskup je sa svoje strane loše savjetovan od onih koji ga okružuju, na prvom mjestu od njegova pomoćnog biskupa mons. Šarića, Nadbiskup čini nepromišljenosti govoreći previše otvoreno protiv Vlade, objavljuje nasilne članke u svojim novinama.

Report of the Chargé d' affaires of the Nunciature in Vienna, Msgr. Rossi Stockalper to the Cardinal Secretary of State on October 13, 1910.

He reports primarily on the visit of a delegation of the B-H Parliament to the Joint Minister of Foreign Affairs and the Chairman of the Council of Ministers and the Joint Minister of Finance and Nunciature in Vienna. In the conversation the delegates mentioned the grant of a seminary in Bosnia, the negative role of Hrvatski Dnevnik in B-H politics, and in the end, they held a real hymn about the Francis-

cans who enjoy a great reputation among the people. The Charge d' affaires replied that he that he saw things differently and added: The Franciscans are wrong when they use their reputation with the people and continually incite the faithful against their pastor. The Franciscans live more as secular than ecclesiastical people, they have great wealth and the support of the Government. Archbishop Stadler, though he had too little a lucky hand in administration, is also a person worthy of all respect for his sacrificial life, for his zeal, and for the great services rendered to the country. According to the Jesuits, whom he heard, the dispute between the Archbishop and the Franciscans was spreading. The Archbishop, for his part, was badly advised by those around him, in the first place by his Auxiliary Bishop Msgr. Šarić, he commits imprudence by speaking too openly even against the Government, and by having violent articles published in his newspaper.

Rapporto di Monsignor Incaricato d'Affari della S. Sede a Vienna all'Emo Segretario di Stato - Vienna 13 Ottobre 1910

fol. 110r: Da alcuni giorni trovasi a Vienna una deputazione della Dieta di Bosnia venuta espressamente per interessare il governo circa gli affari del proprio paese e principalmente circa il conflitto che diviene ogni giorno di più grande tra l'arcivescovo di Sarajevo Mons. Stadler e i francescani.

I signori che compongono questa Deputazione con a capo il Dr. Mandic, vice presidente della Dieta di Bosnia. Si sono recati dal Ministro degli Esteri dal Presidente dei Ministri e dal Ministero delle Finanze comuni: e ieri sono venuti anche in Nunziatura a fare una lunga esposizione della incresciosa vertenza tra Mons. Arcivescovo ed il clero regolare.

Mi hanno parlato in primo luogo dello stato poco florido

fol. 110v: dell'Amministrazione dell'Arcivescovo, poi della questione del sussidio per i seminari di Travnik e di Sarajevo. A tal proposito mi hanno detto che la mozione fatta nello scorso luglio alla Dieta era diretta a favorire i francescani senza nuocere all'Arcivescovo, perché ben sapevano che questo non poteva perdere il sussidio, come di fatto non lo perderà, ed era altresì diretta contro il Governo, poiché in forza della Costituzione non l'Amministrazione provinciale ma lo stato era tenuto a provvedere per i sussidi.

Hanno poi insistito contro il giornale Hrvatski Dnevnik redatto per cura di Monsignor Arcivescovo e contro l'opposizione fatta da Mons. Stadler alla formazione della "lega nazionale croata".

E finalmente hanno fatto i più grandi elogi dei francescani come quelli che godono la più grande fiducia e simpatia nel popolo, che si adoperano in tutti i modi per giovare ad esso e che hanno il merito di aver portata la religione cattolica in Bosnia. Hanno poi aggiunto che si recheranno al più presto in Roma per deporre ai piedi del S. Padre un *memorandum* su tale questione.

Ho risposto a loro in termini generali che, se è da deplorarsi il fatto di questa spiacevole vertenza fra Mons. Arcivescovo

fol. 111r: ed i francescani, non può negarsi che il torto è degli stessi francescani, i quali sono arrivati a gravi eccessi di ribellione contro Mons. Stadler e continuamente, giovandosi del prestigio che hanno nel popolo, aizzano i fedeli e cercano di

sottrarli al rispetto ed all'obbedienza dovuta al loro Pastore. Ed ho aggiunto che Mons. Stadler quantunque abbia avuta la mano poco felice nell'Amministrazione, è per altro una persona degna di tutta la venerazione per la sua vita di sacrificio, per il suo zelo e per i grandi servigi resi al paese.

Devo però informare l'Eminenza Vostra Reverendissima che dai PP. Gesuiti di Sarajevo mi è stato assicurato che il conflitto prende sempre maggiori proporzioni; e che l'Arcivescovo, mal consigliato alle volte da quelli che lo circondano, fra cui anche Mons. (Saric!) Šarić, suo Ausiliare, commette delle imprudenze parlando troppo apertamente anche contro il Governo, e facendo pubblicare articoli violenti nel suo giornale.

Quanto ai francescani è noto come essi vivono più da secolari che da ecclesiastici, hanno molte ricchezze, godono di grande popolarità e sono sostenuti dalle Autorità.

Inchinato, ecc.

Prilog br. 14.

Nactr popratnog pisma kardinala državnog tajnika Merry del Vala nadbiskupu Stadleru od 3. prosinca 1910. Original: AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 10, fol. 3.

Kardinal državni tajnik Merry del Val izvješćuje nadbiskupa Stadlera da šalje njemu i njegovim sufraganima i bosansko-hercegovačkim franjevačkim provincijalima, vlastoručno pismo pape Pija X.

Draft letter of Cardinal Secretary of State Merry del Val informs Archbishop Stadler in a cover letter on December 3 1910 that he is sending him and his suffragans and the Franciscan Provincials of Bosnia and Herzegovina a handwritten letter from Pope Pius X.

fol. 3r: Mons. Giuseppe Stadler Arcivescovo di Sarajevo, con inserto

3 Dicembre 1910

Mi reco a gradita premura di trasmettere, qui compiegata, alla S.V. Illmâ e Revmâ, una lettera autografa di Sua Santità relativa alla Bosnia ed Erzegovina. La S. V. vorrà dare comunicazione del sullodato Pontificio Documento ai suoi Suffraganei, non che ai PP. Provinciali Francescani di Bosnia ed Erzegovina ai quali il detto autografo è altresì indirizzato. Con sensi...

Prilog br. 15.

Nactr pisma pape Pija X. nadbiskupu Stadleru, njegovim sufraganima i bosanskohercegovačkim franjevačkim provincijalima od 28. studenog 1910. Original: AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 10, fol. 4r-5r.

Papa piše da je razalošćen zbog nesloge koja je nastala među katolicima u BiH, nalaže biskupima, svećenstvu i političarima strogu šutnju u njihovim glasilima, u slučaju neposluha prijeti kanonskim sankcijama i navješćuje da im šalje svoga delegata kao apostolskog pohoditelja. Podsjeća ih na njihovu dužnost da ne samo

prime uljudno njegova delegata nego i da ga podupiru u uspješnom vršenju njegove zadaće.

Draft of handwritten letter from Pope Pius X to Archbishop Stadler, his suffragans and the Franciscan Provincials of Bosnia and Herzegovina dated November 28, 1910. The Pope writes that he is saddened by the discord among the Catholics in B.H. He orders bishops, clergy and politicians to remain strictly silent in their media, threatens canonical sanctions in case of disobedience and announces that he is sending them his delegate as an apostolic visitor. He reminds them of their duty not only to receive his delegate politely but also to support him in the successful performance of his task.

fol. 4r: Venerabilibus Fratribus

Josepho Stadler ArchiepōSeraiensi

Eiusque Suffraganeis

Ac dilectis Filiis Praepositis Bosniae

Erzegovinae provinciis Franciscalibus

Pius PP X

Venerabiles Fratres ac dilecti Filii salutem et apostolicam benedictionem!

Excitata inter Bosniae Erzegovinae Fidelis discordia, causa socialis actionis, et quotidianæ contentiones, quibus, magno cum rei catholicæ detrimento, utriusque factionis agitantur animi, Nos graviter commoverunt. Multo autem accidit molestius, quod clerus uterque a studio partium non absteat; quin etiam in medio opinionum æstu animorumque dissensu, veterem questionem instauraverit de cura parœciarum, novamque excitarit de inducenda congrua parœciali præbenda.

Harum conflictationum, unde tam gravia clero populoque damna proveniunt, ut causa tollatur omnis, Nos, pro supremi Patris ac Pastoris quo fungimur munere ac pro singulari amore, quo clerum et fideles

(fol. 4v) Bosniae Erzegovinae complectimur, instantibus etiam plurimis ex iis regionibus, ut presentis offensionis occurratur, quæstiones istas omnes Ipsi Nobis cognoscendas dirimendasque recipimus imposito super iisdem utriusque clero silentio, edicto que ut in posterum Ecclesie viri a controversia quavis abstineant, neve ab aliquo stare ulla ratione videantur, sed potius componendarum litium auctores esse contendant. Volumus etiam sacros antistites vigilare sedulo ut, quae severe præcipimus, fideliter exsequantur mandentur, adhibitis etiam, si opus fuerit, cœrcendi modis a iure canonico constitutis.

Interim, ut causa omnis æqua iudicii lance perpendatur, consilium cepimus mittendi legatum, qui loca adeat videatque, quibus maxima modis res possint ad concordiam adduci. Nihil autem dubitantes, quin destinatum a Nobis Virum, non solum quo par est obsequio sint excepturi, sed etiam omni ope adiuturi episcopi, antistites ac singuli sacerdotes, ut suo fungi munere valeat cum fructu, vobis, Venerabiles Fratres ac dilecti Filii caelestis auspici gratiae ac paternae Nostrae caritatis testem

fol. 5r: apostolicam benedictionem peramanter impertimus.

Datum Romae apud Sanctum Petrum die XXVIII mensis Novembris anno MDCCCCX Pontificatus Nostri octavo.

Prilog br. 16.

Nacrt uputa patru Pierre Bastienu, benediktincu, za apostolski pohod Crkvi u Bosni i Hercegovini od 9. prosinca 1910.

Original: AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 10, fol. 10r-11v, 13-rv-18r-20v

Kardinal Državni tajnik ukratko informira P. Bastiena kratko o sporu koji je nastao između dvaju katoličkih političkih frakcija: Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge i vidi njegove uzroke u socijalnoj, upravnoj i političkoj akciji koja je nastala na štetu katoličkih interesa: To su podijeljenost u episkopatu, kleru, saborskim zastupnicima i među vjernicima. U dvanaest točaka izlaže mu plan što sve mora proučiti, izvidjeti, spriječiti i poduzeti te o svemu poslati detaljno izvješće Svetom Ocu u Rim, budući da je on prizvao na sebe sve odluke u spornim pitanjima. Prioritet bi trebao biti izmirenje i ujedinjenje u redovima dvaju hrvatskih stranaka, izmirenje i jedinstvo u episkopatu i kleru. Tu su crkvenopravna pitanja kao uvođenje kongrua, osnivanje novih župa, moralno vladanje klera. Posebnu točku predstavljalo je preispitivanje financijskih poslovanja nadbiskupa Stadlera, nadbiskupijske menze i, ako bi bilo potrebno, i onih u drugim biskupijama u BiH.

Draft of Instructions to Benedictine pater Pierre Bastien, for his apostolic visit to the Church in Bosnia and Herzegovina on December 9, 1910.

Cardinal Secretary of State briefly informs Fr. Bastien about the dispute between two Catholic political fractions: the Croatian National Union and the Croatian Catholic Union and sees its causes in the social, administrative and political action that arose to the detriment of Catholic interests: These are divisions in the episcopate, the clergy, the members of parliament and among the Catholic believers. In twelve points, he presents a plan of what he has to study, inquire into, prevent and undertake, and at the end to send a detailed report of everything to the Pope in Rome, since he appealed to himself all decisions in contentious matters. The priority should be reconciliation and unification in the ranks of the two Croatian parties, reconciliation and unity in the episcopate and the clergy. There are church-legal issues such as the introduction of congrua sustentatio (yearly income of the clergy), the establishment of new parishes, the public and moral conduct of the both clergies. A special task constituted the review of Archbishop Stadler's financial operations and, if necessary, also those of the other dioceses of Bosnia-Herzegovina.

Traccia delle Istruzioni pel P. Don Pietro Bastien O.S.B. inviato dalla S. Sede nella Bosnia - Erzegovina del 9 dicembre 1910.

fol. 10r: Com'è già noto al R. P. Bastien, esiste tra i fedeli della Bosnia- Erzegovina un dissidio a proposito di azione sociale, amministrativa e politica che li tiene divisi con detrimento degl'interessi Cattolici.

Il dissidio ha portato alla fondazione di due associazioni rivali "la Nazionale Croata" (Hrvatska narodna zajednica) e la "Cattolica Croata" (Hrvatska katolička udruga) le quali si combattono a vicenda con grande acrimonia nei comizi, sui giornali, nella stessa Dieta. In questa i Deputati eletti coi suffragi(i) dell'uno o dell'altro partito hanno formato gruppi

fol. 10v: a parte distinti ed ostili fra di loro.

Tale divisione, oltre gl'inconvenienti morali che deve produrre, riduce pressoché a nulla l'influenza che i cattolici potrebbero esercitare sul governo della cosa pubblica e rende sempre più sensibile e manifesta la loro inferiorità di fronte agli altri due partiti confessionali dei Serbi (Greci ortodossi) e dei Turchi già di per sé numericamente tanto più forti.

Al dissidio non è, disgraziatamente, estraneo il clero sia secolare che regolare. Questo (francescani) usa di tutta l'influenza e l'ascendente che quattro secoli di apostolato

fol. 11r: gli hanno assicurato in quelle popolazioni in favore dell'associazione croato-nazionale; l'altro sostiene a tutto suo potere la società "croato-cattolica". L'episcopato medesimo è diviso: l'Arcivescovo di Sarajevo ha sconfessato pubblicamente la società Nazionale Croata: il Vescovo di Banjaluka invece aderisce a questa e le resta fedele.

La diversità di vedute che, in fatto di azione sociale e politica, esiste fra i due cleri acuisce il dissidio per la questione delle parrocchie, che il clero secolare vorrebbe sottrarre alla cura dei francescani ed il nuovo su la introduzione della congrua

fol. 11v: parrocchiale, invocata dal clero secolare come un sollievo alle sue misere condizioni economiche e combattuta dai francescani.

A tali lotte si appassionavano i fedeli con ardore ed intemperanza; le polemiche tra l'una e l'altra parte diventano ogni giorno più vive, personali ed offensive con grande scapito della vita cristiana.

Sua Santità, a Cui hanno ricorso ambedue le parti, ha avvocato a sé l'esame e la decisione delle diverse questioni. Ha inviato, pertanto, all'episcopato ed ai due provinciali francescani una lettera in data 28 nov. cor. anno, con la

fol. 13r: quale ha imposto silenzio al clero sia secolare che regolare su le anzidette questioni ed ha annunciato l'invio di un Suo Delegato con l'incarico di studiare sopra luogo i provvedimenti che dovranno adottarsi per far cessare i dissidi così funesti alla salute delle anime ed alla causa cattolica.

Il P. Bastien scelto dal S. Padre per tale missione,

1° studierà quali siano i provvedimenti più opportuni ed efficaci, che possano condurre alla pacificazione delle due "associazioni croate rivali" sarebbe assai desiderabile che esse si fondessero in una sola, in modo, peraltro che nessuna in particolare potesse sembrare d'essere la vincitrice o la vinta. Se l'unione non fosse possibile, il P. Bastien procurerà di indicare se e quali altri mezzi vi siano per stabilire un accordo dura-

fol. 13v: -turo tra le Associazioni medesime.

2° Si informerà su lo stato reale della stampa croata più o meno dipendente sia dai dirigenti della Società Croata Nazionale e dai francescani sia dall'Arcivescovo. Questa stampa mantiene le polemiche e le inasprisce. Veda il P. Bastien non solo di impedirle, ma possibilmente di farsi che la stessa stampa non risulti come portavoce dell'Arcivescovo o dei francescani ed in genere del clero affine di non metter questo in prima fila nelle lotte politiche.

3° Da questo stesso punto di vista e pur tenuto conto delle speciali condizioni del clero in Bosnia Erzegovina, vegga il P. Bastien di proporre opportune misure per evitare che l'episcopato e (relativamente almeno) il clero immischi

fol. 18r: troppo in organizzazioni e lotte politiche per evitare ch'esso resti poi il primo implicato e responsabile sia delle eventuali dissensioni interne fra croati (cattolici), sia nella lotta contro il partito serbo (scismatico) e il partito mussulmano.

4° Si dia premura il P. Bastien di constatare se il popolo è contento o almeno non avverso di passare nelle parrocchie del clero regolare al secolare.

5° Uguale premura usi nell'investigare se il popolo sia contento od almeno non avverso all'introduzione della congrua parrocchiale in luogo della decima, che attualmente da esso si prestano.

I curati francescani sono stati accusati di riscuotere la decima

fol. 18v: con metodi poco convenienti alla dignità sacerdotale e quasi fiscale. È stato anzi segnalato, in particolar modo un abuso che sarebbe veramente deplorabilissimo. Ciascuna famiglia deve pagare secondo il numero dei suoi componenti, una somma al parroco, che la riscuote all'epoca della confessione pasquale e rilascia allora al padre di famiglia un biglietto o permesso di confessione per lui e per gli altri di casa. E se accade che il padre non può o non vuole pagare, la moglie ed i figli debbono da sé cercare i mezzi per poter giungere a confessarsi.

Veda, pertanto, il P. Bastien se realmente si verificano nella riscossione delle decime gli abusi segnalati.

fol. 19r: 6° Il clero secolare invoca l'introduzione della congrua come un sollievo alle sue condizioni economiche, le quali sono così misere, a quanto afferma da costringere i curati a fare - non di rado - una vita orrenda. Veda il P. Bastien se queste affermazioni rispondono alla verità e se la condizione media delle parrocchie secolari è realmente così misera da doversi rimediare con l'introduzione della congrua, oppure si possa ridurre il rimedio a chiedere al Governo un sussidio suppletivo per le parrocchie più povere.

7° È assolutamente necessario che il clero non sia vincolato al servizio politico del governo, come pare accada in Albania.

Il P. Bastien, dovrà ben considerare se, non c'è un serio pericolo, che l'introduzione della congrua porti

fol. 19v: seco come conseguenza, anche solo probabile, l'asservimento del clero al Governo. In generale, però, il P. Bastien si darà molta premura di misurare tutto quanto riguarda il progetto della congrua di modo che, se si adottasse, non generasse inconvenienti seri.

8° L'Arcivescovo di Sarajevo ha eretto molte nuove parrocchie smembrando quelle affidate ai francescani. Il P. Bastien veda

- a) se tale smembramento era necessario e se è stato fatto secondo le regole canoniche;
- b) se la parte restata alla parrocchia francescana è realmente sufficiente;
- c) se è il caso di fare nuovi smembramenti.

9° Il P. Bastien controllerà accuratamente se è vero che la condotta pubblica dei francescani lascia a

fol. 20r: desiderare e se è vero che essi non obbediscono all'Arcivescovo in ciò, in cui debbono obbedirgli. Gli si raccomanda poi di non trascurare d'informarsi della condotta del clero secolare.

10° S'informerà pure con pari premura se è vero che l'opinione pubblica accusa i PP. Gesuiti di

essere gl'ispiratori dell'azione antifrancescana dell'Arcivescovo sì da renderli moralmente responsabili.

11° Sono stati segnalati alla S. Sede dei disordini nell'amministrazione dei beni della Mensa Arcivescovile di Sarajevo.

Mgr. Stadler ha formato, si dice, ma non assicurato alla sua Diocesi un patrimonio di cinque milioni di corone, il quale però è gravato di debiti per tre milioni di lire pei quali si afferma che son pagati interessi usurari.

Si accusa l'Arcivescovo

fol. 20v: di essersi impegnato in speculazioni arbitrarie e rovinose, d'avere speso per le ultime elezioni una fortissima somma.

Il P. Bastien controllerà, pertanto, l'amministrazione economica della Mensa di Sarajevo e potrà pure controllare, se ne sarà il caso, anche quelle delle altre diocesi di Bosnia -Erzegovina.

12° Il P. Bastien farà esatta ed ampia relazione alla S. Sede con le relative proposte per le parrocchie e le congrue; su quanto egli avrà operato per la pacificazione politica delle due associazioni, della stampa ecc.; riferirà pure esattamente quante notizie avrà potuto procurarsi su tutti gli altri punti enunziati nelle presenti istruzioni.

Prilog br. 17.

Nacrt pisma kardinala državnog tajnika Merry del Vala P. Pierre Bastienu 16. prosinca 1910.

Original: AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 10, fol. 21r-22r.

Kardinal državni tajnik saopćuje P. Pierre Bastienu da ga je Papa osobno imenovao za svoga delegata u Crkvi Bosne i Hercegovine te mu ukratko sažima njegovu zadaću.

Draft letter of Cardinal Secretary of State Merry del Val informs P. Pierre Bastien that the Pope has personally appointed him as his delegate in the Church of Bosnia and Herzegovina and briefly summarizes his task.

fol. 21r: Admodum Reverendo Patri Petro Bastien, O.SB.

die 16 Decembris 1910

Admodum Reverende Pater!

Cum Beatissimus Pater, Pius Papa X, inter fideles Bosniae- Erzegovinae, nec non inter earundem Regionum Clerum utrumque Saecularem et Regularem, qui,

actionis socialis causa iam diu inter se disputant, pacem et concordiam instaurari summopere cupiat, omnibus rite matureque perpensis in illud consilium venit ut Paternitatem Tuam ad supradictas Regiones mittant cum munere amplissimas atque opportunas notitias de rerum

fol. 21v: circumstantiarumque adiunctis ibidem diligenter sumendi et easdem, postea, renunciandi ac referendi Eidem Sanctitati Suae, Quae Sibimet Ipsi reservatum vult decernere ac statuere quae ad easdem quaestiones dirimendas necessaria erunt.

Summus autem Pontifex pro certo habet quod, non solum Bosniae-Erzegovinae Episcopi sed etiam uterque clerus et ceteri omnes quibus tibi opus erit Paternitatem tuam libenti animo excepturi sint

fol. 22r: omnique ratione adiuturi, ita ut tanto munere tibi commisso, eo cum fructu fungi possis, qui Beatissimo Patri in animo est pro pace et bono animarum.

Dum Augusti Pontificis nomine et mandato Paternitati Tuae haec omnia libenter significare profero, sensus existimationis magnae in Te meae confirmo, et permanere gaudeo Paternitati Tuae addictissimus

Prilog br. 18.

Nacrt pisma kardinala državnog tajnika Merry del Vala nadbiskupu Stadleru 16. prosinca 1910. Original: AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 10, fol. 23rv.

Javlja mu da će benediktinac P. Pierre Bastien, biti papinski pohoditelj Crkve u Bosni i Hercegovini, da je vrlo sposoban redovnik i da će se sljedećih dana zaputiti u BiH.

Cardinal Secretary of State Merry del Val informed Archbishop Stadler on December 16, 1910 that the Benedictine P. Pierre Bastien would be a papal visitor to the Church in Bosnia and Herzegovina, that he was a very capable monk and that he would leave for B-H in the following days.

fol. 23r: Monsignor Giuseppe Stadler Arcivescovo di Sarajevo

16 dicembre 1910

L'ecclasiastico che il Santo Padre ha scelto per inviare in Bosnia- Erzegovina per lo scopo indicato nel Suo venerato autografo diretto alla S.V. Illmâ e Revmâ e ai di Lei suffraganei non che a cotesti Provinciali Francescani, in data 28 novembre a. c., è il M.R. P. Pietro Bastien, O.S.B., Religioso di piena fiducia della Santa Sede, il quale oltre ad essere dotato di scienza, prudenza e di esperienza, riunisce in sé tutte le qualità necessarie per compiere con frutto la missione che gli viene

fol. 23v: affidata.

Il prelodato Religioso partirà nei prossimi giorni per cotesti luoghi; e nel rendere di tutto ciò informata la S.V. La prego in pari tempo di renderne consapevoli anche i suoi Suffraganei ed i summenzionati Provinciali Francescani.

Profitto poi dell'incontro...

Prilog br. 19.

Nacrt pisma kardinala državnog tajnika Merry del Vala mons. Rossiju Stockalperu, otpravniku poslova nunciature u Beču, 16. prosinca 1910. Original: AAV, SS, anno 1914, rubr. 247, fasc. 10, fol. 24rv.

Izvjješćuje ga o imenovanju P. Pierre Bastiena za pohoditelja Crkve u BiH te da će se ovaj sljedećih dana zaputiti na povjerenu misiju.

Draft letter Cardinal Secretary of State Merry del Val reports on December 16 to Mons. Rossi Stockalper, Chargé d' affaires at the Nunciature in Vienna, on the appointment of P. Pierre Bastien as a visitor to the Church in B-H and that he will go on his mission in the coming days.

fol. 24r: Mons. Rossi Stockalper incaricato di affari interim della S. Sede. 16. dicembre 1910

Sua Santità desiderando ricondurre la concordia tra i fedeli della Bosnia-Erzegovina, specialmente tra quel clero Secolare e Regolare che da qualche tempo, come è ben noto alla S.V., e è in discordia a cagione dell'azione sociale. La medesima Santità Sua è venuta nella determinazione d'avviare in quelle Regioni il M.R. P. Pietro Bastien, O.S.B., religioso sperimentato, istruito e prudente, e di affidargli la missione di assumere nel luogo le più ampie ed opportune informazioni, per

fol. 24v: riferirle poi alla Santa Sede, la quale si riserva di prendere in seguito quelle disposizioni e decisioni che saranno del caso. Il P. Bastien partirà nei prossimi giorni da Roma per recarsi direttamente in Bosnia-Erzegovina. Nel partecipare tutto ciò alla S.V. per Sua intelligenza e norma, profitto dell'incontro...